

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

XI. évfolyam 2. szám

Kolozsvár

2013

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

XI. évfolyam 2. szám

Kolozsvár
2013

Erdélyi Társadalom

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet
és a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány folyóirata.

Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók

Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő

Veres Valér

Lapszámfelelős szerkesztők

Benedek József, Veres Valér

Szerkesztőbizottság

Csata Zsombor, Kiss Dénes, Benedek József, Berszán Lídia,
Magyarai Tivadar, Pásztor Gyöngyi, Péter László, Geambaşu Réka

Szerkesztőtanács

Bárdi Nándor, Csepeli György, Kuczi Tibor, Ladányi János, Lengyel György,
Lőrincz D. József, Mezei Elemér, Pászka Imre, Szabó Béla, Tamás Pál

Olvasószerkesztők

Berszán Lídia, Kocsis Tünde

Borítóterv

Módi István-Hunor

DTP

Virág Péter

A szerkesztőség postacíme

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Dostoievski/Plugarilor nr. 34, RO–400075 Cluj-Napoca/Kolozsvár

Telefon. +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611

E-mail: et@socasis.ubbcluj.ro

A folyóiratban közölt írások letölthetők a CEEOL (www.ceeol.com) adatbázisból.

A régebbi számok elérhetők a <http://www.bbteszociologia.ro> honlapon.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomda: Incitato

ISSN: 1583–6347

A lap kiadását támogatja:

Communitas Alapítvány

Tartalom

1. Összpont: regionális fejlődés, településfejlesztés, népességváltozás

TÖRÖK Gergely: Klaszterek szerepe a regionális fejlődésben	9
VERES Valér: Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában	23
BUJDOSÓ Zoltán, DÁVID Lóránt, KOVÁCS Tibor: A területi középszint problematikája Magyarországon (1989–2011)	55
BAJTALAN Hunor: A regionalizáció folyamata Romániában: 1859–2013	67
KOCZISZKY György, NAGY Zoltán, GYŐRFFY Ildikó, SEBESTYÉNNÉ SZÉP Tekla: Szelektív vándorlás és a nemek kiegyensúlyozatlan aránya a rurális térségekben	85
BODOR-ERANUS Eliza: Jó kezdet, fél siker? A magyarországi kistelepülések eltérő pályázati aktivitásának objektív és szubjektív tényezői	97

2. Mezőny

NAGYNÉ MOLNÁR Melinda: Merre tovább, erdélyi kisparaszti gazdálkodás? Pillanatkép az EU-csatlakozás idejéből egy székelyföldi aprófalu – Siklód – példáján	111
GÁBORA Attila, PÁSZTOR Gyöngyi, PÉTER László: A turizmus mint a régiófejlesztés lehetséges eszköze: Körösrév határmenti kistérség példája	121

3. Szempont: recenziók

BENEDEK József: Recenzió: Meusburger, Peter; Schuch, Thomas (szerk.) (2011): <i>Wissenschaftsatlas der Universität Heidelberg</i> . Knittlingen, Verlag Bibliotheca Palatina	137
PRAZSÁK Gergő: Recenzió: Veres Valér és Papp Z. Attila (szerk.): <i>Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálati alapján</i>	139
KISS Dénes: Morális rendszer, paraszti életmód és gazdaság. Szabó Á. Töhötöm <i>Kooperáló közösségek</i> című könyvéről	143
English Abstracts	147
Szerzőkről	149

ET

ÖSSZPONT: REGIONÁLIS FEJLŐDÉS,
TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS,
NÉPESSÉGVÁLTOZÁS

1

Klaszterek szerepe a regionális fejlődésben

Az agglomerációs gazdaságok jelenléte valamint a regionális fejlődésben betöltött szerepük hosszú idők óta foglalkoztatta mind a társadalomtudományok, mind a gazdaságtudományok kutatóit. Már a múlt század kezdete óta számos szerző próbált fényt deríteni a gazdasági agglomerációk keletkezésének okaira, körülírva azokat a tényezőket (szállítási költségek, információáramlás, együttműködési kapcsolatok), melyek jelentős szerepet töltek be a klaszteresedési folyamatokban. Bár szerepük az utóbbi évek során sokat változott, összevont hatásuk a gazdaság törvényszerűségei által egyre gyakrabban kapcsolódik a területi töke fogalmához is. Az agglomerációk típusait illetően ugyancsak számos besorolást különböztethetünk meg a legegyszerűbbektől a legkomplexxebbig, figyelembe véve a tagok között létrejött funkcionális kapcsolatokat, egy adott iparágban való szakosodást, a struktúrák területi koncentráltóságát valamint számos más tényezőt, mely egyedivé teheti az egyes klasztereket. Jelen tanulmány célja egy átfogó képet nyújtani az utóbbi évek klaszterkutatással kapcsolatos eredményeiről, fényt deríteni az agglomerációs gazdaságok fejlődési folyamatokban betöltött szerepére, különös hangsúlyt fektetve a romániai helyzetre, a regionális dimenzió fontosságára, az innovációs rendszer hiányosságaira valamint a Strukturális Alapok kínálta új lehetőségekre.

GAZDASÁGI AGGLOMERÁCIÓK – TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

Az agglomerációs gazdaságok megjelenésére, valamint a vállalati agglomerációk hatásának számszerűsítésére számos szerző próbált már elméleteket és modelleket kidolgozni, viszont Alfred Marshall volt az első, aki egy részletes leírással szolgált ezek megjelenését, valamint a gazdasági fejlődésre gyakorolt pozitív hatásukat illetően. Marshall megközelítésében (McCann, 2001), az agglomerációs gazdaságok rendszerint egy olyan burokként értelmezhetők, melyeknek az alakulása független az egyes vállalkozások fejlődési pályájától, még akkor is, ha ezek tömörítik az illető régió gazdasági egységeit. Marshall szerint az agglomeráció fő okai három helyen keresendők: az információs externáliákban (tudás-szivárgás, tudás-spillover vagy túlsordulás), a nem kereskedelmi helyi inputokban, valamint a helyi képzett munkaerő koncentrációjából származó megtakarítások jelenlétében.

Marshall (1920) megközelítésében az információs externáliák – az információcsere és ennek lehetősége – fontos lokalizációs tényezőt képeznek. Több vállalkozás egy helyen való tömörülése nagymértékben elősegíti az együttműködési kapcsolatok kialakulását (üzleti megbeszélések, informális érintkezések által) az ötletek szabad áramlását és ezek cseréjét. Ugyanakkor a klaszteresedési folyamat lehetővé teszi a piacokról és a gazdasági környezetről kialakított helyzetkép pontosabb körvonalazódását is – ami annál pontosabb minél több szereplő van jelen az illető területen – a vállalkozásoknak pedig lehetőséget teremt arra, hogy versenyelőnyeiken javítsanak. Jelen esetben a területi klaszteresedés előnye abban rejlik, hogy a földrajzi közelség maximalizálja az információkhoz való hozzájutás lehetőségeit és olyan nem anyagi előnyöket teremt, melyeket minden piaci szereplő ki tud használni. Egy olyan környezetben, melynek egyik legfontosabb jellemzője az információk gyors áramlása, a klaszteresedési folyamatok információs előnyt nyújthatnak a kívülálló vállalkozásokkal szemben, az említett előny mértéke

pedig szoros kapcsolatban áll az illető klaszterben résztvevő vállalkozások számával (Marshall, 1920 p. 319; McCann, 2001 p. 56).

A nem kereskedelmi helyi inputokat illetően Marshall azt feltételezte, hogy több vállalkozás egy iparágban és viszonylag kis helyen való tömörülése elősegíti a szakosodási folyamatot, a kis vállalkozások nagyobb gazdasági szereplők köré való tömörülését és egyes inputok hatékonyabb kihasználása által a költségek csökkentését (közös beszállítói szerződések stb.). Még akkor is, ha Marshall ezeket úgy írja le, mint „nem anyagi” előnyök, ezek jelentősen csökkenthetik a távolságra érzékeny tranzakciós költségeket, növelve ugyanakkor a pénzbeli externáliák pozitív hatását is (Marshall, 1920 p. 326; McCann, 2001 p. 56).

A helyi képzett munkaerő koncentrációjából származó megtakarítások kapcsán elmondhatjuk, hogy lehetővé teszik a vállalkozások számára a megfelelő munkaerő beszerzésével kapcsolatos költségek csökkentését egyrészt azért, hogy ez az agglomeráción belül hozzáférhetővé válik, másrészt pedig az agglomeráció munkát kereső szakképzett munkaerőre gyakorolt hatása által. Azokban az iparágakban, ahol a képzett munkaerő betanítása igen költséges vagy jelentős időt vesz igénybe, a szakképzett munkaerő ilyen jellegű helyi tömörülése jelentős anyagi előnyökkel járhat (Marshall, 1920 p. 318; McCann, 2001 p. 57).

Az agglomerációs gazdaságok e három forrása lehetővé teszi az agglomerációhoz tartozó vállalkozások számára az olyan méretgazdaságossági előnyök kihasználását, melyek függetlenek az egyéni vállalkozásoktól, de pozitív hatásuk kiterjed a csoport egészére. Mindhárom tényező kulcsfontosságú jellemzője az a tény, hogy ezek a területi klaszteresedés által hozzájárulnak a tranzakciós költségek csökkentéséhez. A klaszteresedés tehát tulajdonképpen megnöveli a specifikus információk továbbjutásának lehetőségeit, a specializált szolgáltatások elérhetőségét valamint a szakképzett munkaerő hatékonyabb kihasználását az illető környezetben, különösen a szétszórt gazdasági hálózatokkal szemben (McCann, 2001 p. 57).

Azonban az agglomerációból származó előnyök nagymértékben különbözhetnek bizonyos területegységeken belül. Ezek specifikus tulajdonságainak a leírására a szakértők gyakran használják Ohlin és Hoover osztályozását (Hoover, 1937, 1948; McCann, 2001), amely az agglomerációs előnyöket három csoportra osztja: belső méretgazdaságosság (agglomerációs előnyök vagy megtakarítások egy vállalkozáson belül, ugyanis egy nagymértékű befektetés egy viszonylag kis területen valósul meg), lokalizációs előnyök (agglomerációs előnyök melyek egy bizonyos iparágban belül és azonos helyen létrejött gazdasági agglomerációra jellemzőek), valamint az urbanizációs előnyök (azok a típusú előnyök, melyek a vállalkozásoktól függetlenek és nem is kapcsolódnak feltétlenül az illető iparághoz, de amelyek más iparágakhoz tartozó vállalkozások számának a növekedéséből származnak – ingatlan, oktatási szolgáltatások, közszállítás, egészségügy, biztonság – ezek képezik a helyi piac válaszait a megváltozott gazdasági feltételekre).

Marshall megközelítéséből vagy az Ohlin és Hoover által alkalmazott osztályozásából kiindulva a területi klaszteresedés vagy gazdasági agglomerációk hatásait több közgazdász is kutatta, ahonnan számos megközelítés és modell maradt ránk, mint például a Perroux nevéhez fűződő versenyképességi pólusok elmélete (1950), Chinitz inkubátorelmélete (1961, 1964), Vernon termékciklusmodellje (1960, 1966), Porter klasztermodellje (1990, 1998), valamint az új ipari körzetek modellje (Scott, 1988; Keeble és Wilkinson, 1999). Ezek szerint a gazdasági vagy ipari agglomerációk egy átlagnál magasabb gazdasági teljesítménnyel hozhatók összefüggésbe, a

legismertebbek pedig talán a Silicon Valley (Saxenian, 1994) az IT iparágban, Wall Street-New York vagy London a piaci szolgáltatások terén, Párizs és Milánó a divatiparban, stb.

A gazdasági agglomerációk legegyszerűbb formáját azok az ipari központok képviselik, melyek nem feltételeznek semmiféle szakosodást egy specifikus iparágban: ide sorolhatók az üzleti inkubátorok, ipari parkok, városok, régiók, stb. vagy bármely olyan térbeli struktúra mely hozzájárulhat az ilyen agglomerációk létrejöttéhez. Viszont az agglomerációk legközismertebb formái, melyek már egy bizonyos fokú szakosodást is feltételeznek, azok az ipari központok, melyeket először Marshall (1920) írt le (a marshalli ipari körzetek) és melyeket újra meg újra definiáltak különböző olasz kutatók, legfőképpen Giacomo Becattini (2010) (olasz körzetek avagy „új ipari körzetek”) és nem utolsósorban az ipari klaszterek, melyeket először Porter (1990, 1998) határozott meg (porteri ipari klaszterek). Még akkor is, ha egyes szerzők a fogalmakat szinonimákként kezelik (Tallman et al., 2004; Bell, 2005), egyrészt a térbeli koncentráció és az erőforrások hatékonyabb kihasználására való összpontosítás miatt, másrészt pedig az ipari körzetek a klaszterek egy specifikus formájaként való megjelenése miatt (Belussi, 2006; Porter, Ketels, 2009), az elmúlt évek során a két fogalom nem egyszer került konfliktushelyzetbe, s ennek köszönhetően jelentős számú új meghatározással gazdagodhattunk (Karlsson, 2008). Pontosabban, a marshalli ipari övezet domináns jellemzői közül talán a legfontosabb a magas fokú horizontális és vertikális specializáció (a jelenlevő vállalkozások rendszerint kis vagy közepes méretűek és jellemzően a termelési láncban egy bizonyos feladat ellátására szakosodtak), valamint a piacoktól való igencsak magas fokú függőség (Marshall, 1920). Erre a típusra számos példát találunk, mint a bajor vagy bohémiai üvegipari körzetek, a textilipar dél-osztrák fellegvárai, de talán a legismertebbek ilyen téren a divatiparban oly híressé vált Emilia Romagna-i ipari agglomerációk.

Folytatva a gondolatsort, az olasz ipari körzeteknek („new industrial districts”) egy specifikus jellemzője, mely megkülönbözteti őket más hasonló struktúráktól, a kis és mikro-vállalkozások domináns szerepe, melyek rendszerint egy helyi közösség tulajdonában állnak és egy kölcsönös függőségen alapuló gyártási folyamatban vesznek részt, rendszerint az illető iparág azonos szegmenseiben (Becattini, Bellandi, de Propis, 2009). Annak ellenére, hogy az olasz modell egyike azon változatoknak, melyeket a kutatók lemásolhatatlannak tartanak, ez nem az egyedüli „forgalomban levő” elméleti modell. A szakirodalom legalább négy ipari körzet típust különít el, figyelembe véve a belső és külső gazdasági kapcsolatokat jellemzőit, a növekedési pályát, valamint az ösztönző intézkedéseket. Ennek alapján elkülöníthetjük: a **marshalli ipari övezetet**, a **kerékagy – küllő modellt** („hub and spoke”) ahol a KKV-k jelentős része egy nagyobb vállalkozás köré csoportosul. A **szatellit típusú ipari platform** egy nagyobb vállalkozás leányvállalataiból vagy beszállítóiból alkotott klasztert képviselnek, melyek nem tartózkodnak feltétlenül az illető ipari övezetben és amelyeket laza belső kapcsolatok jellemeznek. Az **állami környezetben gyökerező klaszterek**, mint a hadipar, védelem vagy egyéb stratégiai és kormányzatilag befolyásolt iparágak, melyek keretében fontos szerepet töltenek be a közintézmények, valamint a non-profit szervezetek (Armstrong, Taylor, 2000 p. 296).

Bár eleinte úgy kerültek meghatározásra, mint egy globalizációs folyamatokra kifejlesztett üzleti stratégia, egy komparatív előny-forrás a résztvevő vállalkozások számára (Porter, 1985, 1990), később úgy jelentek meg, mint „összekapcsolt vállalkozások, szakosodott beszállítók, szolgáltatók, kapcsolódó iparágakból származó vállalkozások, valamint kapcsolódó intézmények területi koncentrációja egy adott témakörben, iparágban, melyek egy időben versenyeznek, de ugyanakkor

együtt is működnek egymással”. (Porter, 1998 p. 197). A porteri klaszter amellett, hogy ösztönzi a kapcsolati tőke felhalmozását – amely független az egyes vállalkozásoktól viszont nagy hatással van ezek kollektív versenyképességének alakulására – az utóbbi évek legbefolyásosabb üzleti stratégiává nőtte ki magát.

Következésképpen a legfontosabb különbség az ipari körzetek és klaszterek között az innovációs folyamathoz való kapcsolódásukban áll. A klaszterek – mind elméletben, mind a gyakorlatban – az innováció fellegvárai, ugyanis összesítik azokat a strukturális és kapcsolati feltételeket, melyek nem csak társadalmi és gazdasági előnyökhöz vezetnek, hanem ezáltal egy nagyobb határfokot és fenntarthatóságot teremtenek. Porter (1990, 1998) modellje azon a feltevésen alapul, hogy egy agglomeráció lehetőséget kínál a gazdasági tranzakciók újszerű megvalósítására, ugyanis egy gyorsan változó technológiai és információs környezetben a földrajzi közelség kölcsönös láthatóságot biztosít a versengő vállalatok számára. Más szóval, a vállalkozások figyelemmel követhetik a versenytársak minden mozdulatát, ami ösztönzően hathat saját versenyképességük javítására (McCann, 2001 p. 62).

Elemzésünk szempontjából a klaszterek és ipari övezetek közötti legnagyobb különbség a klaszterek területi előnyt generáló képességeiben rejlik, amely ösztönzi az egyes vállalkozások, valamint a régiók innovatív képességeinek növekedését (Tallman et.al., 2004), ezáltal létrehozva az úgynevezett dinamikus agglomerációs gazdaságokat. Ezek fő jellemzői a vállalkozások közötti térbeli közelség, mely hozzájárul az információcseréhez és egyben innovációs tevékenységek forrását is képezik; a vállalkozások között létrejött kapcsolati közelség, amit az interakciók és együttműködések mértéke határoz meg; intézményi közelség, mint a szabályok, szabályzatok és viselkedési normák összessége, melyek befolyásolják a szereplők közötti együttműködési kapcsolatokat és elősegítik a gazdasági szereplők között kibontakozó együttműködési kapcsolat kialakulását (Capello és Nijkamp, 2009 p. 6).

A klaszterek meghatározás szerint azok a földrajzilag körbehárolt területegységek, ahol kollektív tanulási folyamatok mennek végbe, beazonosíthatóvá válnak a tudás-spilloverek forrásai és ezek elősegítő tényezői, s ezáltal a regionális növekedéssel kapcsolatos egyik legmodernebb elméleti kiindulóponttá válnak. Ezeknek az elméleti megközelítéseknek a keretén belül az innováció olyan kritikus tényezővé vált, mely egy versenyorientált gazdasági környezetben nem csak a túlélés elengedhetetlen feltételét képezi, hanem meghatározza a regionális fejlődés irányát és ritmusát is.

A közgazdasági szakirodalom a dinamikus agglomerációs gazdaságokat összeköti nemcsak a klaszterekkel, hanem az *innovatív környezetekkel* (innovative milieux) (Camagni, 1991) – ahol a fő tényezőket az egy iparágban való szakosodás, valamint a technológiai kapcsolatok képviselik, – a *tanuló régiókkal* (learning regions) (Morgan, 1997), *kreatív régiókkal* (creative regions), *tudás-alapú régiókkal* (knowledge based regions) stb. Erre az egyik legismertebb példa a belga-holland határ közelében húzódó „Dommel völgy”.

Az innovatív körzetek („innovative milieux”) valójában az ipari körzetek dinamikusabb formái, melyeknek fő elemei a *méretgazdaságosság* (függőleges integráció által), a földrajzi közelségből eredő *lokaliszációs előnyök* (pl. a tudás szétáradása) és a *szinergiák* (PPP vagy más partneri kapcsolatok), melyek mindig a térbeli elemekhez kapcsolódnak, mint a földrajzi értelemben vett terület vagy a rendszer belső szinergiái (Camagni, 1991; Aydalot és Keeble, 1988). A két kategória találkozásánál – a szakosodás függvényében – található az úgynevezett tudományos

és ipari parkok. Erre manapság a legjobb példák Montpellier, Sophia-Antipolis – Franciaország; Gnösjo – Svédország; Baden-Württemberg – Németország; London – Bristol – Nagy-Britannia stb.

Az elemzésünk szempontjából a gazdasági tömörüléseket olyan területi adottságokként is meghatározhatjuk, melyek képesek pozitív hatást gyakorolni az egyszerű agglomerációs gazdaságok (belső méretgazdaságosság: információs externáliák; nem kereskedelmi helyi inputok; a munkaerő koncentrációjából származó megtakarítások – melyek hatékonyságot és rugalmasságot kölcsönöznek a rendszernek és lokalizációs előnyökkel járnak), valamint a dinamikus agglomerációs gazdaságok létrejöttére (elősegítik a vállalkozások és a teljes régió innovációs képességének a kibontakozását). A gazdasági agglomerációk szívó hatása egy adott területegységen belül az ellentétes (centrifugális és centripetális) hatások egyensúlyi állapotát jelzi – akár általánosságban vesszük akár egy megadott ipari szektoron belül – ami olyan technológiai kapcsolatokat feltételez, melynek fő célja a hatékonyság és a rugalmasság növelése, avagy az innováció és megújulás előmozdítása.

Számos elmélet került kidolgozásra azzal a céllal, hogy leírják azokat a kritériumokat, amelyek alapján a gazdasági agglomerációk besorolásra kerülhetnek, viszont elemzésünk célját tekintve négy olyan elem van, melyet figyelembe kell venni a kategóriák lehatárolásánál: az agglomeráció célja, a gazdasági tevékenység jellege, a földrajzi közelség és a tagok közötti kapcsolatok. Ezeket talán legtisztábban Sölvell, Lindqvist és Ketels (2003) írták le, akik a klasztereket olyan agglomerációknak tekintik, melyek technológia-intenzívek és fő céljuk a K + F tevékenységek fejlesztése.

1. táblázat: *Gazdasági agglomerációk tipológiája*

	Gazdaság tevékenységek általában	Technológia-intenzív iparágak
Hatékonyság (méretgazdaságosság)	Metropoliszok	Ipari körzetek
Innováció és fejlesztés	Kreatív régiók	Klaszterek

Forrás: A szerző Sölvell, Lindqvist és Ketels, 2003 nyomán

TERÜLETI TŐKE ÉS A KAPCSOLATI TÉNYEZŐK, VALAMINT A REGIONÁLIS FEJLŐDÉSRE HATÁST GYAKORLÓ HÁLÓZATOK

Az elméleti fejlődési modelleket, valamint a regionális növekedési modelleket vizsgálva észrevehetjük, hogy az ipari szakosodás, az infrastruktúra, központi telephelyek, a termelési tényezők jelenléte, a fejlődési pólusok, a tudás-szivárgás, a technológiai fejlődés és innováció, a helyi kultúra továbbá a gazdasági és személyes kapcsolatok az idők során mind a regionális fejlődés fő mozgatórugóiként voltak nyilvántartva. Ebben az irányban az áttörést egyrészt a *méretgazdaságosság* jelentette, mely a nem-lineárisan változó szállítási költségekkel együtt integrálódott egy kvantitatív inter-regionális növekedési modellbe, ahol a termelési tényezők eloszlása a kezdeti feltételek függvénye, másrészt az *agglomerációs gazdaságok* figyelembevétele, mely magá-

ba foglalja azokat a területi előnyöket, melyek serkentik a vállalkozások és régiók innovációs képességét.

A Capello és Nijkamp (2009) szerzőpáros a kor fő regionális elméleteinek tendenciáit vizsgálva felhívja a figyelmet az elméleti megközelítések reális alapjainak fontosságára. Ezt a különböző non-lineáris és interaktív folyamatokat és viselkedési formák, valamint a regionális versenyképességre hatást gyakorló endogén elemek beillesztésével lehet elérni (Capello és Nijkamp, 2009 p. 4) ugyanis az elemzésbe foglalt változatok olykor nagyon absztrakt formákat öltenek. Az alábbi táblázatban, a teljesség igénye nélkül, bemutatjuk még a regionális „divat” kulisszáiból Camagni és Capello (2010) megközelítését, mely talán a legjobban összefoglalja a regionális politikák szempontjainak, célkitűzéseinek alakulását az utóbbi évek során (2. táblázat).

2. táblázat: *A regionális politikák központi elemeinek változása az idők során*

50-es évek	„infrastruktúra – mint a növekedés előfeltétele”
60-es évek	„külső kapcsolatok kialakítása, fejlődési pólusok, export-orientált gazdaság”
70-es évek	„endogén fejlődés: KKV-k, helyi tényezők fontossága”
80-es évek	„innováció, tudás-szivárgás, innovatív környezetek”
90-es évek	„tudásalap, immateriális tényezők, helyi kultúra”
2000-es évek	„kapcsolati tőke, kollektív tanulási folyamatok, területi tőke, egybefonódó kapcsolatok”

Forrás: Camagni és Capello, 2010.

Egy olyan elméleti megközelítés, amely egyesíteni tudná azokat a gazdasági törvényszerűségeket melyek a növekedést területi tényezők segítségével magyarázzák és amelyek a helyi és regionális belső kapcsolatokból erednek, Capello és Nijkamp szerint jövőben a „a telephelyelméletek, fejlődési elméletek és makroökonómiai fejlődési elméletek kombinációjának a csúcspontját jelképezné, rávilágítva makroökonómiai növekedési modellek területi megalapozottságú mikro-alapjaira” (Capello és Nijkamp, 2009, p. 8). Az említett szerzőpáros szerint ugyanakkor szükség van még egy olyan „meggyőző”, modellre, amely magába foglalja az olyan mikro-jellegű tényezőket, mint a területiség, a viselkedés vagy a fejlődési folyamat más tapintathatlan elemeit.

Capello és Nijkamp (2009) szerint a regionális növekedési és fejlődési modellekkel kapcsolatos legfrissebb vitákból a következő tendenciákat szűrhetjük le:

1. *Az idő bevonása a regionális fejlődés modelljeibe.* Az idő, mint új fogalom Bergson és Heidegger elmélete szerint, úgy jelenik meg, mint egy folyamatos kreativitási folyamat, melyet diszkontinuitás, visszafordíthatatlanság és halmozódás jellemez.

2. *Az inter-diszciplinaritás, komplex elméleti perspektívák integrálásának szükségessége,* melyek új szempontokat feltárását és a kutatási eredmények új értelmezési lehetőségeit rejtik magukban (Camagni, Capello, 2002).

3. *A kognitív folyamatok regionális kontextusban való vizsgálatára vonatkozó innovatív elemzési módszerek kidolgozása,* valamint új fogalmaknak, mint a „stilizált diverzifikált tér” vagy „területi tőke” bevezetése. A gazdasági agglomerációk makro-ökonómiai modellekben való vizsgálatát az új matematikai módszerek tették lehetővé, melyek figyelembe vették a nem-lineáris

dinamikus rendszerek minőségi viselkedését és szakítottak az egyenletes jövedelem eloszlás és a tökéletes verseny fogalmával (Fujita, Thisse, 2002). Ezek az elméleti szintű eredmények a teret egy új megközelítésben ábrázolták, amely ellentétes az 50-es, 60-as években jellemző növekedési elméletek által használt absztrakt tér fogalmával, ugyanis már nem feltételez egyenletes eloszlású keresleti és kínálati viszonyokat, hanem mint stilizált – diverzifikált tér jelenik meg. Diverzifikált, ugyanis a területi polarizáció a fejlődéssel egy időben megy végbe, megosztva ezáltal a bérek mértékét ugyanazon a régió belül, de stilizált is, mivel a polaritásokat területi dimenzió nélküli pontokként kezeli (Capello, Nijkamp, 2009 p. 5). Ilyen szempontból talán a legközismertebb megközelítések a szállítási költségek és a méretgazdaságosság közötti kapcsolat modellezésére épülnek, akárcsak Paul Krugman munkája és az Új Gazdaságföldrajz elmélete. Krugman szerint a területi agglomerációk vagy klaszterek a történelmi folyamatok, valamint a politikai döntések következményeiként jelennek meg, olyan új folyamatokként, melyek előidéztek egy bizonyos régió szakosodását, tovább serkentve más vállalkozásoknak a megjelenését. Szerinte az ilyen jellegű agglomerációk mindaddig funkcionálisak maradnak, míg a terület egység adottságai előnyt jelentenek az illető iparág számára, és az agglomeráció meg tud felelni a gazdasági és technológiai változások követelményeinek (Krugman, 1991; Krugman, Fujita, Venables, 2001; Boschma, Martin, 2010).

A klaszterek regionális fejlődésben betöltött szerepének szempontjából értelemszerűen a harmadik tendencia a legérdekesebb, és erre fogunk nagyobb hangsúlyt fektetni, főleg ami a területi tőkét illeti.

A területi tőke fogalma először az OECD által közzétett Territorial Outlook – Területi Kitekintés (2001) publikációban jelent meg, melyet újabban az Európai Bizottság Regionális Főigazgatósága (DG Regio) is átvett, ugyanis az egyes régiók sajátos jellemzőinek, helyi adottságainak kérdésköre, a területi tőke szerepének fontossága, az utóbbi években egyre inkább előtérbe került. Az OECD „Területi gazdaság. OECD Területi Kitekintés” c. kiadványa (2001) szerint „egy térség területi tőkéje különbözik más területekétől és magában foglalja a térség földrajzi helyzetét, kiterjedését, termelési adottságait, éghajlatát, hagyományait, természeti erőforrásait, lakosainak életminőségét, a városaiban koncentrálódó gazdasági erőt... Más összetevői nehezen beazonosíthatók, így a szokások, informális szabályok, közös nevezők, melyek a gazdasági szereplők közti, a bizonytalan feltételek melletti együttműködéseket segítik elő, vagy a szolidaritás, a kölcsönös segítségnyújtás, az azonos ágazatban működő kis és középvállalkozások közti kapcsolati kultúra (társadalmi tőke). Végül létezik egy „megfoghatatlan” faktor, „valami a levegőben”, melyet „környezetnek” nevezhetünk, ami a különböző intézményi hátterek, szabályok, gyakorlatok, termelők, kutatók és szakpolitika-alakítók összessége, mely lehetővé teszi a kreativitás és innováció jelenlétét és fejlődését” (Európai Bizottság, 2005, p. 1).

A legújabb tendenciák szerint tanácsos a korábban használatos tér fogalmát a **területtel** helyettesíteni, ami az előbbinél sokkal absztraktabb. Ebben a megközelítésben a területi tőke magába foglalja a lokalizált externáliák rendszerét is (mint anyagi és technológiai-, termelési tényezők, hagyományok és kompetenciák lokalizált rendszere), a közelségi kapcsolatok rendszerét, valamint a kulturális elemek rendszerét, mely értelmet ad a helyi struktúráknak és meghatározza a helyi identitást (Capello, Nijkamp, 2009, pp. 119–120).

Az OECD szerint a fő tényezők, melyek a területi tőkére hatnak (és lehetnek akár megszo-
kott értelemben vett anyagi javak, avagy nem kézzel fogható előnyök is) a következők: a régió

feldrajzi elhelyezkedése, méret, termelési tényezőkkel való ellátottság, éghajlat, hagyományok, természeti erőforrások, életminőség, városi agglomerációk, inkubátorházak, ipari körzetek vagy egyéb üzleti hálózatok, melyek hozzájárulnak a tranzakciós költségek csökkentéséhez. Más tényezők lehetnek a „nem számszerűsíthető kölcsönös függőségek”, vagy a szolidaritás, ötletcsere, melyekből később klaszterek bontakozhatnak ki egy gazdasági szektorok belül. És nem utolsósorban megemlíthetjük Marshall elméletét, miszerint van egy megfoghatatlan tényező: a „környezet”, amely az intézmények, szabályok, gyakorlatok, a termelők, a kutatók és a politikai döntéshozók kombinációját képezi, és lehetővé teszi a kreativitást és az innovációt (OECD, 2001, p. 15).

A fent említett elemeknek igencsak nagy hatásuk van az új területfejlesztési politikákra nézve (OECD, 2001), amelyek az együttműködésre és kapcsolatokra alapuló kormányzati intézkedéseket vezetnek be. Ennek következtében lehet, hogy jóval nagyobb pozitív hatást lehet elérni akkor, amikor a közpénzek nem közvetlenül a vállalatok, egyetemek és kutatóközpontok saját céljainak megvalósítására vannak felhasználva, hanem a fejlesztési politikák céljaival összhangban inkább azokat az együttműködési struktúrákat támogatják, amelyek helyi vagy regionális szinten működnek és közös projektek, közös célok megvalósításán, valamint a tudományos kutatási eredmények piacra dobásán dolgoznak (szakosodott együttműködési struktúrák, melyek támogatják a technológiai transzfert, a spin-off-okat és az egyetemek vállalkozói magatartásának kibontakozását) (Capello, Nijkamp, 2009, p. 132.)

AZ INNOVÁCIÓS FOLYAMAT, AZ INNOVATÍV EGYÜTTMŰKÖDÉSI HÁLÓZATOK ÉS A REGIONÁLIS KLASZTEREK

Az endogén növekedési elméletből kiindulva – melyek szerint a tudás felhalmozódása, az innováció és munkaerő magas fokú képzettsége rendszerint gazdasági növekedést eredményez – a regionális fejlődési elméletek nagy hangsúlyt fektetnek a technológiai előrehaladás fontosságára, valamint az innovációs folyamat szerepére, amely hatással van egy régió lakosságának életminőségére is.

Eszerint, mivel a technológia a regionális fejlődés legfontosabb elemeként lett nyilvántartva, a high-tech iparágak vonzása a jelenlegi fejlesztési politikák központi elemévé nőtte ki magát. Ez nem csak a helyi és regionális hatásuk miatt van így, hanem főleg azért, mivel ezek képesek a regionális klasztereket létrehozni, olyan struktúrákat kialakítani, melyek az infrastruktúra, a magasan képzett munkaerő és a rugalmas vállalatok egy sikeres kombinációját képezik (Armstrong, Taylor, 2000, p. 298). Ugyanakkor a vállalkozások közt kialakuló, a klasszikus értelemben vett együttműködési kapcsolatok típusai kezdenek egyre inkább eltolódní az együttműködésen alapuló innovatív technológiai rendszerek fele, melyek jelentős hatással vannak a közös céllal rendelkező hálózatok és a különböző együttműködő szervezetek kapcsolatára is (Scheel, 2002, p. 357). Számos szerző a KKV-k között kialakuló szoros együttműködési kapcsolatokat, a felsőoktatási intézmények szerepvállalását, a magasan képzett munkaerő szabad mozgását és a klaszteren belül felhalmozott speciális tudást tartja a sikeres klaszterek kulcstényezőjének.

A domináns elméletek szerint az innovatív környezetek esetében a KKV-k egy idő után függőségi kapcsolatokat kezdenek kialakítani egymással és elkezdik kihasználni a helyi tudásbázist. Ez egy időben előidézhet egy folyamatos termék- és folyamat-innovációs áramlást, valamint helyi kollektív tanulási folyamatokat, amelyek esetenként tanuló vagy tudás-alapú régiók kialakulásához vezetnek (Simmie, 1988; Camagni, 1991; Morgan, 1997; Armstrong, Taylor, 2000; Capello és Nijkamp 2009, Cooke et al., 2011).

Annak a ténynek a felismerése, miszerint a technológiai előrehaladás a regionális fejlődés kulcs-elemét képezi, valamint az, hogy a döntéshozók támogatni tudják a klaszterek fejlődését az innovatív környezetek megteremtése által, hamar belopta magát az EU tagállamok újszerű növekedési és gazdaságfejlesztési politikáiba, szorosan kapcsolódva a Lisszaboni stratégia „tudásalapú gazdasággal” kapcsolatos, vagy később az *Európa 2020 stratégia* intelligens növekedésre vonatkozó célkitűzéseivel.

A ROMÁNIAI HELYZET

A tervgazdaságtól való lassú elszakadás után, melyet egy hosszas piacgazdaságra való áttérési folyamat, majd egy világgazdasági válság által támasztott kihívásokkal megtűzdelt EU-csatlakozás követett, elmondhatjuk, hogy Románia még mindig messze áll egy – a fejlesztési politikák által alkalmazható – „holisztikus” megközelítéstől, mely a többszintű kormányzás és a partnerségi kultúra specifikus elemét képezi és összhangban van az EU jelenlegi kormányzási perspektíváival.

Romániában a fejlesztési régiók mozgásteret egyelőre még korlátozott, mind a források, mind a hatáskörök szempontjából. Születésük inkább az EU regionális politikával kapcsolatos követelményeire adott funkcionális válaszként értelmezhető, amely bár lehetővé tette a Strukturális Alapok lehívását, figyelmen kívül hagyta az olyan tágabb célokat, mint az infrastruktúra, a környezetvédelem, kulturális örökség megóvása stb.

Bár a kiegyensúlyozott területi fejlődés már a romániai tervgazdaságnak is egyik stratégiai célkitűzését képezte, az utóbbi évek regionális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos elemzései rámutattak, hogy a 2000–2012 időszakban a fejlődésben mindvégig a Bukarest-Ilfov régió maradt az előljáró, mely együtt járt a centrum periféria típusú polarizáció nagyfokú növekedésével is. Ugyanakkor a hatékony növekedési- és regionális fejlesztési politikák iránti igény 2009 után is folyamatosan nőtt, főleg a gazdasági válság hatásainak következtében.

A jelenlegi helyzetet tekintve, a 2007–2013 időszakban a romániai fejlesztési politikák fő hiányosságai az EU regionális politikájától való teljes függőségében keresendők, aminek következtében csupán egy szabályozási rendszer került kidolgozásra és ez is csak a más európai régiókhöz való felzárkózást volt hivatott előmozdítani. Más okok ugyanakkor a mikro-szintű intézkedések szinte teljes hiánya, szemben a makro-szintű beavatkozásokkal, az intézményi diszfunkciók politikai okokra visszavezethető növekedése, a regionális fejlődéssel kapcsolatos hatáskörök gyakori változása, politikai döntések következetlensége és a helyi döntéshozók limitált hatásköre, valamint a rendelkezésre álló források korlátozottsága.

Korábbi kutatások már viszonylag régóta felhívták a figyelmet a vállalkozásokon belül végbemenő innovációs folyamatok támogatásának a fontosságára. Míg a jelenlegi uniós fejlesztési

politikák a különböző eszközök és ösztönzők segítségével az új, feltörekvő és innovatív KKV-k támogatására irányulnak (Bayley, Chapain, 2011; Perry, M, 2010), Románia ettől messze elmarad nem csak a fejlesztési politikák kidolgozásának szempontjából, hanem a gazdasági hanyatlás okainak a beazonosításában is, főleg ami egy új paradigma és gondolkodási modell kidolgozását illeti (Pop, Fugaru, Ioan-Franc, 2012). Míg az EU a KKV-k gazdaságban betöltött szerepének a megerősítésén dolgozik, addig Románia még mindig a kormány vállalkozói szellemmel kapcsolatos „rövidlátásával” küszködik, a kormányzati költségek csökkentése közben szem elől veszítve a magánszektor – és főleg a KKV-k – növekedésben betöltött szerepét.

Az Innovatív Unió 2011-es Eredménytáblája (IUS) szerint (Innovation Union Scoreboard), Románia egy viszonylag szerény innovációs kategóriába kerül, akárcsak Bulgária, Lettország, Litvánia. Az összehasonlítás során láthatjuk, hogy az IUS 2011 négy csoportra osztja a tagállamokat az innovációs képesség szempontjából az EU 27 átlagához képest. E szerint az innovátor régiók: Dánia, Finnország, Németország, Svédország, melyek meghaladják az EU27 átlagát; ezeknek követői: Ausztria, Belgium, Ciprus, Észtország, Franciaország, Írország, Luxemburg, Hollandia, Szlovénia és az Egyesült Királyság – melyek közelítenek az EU27 átlaghoz, mérsékelt innovátorok: Cseh Köztársaság, Görögország, Magyarország, Olaszország, Málta, Lengyelország, Portugália, Szlovákia és Spanyolország (EU27 átlag alatt) valamint a szerény innovátorok: – Bulgária, Lettország, Litvánia, Románia – jóval az EU27 átlag alatt (Európai Bizottság, 2011).

Összhangban az innováció IUS által vizsgált 8 dimenziójával (humán erőforrások, nyitott kutatási rendszerek, finanszírozás és támogatások, magánbefektetések, kapcsolatok és vállalkozói szellem, szellemi tulajdon, innovátorok és gazdasági hatások), Románia relatív erősségeit az emberi erőforrások, a vállalkozások befektetéseinek mértéke, valamint a gazdasági hatások képezik. Ugyanakkor a relatív gyengeségek a nyílt kutatási rendszerek hiányával, a vállalkozói szellem mértékével és a szellemi tulajdon hasznosíthatóságával kapcsolatosak.

Az IUS ugyanakkor kimutatja azt is, hogy Romániát – mint a többi szerény innovátort – egyrészt egy kiegyensúlyozatlan innovációs rendszer, másrészt pedig egy EU27 átlag feletti stabil konvergencia folyamat jellemzi. Egy 5%-os átlagos növekedést tekintve Románia a vezető államok egyike, lépést tartva Bulgáriával és megelőzve Észtországot, Portugáliát és Szlovéniát.

Ugyanakkor a Kormány kis- és középvállalkozások fejlesztésére kidolgozott stratégiájában, melyet a Gazdasági Minisztérium 2011 februárjában tett közzé, a szakpolitikai prioritások már új formában jelennek meg, összhangban a KKV-k EU szintű igényeivel, melyeket hozzáigazítottak a Small Business Act és az Európa 2020 stratégiákban foglalt célkitűzésekhez. A stratégia átfogó célja abban áll, hogy szorgalmazza a 2011–2013 időszakban a gazdasági fellendülést és a kis- és középvállalkozások növekedését. Stratégiai prioritások a KKV-k finanszírozáshoz való hozzáférés lehetőségeinek a javítása, a KKV-k innovációs képességének, valamint ezek versenyképességének az ösztönzését, a szabályozási rendszer javítása és egyszerűsítése, a vállalkozói szellem fejlesztésére irányuló oktatás javítása, valamint a KKV-k hazai és külföldi piacokon való részvételének az ösztönzése. Bár a stratégia összhangban van a szakirodalomban használt legújabb trendekkel, különösen a vállalkozás-ösztönző eszközöket illetően, azonban nem tárgyalja a romániai KKV-k mindennapi kihívásait, főleg ami a válság állapotból való kilábalást vagy a gazdasági fellendülés illeti.

Romániában jelen pillanatban nem találunk regionális innovációs politikákat, az országos stratégiáknak ugyanis csupán regionális vonatkozásai vannak (Ranga, 2010, p. 3). Az innováci-

ős stratégiáért felelős intézmény, a Nemzeti Tudományos Kutatási Hatóság (Autoritatea Națională pentru Cercetare Științifică – ANCS) nem rendelkezik regionális szintű kompetenciákkal, bár a küldetését tekintve szerepet kellene vállalnia a regionális és helyi fejlődés támogatásában is, mint az innovációs tevékenységek ösztönzője és koordinátora. Ennek hiányára maga a rendszer működési formája is részben magyarázatot ad, ugyanis a jelenlegi regionális szerveződés nem jár együtt közigazgatási funkciókkal sem, ami egyelőre nem teszi lehetővé az adminisztratív szerveződés új formáinak a kialakítását. Ezek a struktúrák nem rendelkeznek fiskális kompetenciákkal sem – tehát értelemszerűen döntéshozói funkciókkal sincsenek ellátva.

Ahogy már említettük, korlátozott forrásaik és kompetenciáik következtében, a román fejlesztési régiók, az EU regionális politikájával kapcsolatos követelményekre adott funkcionális válaszként jöttek létre, ahol a legfontosabb kritérium a Strukturális Alapok lehívása volt, szemben a fontosabb regionális célokkal vagy hatékony adminisztratív funkciók kialakításával, beleértve a KKV-k és az innovációs rendszerek támogatását is.

Ennek ellenére el kell ismernünk, hogy 2007–2013 időszakban megvalósult projektek meggyőző érvet nyújtanak a fent említett funkció-, valamint az Operatív Programok nemzeti vagy regionális stratégiákban betöltött szerepének védelmében. A 6 régióban elkészített innovációs stratégiák tapasztalata, a regionális kutatási és innovációs rendezvények és kiállítások, az INNOBAROMETER projekt, és különösen az Európai Regionális Fejlesztési Alap hozzájárulásával végrehajtott innovációs projektek kapcsán szerzett tapasztalatok optimizmust sugallnak (Ranga, 2010 p. 3).

A bemutatott regionális tapasztalatok során sikerült néhány tanulságot levonni Romániával kapcsolatban. Először is, szüksége van „regionálisabb” innovációs politikai keret létrehozására, melynek ösztönöznie kell a KKV-k innovációs képességeit, mint a regionális versenyképesség fő forrásait. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni a privát szféra és a kutatási intézmények között kialakuló regionális stratégiai partnerségek növekvő szerepét, beleértve a regionális innovációs és kollektív tanulási rendszerek kialakulását, melyre számos ’jó gyakorlatot’ találunk az EU egyes innovatív régióin belül. Az innovációs politikák jövőbeli modelljeinek nemcsak a főváros környékén megvalósuló kutatási és fejlesztési projektekre kell majd összpontosítaniuk, hanem egy olyan innovációs rendszer kialakítását kell célként kitűzniük, mely az együttműködési hálózatokra és klaszterekre alapulva lefedi az ország teljes területét.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Armstrong, H., Taylor, J. (2000). *Regional Economics and Policy: Third Edition*, Blackwell, Oxford.
2. Aydalot, P., Keeble, D. (1988). *Milieux innovateurs en Europe*, GREMI, Párizs.
3. Bayley, D., Chapain, C. (eds.) (2011). *The recession and beyond. Local and regional responses to the downturn*, Routledge, London.
4. Becattini, G. (2010). *Industria e carattere: saggi sul pensiero di Alfred Marshall*, Le Monnier, Firenze, Mondadori Education, Milano.

5. Becattini, G., Bellandi, M. és L. De Propis (eds.) (2009). *A Handbook of Industrial Districts*, Edward Elgar Publishing House, Northampton.
6. Bell, G. G. (2005). Clusters, networks, and firm innovativeness, in *Strategic Management Journal*, 26(3), p. 287–295.
7. Belussi, F. (2006). In search of a theory of spatial clustering: agglomeration vs active clustering, in Asheim, B., Cooke, P. és R. Martin eds. *Clusters in Regional Development*, Routledge, London, p. 69–89.
8. Boschma, R., Martin, R. (2010). *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*, Edward Elgar Publishing;
9. Camagni, R. ed. (1991). *Innovation Networks: Spatial Perspectives*, Belhaven Press, London;
10. Camagni, R., Capello, R. (2002). Apprendimento collettivo, innovazione e contesto locale, in R. Camagni eds. *Apprendimento Collettivo e Competitività Territoriale*, Franco Angeli, Milánó, p. 11–26.
11. Camagni, R., Capello, R. (2010). Macroeconomic and territorial policies for regional competitiveness: an EU perspective, in *Regional Science Policy & Practice*, Vol. 2, No. 1, Június 2010.
12. Capello, R., Nijkamp, P. (eds.) (2009). *Handbook of Regional Growth and Development Theories*, Edward Elgar Publishing.
13. Chinitz, B. (1961). Contrast in Agglomeration: New York and Pittsburgh, in *American Economic Review*, 51, p. 279–89.
14. Chinitz, B. (ed.) (1964). *City and Suburb: The Economics of Metropolitan Growth*, Prentice-Hall, Englewood-Cliffs, NJ.
15. Cooke, P., Ashleim, B., Boschma, R., Martin, R., Schwartz, D., Todtling, F. (2011). *Handbook of Regional Innovation and Growth*, Edward Elgar Publishing House.
16. Fujita, M., Thisse, J. F. (2002). *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location and Regional Growth*, Cambridge University Press, Cambridge.
17. Hoover, E. M. (1937). *Location Theory and the Shoe and Leather Industries*, Harvard University Press, Cambridge.
18. Hoover, E. M. (1948). *The Location of Economic Activity*, McGraw-Hill, New York.
19. Karlsson, C. (2008). *Handbook of Research on Clusters*, Edward Elgar Publishing.
20. Keeble, D. és Wilkinson, F. (1999). Collective Learning and Knowledge Development in the Evolution of High Technology SMEs in Europe, in *Regional Studies*, 33.(4), p. 295–303.
21. Krugman, P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography, in *Journal of Political Economy*, No. 99, p. 483–99.
22. Krugman, P. R., Fujita, M. és Venables, A. J. (2001). *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*, MIT Press, Cambridge, Mass.
23. Marshall, A. (1920). *Principles of Economics*, Macmillan, London.
24. Mccann, P. (2001). *Urban and Regional Economics*, Oxford University Press, Oxford.
25. Morgan, K. (1997). The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal, in *Regional Studies*, Vol. 31.(5), p. 491–503.

26. Perry, M. (2010). *Controversies in local economic development. Stories, Strategies, Solutions*, Routledge, New York.
27. Perroux, F. (1950). Economic Space, Theory and Applications, in *Quarterly Journal of Economics*, 64, p. 89–104.
28. Pop, N., Fugaru, A., Ioan-Franc, V. (2010). *Despre criză fără mânie și cu discernământ*, Expert, Bukarest.
29. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage. Creating and Sustaining Superior Performance*, Free Press, New York.
30. Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press, New York.
31. Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition, in *Harvard Business Review*, November-December, p. 77–90.
32. Porter, M.e., Ketels, C. (2009). Clusters and Industrial Districts: Common Roots, Different Perspectives, in *Becattini G., Bellandi M. és De Propris L. eds A handbook of industrial districts*, Cheltenham: Edward Elgar, p. 172–183.
33. Ranga, M. (2010). Romania, Policy Analysis on the Performance of Cohesion Policy 2007–2013, Expert Evaluation Network, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/pdf/eval2007/expert_innovation/romania.pdf.
34. Saxenian, A. (1994). *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*, Harvard University Press, Cambridge, Mass..
35. Scott, A. J. (1988). *New Industrial Spaces*, Pion, London.
36. Simmie, J. (1988). Reasons for the Development of “Islands of Innovation: Evidence from Hertfordshire”, in *Urban Studies*, 835, p. 1261–1289.
37. Sölvell, Ö., Lindqvist, G., Ketels, CH. (2003). *The Cluster Initiative Greenbook*, Bromma tryk AB, Stockholm.
38. Tallman, S., Jenkins, M., Henry, N., Pinch, S. (2004). Knowledge, clusters, and competitive advantage, in *The Academy of Management Review*, 29 (2), p. 258–271.
39. Vernon, R. (1960). *Metropolis 1988*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
40. Európai Bizottság (2005). Territorial State and Perspectives of the European Union towards a stronger European territorial cohesion in the light of the Lisbon and Gothenburg ambitions, Scoping document and summary of political messages, http://www.eu-territorial-agenda.eu/PresidencyConclusions/Min%20DOC%201_finlux505.pdf.
41. Európai Bizottság (2011). Innovation Union Scoreboard 2011, EB – Enterprise and Industry internetes oldal, <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/facts-figures-analysis/innovation-scoreboard/>.
42. OECD (2001). *OECD Territorial Outlook*, Párizs.

Veres Valér

Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában¹

A tanulmány a 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei alapján készült elemzés. Az ország állandó (stabil) népességszáma 20 121 641 fő, de ebből 1,18 millió lakos adatait országos regiszterekből vették át, anélkül, hogy a számlálás során megkérdezték volna őket, ezért a nemzetiségük, anyanyelvük sem ismert. Ez a tény több problémát vet fel, és az előzetes eredmények használhatóságát is csökkenti. A tanulmány során két dologra fókuszálunk. Egyrészt vizsgáljuk, értékeljük, a 2011-es romániai népszámlálás megszervezésének és módszertanának sajátosságait, az ország népességszámát, gazdasági aktivitását és különösen a nemzetiségi összetételre vonatkozó adatokat, rámutatva a fennálló hiányosságokra. Külön kitérünk az „ismeretlen nemzetiségű” népesség összetételének vizsgálatára. Másrészt, vizsgáljuk, az ország lakosságának a gazdasági aktivitását, iskolázottságát, foglalkoztatottságát és foglalkozási rétegződését nemzetiségi összetétel szerint, különös tekintettel a magyar nemzetiségű népességre.

Romániában 2011-ben került sor az első olyan népszámlálásra, amelyet az ország EU-s tag-államként hajtott végre. Ez több olyan problémát vetett fel, amelyek az adatok minőségét befolyásolták. Az ország állandó (stabil) népességszámát 20 121 641 főben állapították meg. Az *állandó népesség* fogalmát az EU-s szabályozások és standardok értelmében határozták meg: az ország állandó népességét alkotják azok a román (és más) állampolgárok, akiknek szokásos lakhelye Romániában volt a népszámlálás előtti 12 hónapban, és akik jelen voltak az országban a népszámláláskor, vagy ideiglenesen külföldön tartózkodtak ugyan, de a népszámlálás előtt kevesebb, mint egy évvel távoztak az országból. Beletartoznak továbbá azok a külföldi (és román) állampolgárok, akik több mint egy éve Romániában tartózkodnak, de nem itt van az állandó lakhelyük.

A 2011. évi népszámlálás előzetes eredményei alapján a nemzetiségi összetételről és a népességszámcsökkenésről készült egy elemzés és értékelés (Kiss–Barna 2012), ám a végleges adatok közzétételekor az ország állandó népességének meghatározásában olyan mértékű változás történt, amely miatt a népszámlálás eredményeinek értékelését, és a végleges népszámlálási adatok nemzetiségi adatsorainak érvényességi körét és használhatóságát újra meg kell vizsgálni.

E tanulmány célja kettős: egyrészt a 2011-es romániai népszámlálás megszervezésének és módszertanának sajátosságai alapján értékeljük az ország népességszámát, gazdasági aktivitás szerinti relevanciáját, és különösen a nemzetiségi összetételre vonatkozó adatokat, rámutatva a fennálló hiányosságokra. Megvizsgáljuk azt a populációt, akiket a népszámlálás szervezői és

¹ A tanulmány alapját képező kutatás az MTA Domus Hungarica ösztöndíj támogatásával készült.

feldolgozói a „nemzetiségre vonatkozó információ nem hozzáférhető” csoportba soroltak, ezeket röviden „ismeretlen” nemzetiségüként tüntetjük fel, annak érdekében, hogy többet tudjunk meg a regiszterekből átemelt népesség összetételéről.

Másrészt nemzetiségi bontású népszámlálási adatok alapján megvizsgáljuk, hogyan alakult az elmúlt 10 évben Románia társadalomszerkezete, lakosságának foglalkoztatottsága, foglalkozási rétegződése, iskolázottsága, és ennek milyen nemzetiségi sajátosságai vannak, különös tekintettel a magyar nemzetiségű népességre.

A TÁRSADALOMSZERKEZET KUTATÁSA NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK ALAPJÁN

Mint ahogy már több kutató is rámutatott (Huszár, 2013, Róbert 2013), a népszámlálási adatokra épülő népességszerkezeti elemzések talán első számú, mintegy „öncélja” a leíró számbavétel, az egyes rétegek vagy osztályok méretének, arányainak bemutatása: hányan tartoznak az adott társadalmi csoportba, kategóriába. A népszámlálások munkaerőpiaci és foglalkozási adatai elvileg jó alapot szolgáltatnak arra, hogy a népesség társadalmi szerkezetét, foglalkozási rétegződését vizsgáljuk. Magyarországon már az 1980-as népszámlálás kérdései és adatsorai megfelelően részletesek és kimunkáltak voltak ahhoz, hogy alapul szolgálhattak volna rétegződési vizsgálatokhoz. Az 1989 utáni társadalmi változásokat követően nőtt az igény, hogy a mikrocenzusok, népszámlálások valamilyen formában mutassák a társadalom egyenlőtlenségeit is. Ennek a törekvésnek a nyomán indultak kutatások a KSH-ban a népszámlálás típusú lakossági felvételek társadalmi rétegződési vizsgálatokban való alkalmazására (Lakatos–Záhonyi 2013). Az 1996. évi mikrocenzusra, majd a 2001-es népszámlálás eredményeinek feldolgozásához, több rétegződési modellt is adaptáltak – köztük az Erikson, Goldthorpe és Portocarero féle, ún. EGP-sémát, a Ferge Zsuzsa-féle munkajelleg-csoportokat és az Andorka-féle foglalkozási csoportokat. Ezek eredményeit főleg Bukodi Erzsébet gyümölcsozttette és tette közzé a KSH kiadványokban (Bukodi et al. 1999, 2004).

A Bukodi féle rétegséma 11 kategóriás változatában, az aggregálás alapját tekintve, a képzettségi szint implicite van jelen. Az aggregálás módját illetően eltérő tartalmú kategóriák vannak: a vezetők és a vállalkozók csoportjait összevonta, hasonlóképp az alsó- és művezetőkhez sorolta a beosztott hivatalnokokat és az alsó szintű értelmiségieket, ezáltal a szolgáltatásbeli dolgozók külön csoportot képeznek, de oda sorolta a képzett technikai végzettségűeket is. (Bukodi–Záhonyi 2004)

A 2011-es magyarországi népszámlálás eredményeinek társadalmi rétegződésben való használatáról és elméleti megalapozásáról Huszár Ákos írásából kiindulva szakmai vitát indított a Statisztikai Szemle 91. évfolyama. Az első tanulmány egy olyan elméleti írás, amely áttekinti a foglalkozási osztályszerkezettel kapcsolatos modelleket, majd részletesebben elemzi az EGP séma alapján készített foglalkozási osztályszerkezetet, összehasonlítva a magyarországit az európai átlaggal. Megállapítja, hogy az EGP-séma alapján a magyar társadalom osztály-szerkezete azt mutatja, hogy mind a szolgáltatói osztály (I–II.), mind pedig a középrétegek (III–V.) különböző csoportjainak a társadalmi aránya körülbelül a teljes társadalom egynegyedére tehető. Emellett áttekinti és röviden összehasonlítja Magyarországot Európával a Wright, Esping-Andersen és Esec európai osztálymodellek alapján is. (Huszár 2013a.38). A tanulmány máso-

dik részében tárgyalja azokat az osztályozási kérdéseket, amelyek a társadalomszerkezet osztályalapú vizsgálata során felvetődnek: az elmélet és az operacionalizálás viszonyát, a hierarchia problémáját, a foglalkozási rendszer határait (a nem foglalkoztatottak besorolását), az osztályozási érvényesség kérdését. (Huszár, 2013b) A tanulmányhoz többen is hozzászóltak – Róbert 2013, Lakatos–Záhonyi 2013, Vastagh 2013 – ezek tanulságait is felhasználjuk a tanulmányunkban és a további kutatásokban.

Romániában is nagy jelentőséggel bír a népszámlálási adatok társadalmi-foglalkozási szerkezet elemzésre való felhasználása, mivel nagy elemszámú, megfelelően operacionalizált kutatások még 1989 után is eléggé ritkán készülnek.

Röviden az operacionalizálás kérdése kapcsán elmondható, hogy amennyiben az EGP sémát tartjuk szem előtt, fontos a foglalkoztatók, az önfoglalkoztatók és a foglalkoztatottak csoportjainak elkülönítése, amelyeket a *foglalkozási státus (statut profesional)* változó mentén tesznek közzé az INS munkatársai. A másik változó a *foglalkozási csoport (grupe de ocupatii)*, amely a foglalkozásokat a romániai „FEOR” (COR)² szerint beazonosítva, 9 foglalkozási főcsoportba sorolja be. Itt érdemes figyelni Vastagh Zoltán (2013) felvetésére, aki szerint az „üres foglalkozási státuszpozíciók” kategóriái, amibe a válaszadókat konkrét foglalkozásuk és foglalkoztatási helyzetük szerint sorolják be, lehetnek végeredmények is, melyeket az elméletben feltételezett strukturális mechanizmusok, szabályozó elvek hoznak létre, és amelyek érvényességét az empirikus ellenőrzéseknek is alá kell támasztaniuk. Más szóval, kell legyen valami relevanciája annak, hogy különböző foglalkozási osztályba sorolnak két embert, egyébként az osztályozási séma érvényessége megkérdőjelezhető.

A hierarchia problémája arra utal, hogy a foglalkozási osztály-kategóriák eltérései között feltételezhető-e valamilyen hierarchikus elrendeződés vagy sem. A romániai népszámlálások során közzétett foglalkozási státuszcsoportok között nincsenek egyértelmű hierarchikus viszonyok, de nominális különbségek vannak közöttük az iskolázottság szintje, a munkatevékenység jellege, s részben a gazdasági szféra szerint.

A foglalkozási rendszer határainak kérdése arra utal, hogy a népesség mekkora hányadát lehet a foglalkozás szerint osztályozni. Az inaktív népesség (beleértve a nyugdíjasok, háztartásbeliek és az eltartottak csoportjait) besorolásának kérdése eldöntöttnek tekinthető, mivel az ő foglalkozás szerinti besorolásukat nem kérdezték meg, így nem is teheték közzé.

Ebben a tanulmányban nem fogjuk részletesen tárgyalni ezeket a kérdéseket, - amelyek felvetése egyébként célszerű – több okból, de elsősorban azért, mert a 2011-es romániai népszámlálás eredményeihez egyelőre olyan felbontásban sikerült hozzáférni, amelyek nem hagynak nagy mozgásteret egy többdimenziós, vagy többváltozós elemzéshez.

Romániában a 2011-es népszámlálási népesség foglalkozási kategóriákba való besorolásának módját és az osztály-kategóriákat a Statisztikai Hivatal (INS) szakértői eldöntötték, a besorolást megtették, csupán a foglalkoztatott népesség foglalkozási csoportjainak nemzetiségek szerinti közzététele történt meg, így nem szembesülünk azzal a kérdéssel, hogy a munkanélkülieket, vagy az inaktív népességből a nyugdíjasokat valamilyen módon, pl. a nyugdíjba menetelkor

2 FEOR: Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere, Magyarországon, romániai megfelelője a COR: Clasificarea Ocupațiilor în România. (lásd Dumitru 1995)

érvényes foglalkozásuk szerint besorolják-e vagy sem. A 2011. évi romániai népszámlálás *foglalkozási csoport* kategóriái leginkább az Erikson–Goldthorpe–Potocarero (EGP) féle foglalkozási osztályosémájához hasonlítanak, de elkészítési módjuk ettől lényegesen eltér, mert például nem veszik figyelembe az alkalmazási viszonyt, a munkaszerződés jellegét, ami megmutatja, hogy a munkakör mennyire kötött jellegű, márpedig ez az EGP sémánál kiemelt fontosságú. Ez más népszámlálási adatoknál is probléma (Róbert 2013.316). Továbbá nem tartoznak ugyanabba a változóba az önálló munkavégzők, hanem szétszórva jelennek meg, és nem válnak külön a munkaadók sem (ezek az EGP sémában is összeolvadnak a vezetőkkel). Ezt a szempontot leszámítva, a többi kategória összehasonlítható, bár a foglalkoztatottak besorolásakor nem lett figyelembe véve (legalább is a népszámlálási kérdőív kérdései alapján) az alkalmazási viszony jellege (szolgáltató, egyéni vagy kötött munkaszerződés). A 2011-es romániai népszámlálás eredményeiben a foglalkozási struktúrát a következő osztályozás szerint tették közzé: vezetők és törvényhozók, szakértők, értelmiségiek, technikusok és hasonló, közigazgatási hivatalnokok, szolgáltatásbeli dolgozók, mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók, szakmunkások, gépkezelők és szerelők, valamint szakképzetlen munkás. Ezen kategóriákon keresztül fogjuk megvizsgálni a népesség foglalkozási osztály-tagozódását a továbbiakban, külön kitérve az össznépeség és az erdélyi/romániai magyarok közötti eltérésekre, összevetve a magyarországi és európai sajátosságokkal. Tekintettel arra, hogy ebben a fázisban nincs nagy mozgásterünk az adatok más jellegű csoportosítására, ebben a tanulmányban inkább egy rövidebb áttekintést tudunk adni a népesség munkaerőpiaci szerkezetéről, nemi és településtípus szerinti eloszlásáról és iskolázottsági, foglalkozási tagozódásáról, míg a mélyebb, elméleti modellbe illesztést egy későbbi munkában fogjuk megtenni, amikor részletesebb felbontású, dinamikusan elemezhető adatokhoz is hozzáférünk majd.

Mielőtt a népesség munkaerőpiaci és foglalkoztatottsági helyzetét megvizsgálánánk, kénytelenek vagyunk kitérőt tenni: megvizsgáljuk a népszámlálás adatainak hitelességét, különös tekintettel az adatgyűjtés módjára és az adatok véglegesítésének hogyanjára vonatkozóan (a regiszterekből átemelték helyzetét vizsgálva). Ezzel összefüggésben felülvizsgáljuk az adatok nemzetiségi összetételének használhatóságát is a romániai magyarok lélekszámát és arányát illetően.

MÓDSZERTANI ÉRTÉKELÉS: 'ISMERETLEN NEMZETISÉGŰEK' ÉS ALULSZÁMLÁLT MAGYARSÁG?

A 2011. évi népszámlálás végleges adatközlésekor megállapított állandó (stabil) népességszámot nagyobbrészt közvetlen kérdezéssel, kisebb részt közvetett (indirekt) adatgyűjtéssel írták össze. A népszámlálás közvetlen adatgyűjtését (népszámlálók által) 2011. október 20-ai eszmei időponttal folytatták le, ebben a fázisban, a végleges adatok szerint, 18 938 641 személyt írtak össze, mint állandó lakost. Ezt utólag, a végleges eredmények közzététele előtt, 2013 első felében, kiegészítették 1 183 000 fővel, közvetett adatgyűjtésekből, különböző népességi regiszterekből.

A népszámlálások adatainak közvetett forrásokból való kiegészítése romániai viszonylatban szokatlan, rendhagyó dolognak számít, különösen, mert nem volt tervbe véve a használata, bár

nemzetközi viszonylatban használják ezt a módszert. Mivel több megyében is úgy érzékelték, hogy lényeges alulszámlálás történt, ezért a népszámlálás adatbázisát összevetették a különböző népesség-nyilvántartásokkal, és ahol be tudtak azonosítani olyan személyeket, akik bizonyos kritériumok szerint bizonyítottan az országban éltek, de nem lettek megszámlolva, azoknak néhány adatát – amiket át lehetett venni ezekből az adatbázisokból – átvették. Ezt a hivatalosan közzétett anyagban, leírták, és megnevezték azokat az adatbázisokat is amelyekből ezek az átvételek történtek. A népszámlálást szakmailag koordináló Országos Statisztikai Intézet (INS) szerint a következő nyilvántartásokból egészítették ki a népszámlálási adatokat. A nagy részét, 64,9 százalékát a D112-es nyilatkozat, az Országos Adó- és Pénzügyi Hivatal (ANAF)³ adatbázisában az alkalmazottakra vonatkozó társadalombiztosítási nyilvántartások alapján, és 16,1 százalékát a D070-es nyilatkozat alapján vették át, ez az ANAF-hoz kisvállalkozók és szabadfoglalkozásúak által letett nyilatkozat, míg 4,6 százalékot az Országos Társadalombiztosító Pénztár (CNAS) nyilvántartásaiból vették át. További 11,9 százalékát e személyeknek több országos adatbázis összevetéséből kombinálták ki. Olyan személyekről van tehát szó, akik a hivatalos INS álláspont szerint Romániában legális javadalmazást, jövedelmet valósítottak meg, tehát valamilyen munkát végeztek a népszámlálás előtti 12 hónapban. Úgy tekintették, hogy a népszámlálás kritériumai szerint az ország állandó népességéhez tartoznak, mivel ha nem lennének itt, nem tudnának munkát végezni (INS 2013a).

Az INS szerint a következő megfontolások vezettek a közvetett (indirekt) adatgyűjtéshez: (1) A közvetlen, terepen történő számlálás előkészítése és lebonyolítása során problémák adódtak, és ezek előrejelezték, hogy a népesség lényegesen alulszámlálódott. (2) Az ország teljes, állandó népességére biztosítani kell a népszámlálási információkat; (3) Az állandó népesség jellemzőinek korrekt megismerése; (4) Rendelkezésre álltak 2013-ban olyan adminisztratív nyilvántartások, amelyek lehetővé tették a 2011-re vonatkozó népességszám kiegészítését (INS, 2013a).

A népszámlálási adatok ilyen jellegű, indirekt módszerű kiegészítésének az egyik fontos oka nagy valószínűséggel az volt, hogy az Európai Unión belül Románia relatív súlya ne csökkenjen lényegesen, mert a népesség számától függ az európai parlamenti képviselői mandátumok száma, a költségvetési kulcsok és a döntéshozatal rendszere az Európai Bizottságon belül. A másik ok lehet pszichológiai: mégiscsak húszmillió fölött vagyunk Romániában!

Ennek a „regiszteres kiegészítési” módszernek a használata felvet néhány problémát. Az első, legsúlyosabb probléma módszertani és etikai jellegű: olyan módszerrel egészítették ki a népszámlálást, amelyet előzetesen a kormány nem hagyott jóvá, a népszámlálás időpontjában nem volt ismeretes, és az állampolgárok nem tudhatták, hogy ha nem törekednek válaszadásra a számlálási időszakban, akkor is megszámláltatnak, de „ismeretlen” nemzetiségűek lesznek.

Másodszor, hogy az így összegyűjtött adatok hiányosak, nem közvetlen kérdésen alapulnak, nem bizonyos, hogy a nyilvántartásokban megjelenő lakhely, lakás adatok tükrözik a népszámlálás eszmei időpontjában jellemző valóságot. Harmadszor a népszámlálás úgynevezett kulturális adatai (nemzetiség, anyanyelv és vallási hovatartozás) teljességgel hiányoznak az adatbázisokból átemelt személyek esetében. Ez egy érzékeny ügy, és minket, kisebbségeket külön-

3 ANAF: Agenția Națională de Administrare Fiscală, magyarul: Országos Adó- és Pénzügyi Hivatal.

sen érdekel. Ezekről az emberekről nem tudjuk, hogy milyen nemzetiségűek és milyen anyanyelvűek. Ennek következtében a Romániában élő magyarok pontos lélekszámát nem ismerjük: a népszámlálás során csupán az állandó népesség mintegy 94,1 százalékától kérdezték meg, hogy milyen nemzetiségű, ebből is csupán 18 884 831 fő nemzetiségét ismerjük.

A nemzetiségi arányok megállapítása az adatbázisokból átvett népességre vonatkozóan nagyon problematikus. Ha arra gondolunk, hogy az alapján, akiktől meg tudtuk kérdezni a nemzetiséget, anyanyelvet és vallási hovatartozást, az eredményeket extrapoláljuk az egész országra, és akkor megtudjuk, hogy hány magyar nemzetiségű és anyanyelvű van, ez csak nagy fenntartásokkal tehető meg. Egyrészt, mert erősen sajátosan oszlik meg területileg az ilyen adatbázissal megszámlált népesség: 17százalékuk Bukarestben él, és viszonylag nagy arányban élnek Iasi (4,4 százalék), Temes (3,4 százalék), Bákó (3 százalék) megyében, illetve 2,9 százalékuk él Kolozs, Dolj és Galac megyékben. Másrészt arra sincs garancia, hogy az illető megyékben jellemző nemzetiségi arányok jellemzőek lennének erre a sajátosan rekonstruált népességre. A népszámlálás eredményeinek közzétéveői külön kiemelték, hogy néhány megyében nagyon-nagyon kevés személyt vettek át ilyen adatbázisból – ezek közé tartozik Kovászna (0,5 százalék), Hargita (0,7 százalék), Szilágy (0,8 százalék) és Beszterce-Naszód (1 százalék) megye. Ebből az következik, hogy az ezzel a furcsa módszerrel megszámlált személyek közt a magyarok aránya kisebb lehet, mint az össznépelességben belül, illetve azok közt, akiket a népszámlálás során ténylegesen megszámláltak. Ezzel egybehangzó véleményt fogalmazott meg Kapitány Balázs is, szerinte két dolgot mutathat a regiszterekből áttemelt személyek sajátos területi megosztása. Az egyik, hogy azokról a településekről került ki több „regiszteres megszámlált”, amelyekről viszonylag többen elvándoroltak külföldre, másrészt a magyarlakta településeken lehet, hogy hatékonyabban összeírták a népszámlálás időpontjában azokat is, akik ideiglenesen külföldön tartózkodtak, ezért ott kevésbé volt szükség/lehetőség arra, hogy utólagosan pótolják (Kapitány 2013.42).

Az erdélyi megyékben a regiszterekből áttemelt „ismeretlen nemzetiségű” népesség számából kiindulva feltételezhető, hogy az egyes megyéken belül a regiszterbe ugyanolyan arányban kerültek be a magyar nemzetiségűek, mint akiket sikerült megkérdezni, így a magyarság megyei arányai alapján készíthető egy becslés. Eszerint Erdély 16 megyéjében az „ismeretlen nemzetiségűek” közül összesen 56 487 fő lehet magyar nemzetiségű. Ezekkel együtt az erdélyi magyarok lélekszáma 1 284 110 fő lehetne a 2011. évi népszámláláskor (lásd 3. táblázat).

Azonban, fel szeretném a figyelmet hívni arra, hogy több migrációs és népességi vizsgálat (Horváth 2008, Horváth–Anghel 2009, Veres 2011) egybehangzó megfigyelése alapján, már a népszámlálás előtti időszakban sokan voltak olyanok, akik valójában már több mint egy éve nem éltek az országban, a népszámláláskor mégis megszámlálták, mint jelen lévőt. Ezek összlettszáma az EUROSTAT nyilvántartása alapján már 2010-ben meghaladta a 2 millió főt (Veres 2011.160), és ha ehhez hozzávesszük a természetes fogyás mértékét, akkor az ország 21,7 milliós 2002-es lélekszámából nehezen lehet 20,1 millió állandó lakos 2011 októberében.

Valóban voltak olyan személyek, akik életvitelszerűen az országban éltek, de kimaradtak a népszámlálási összeírásból, különböző okokból (a lakásuk címe kimaradt a számláló listájáról, vagy az összeírás rövid ideje alatt nem találták őket otthon). Véleményem szerint, figyelembe véve a migrációs és népmozgalmi adatok nagyságrendjét, ez a két kategória (technikai okokból kimaradtak, illetve migránsok, akiket jelenlevőként összeírtak) valamennyire kiegyenlített egymást, és nem volt indokolt a regiszterekből való kiegészítés.

A regiszterekből átvett „ismeretlen nemzetiségű” népesség száma viszont már túlnyomórészt olyanokat jelent, akik lakhelyüktől távol, külföldön élnek. Többnyire minden olyan személyt „utolérték” ezzel a módszerrel, aki valóban Romániában élt 2011 folyamán, és nem sikerült megkérdezni a népszámláláskor. De egyúttal olyanokat is átvettek az állandó népességbe, akiknek bár van Romániában bejegyzett cégjük, vagy volt valamilyen jövedelmet hozó tevékenységük (ismerünk olyan esetet, amikor egy magáncégnél az elvándorolt gyermeket, rokont rátették a fizetéslistára), bérbe adott lakásuk stb, de ténylegesen több mint egy éve elvándoroltak, nem éltek az országban. Más szóval, az ország, állandó, életvitelszerűen jelen levő népességszáma reálisan inkább a ténylegesen, terepen összeírtak számához áll közel, azaz a végleges adatok alapján 18,9 millió lakos, és ebből a magyar nemzetiségűek száma 1,22 millió. Amennyiben Románia szinten 20,1 millió állandó lakosról beszélünk, ebbe beleértünk legalább 1,2 millió olyan lakost, aki szoros kapcsolatokat tart fenn az országban élőkkel, de jelentős részük életvitelszerűen nem él Romániában. Ebben az értelemben beszélhetünk arról, hogy van 1,28 millió erdélyi magyar, akik közül mintegy 55 ezer szoros családi, akár gazdasági kapcsolatokat tart fenn romániai hozzátartozókkal, de nagy valószínűséggel jelentős részüket, az EUROSTAT módszertana szerint, nem kellene beleszámítani a romániai állandó népességbe.

AZ ORSZÁG NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAROK LÉLEKSZÁMA MEGYÉNKÉNT

A végleges eredmények alapján az ország állandó (stabil) népességéből 18,88 millió főnek (18 884 831) ismerjük a nemzetiségét.

A nemzetiség szerinti összetétel alapján számottevő változások észlelhetők: az ország stabil népességéből 2011-ben román nemzetiségűnek vallotta magát 16,792 millió fő, azaz 88,9 százalék; magyarnak vallotta magát 1,227 millió fő, azaz 6,5 százalék; romának (vagy cigánynak) vallotta magát 621,6 ezer fő, azaz 3,3 százalék. Más, kisebb lélekszámú nemzetiséghez tartozóknak vallotta magát (20 ezer fő fölött): 50,9 ezer ukrán, 36,0 ezer német, 27,7 ezer török, 23,5 ezer orosz-lipován, és 20,3 ezer tatár nemzetiségű személy.

Az előzetes adatok alapján a nemzetiségét nem rögzítették 59,2 ezer főnek, amely az ország 0,3 százalékát teszi ki. Ők, a hivatalos közlemény szerint (INS 2011), nem nyilatkoztak vagy nem voltak jelen, ám a népszámlálási gyakorlatot ismerve sokan lehetnek közöttük, akiket nem is kérdeztek meg nemzetiségükről, nem is beszélve arról, hogy az adatközlő a hozzátartozó nemzetiségéről is nyilatkozhatott. Ez a kategória, valamint az adatbázisokból indirekt átvett személyek együtt összesen 1 236 810 fő, akiknek nem ismerjük a nemzetiségét.

1. táblázat: Románia népességszáma nemzetiség szerint, az 1977. és 2011. közötti népszámlálások szerint

	Lélekszám				Százalékban	
	1977	1992	2002	2011	2002 (%)	2011 (%)
Össznépesség	21559910	22810035	21680974	20121641		
Összesen ¹				18884831		
Román	18999565	20408542	19399597	16792868	89,5	88,9
Magyar	1713928	1624959	1431807	1227623	6,6	6,5
Roma	227398	401087	535140	621573	2,5	3,3
Ukrán	55510	65472	61098	50920	0,3	0,3
Német	359109	119462	59764	36042	0,3	0,2
Török	23422	29832	32098	27698	0,1	0,1
Orosz–lipován	32696	38606	35791	23487	0,2	0,1
Tatár	23369	24596	23935	20282	0,1	0,1
Szerb, horvát	43180	33769	29570	23484	0,1	0,1
Szlovák	21286	19594	17226	13654	0,1	0,1
Bulgár	10372	9851	8025	7336	0,0	0,0
Görög	6262	3940	6472	3668	0,0	0,0
Zsidó	24667	8955	5785	3271	0,0	0,0
Cseh	7683	5797	3941	2477	0,0	0,0
Lengyel	4641	4232	3559	2543	0,0	0,0
Örmény	2342	1957	1780	1361	0,0	0,0
Egyéb	4028	8618	23445	26544	0,1	0,1
Ismeretlen	452	766	1941	1236810	0,0	(6,5)

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

¹ Összesen azok száma, akiknek ismerjük a nemzetiségét. Az utolsó oszlop százalékos értékei ezzel az értékkel lettek kiszámítva, a Statisztikai Hivatal által is.

Településtípusok szerint az ország össznépességének 54 százaléka városon él, és 46 százaléka falun. A magyar nemzetiségű népesség aránya városon egy kevéssel alacsonyabb az országos átlagnál, 51,5 százalék, a romák aránya viszont városon mindössze 37,1. A „legurbánusabb” népesség az „ismeretlen” nemzetiségűek csoportja, ezeknek ugyanis 72,6 százaléka városi.

Az ország össznépességén belül megmaradt a nőtöbbség, 51,4 százalékkal, ez a magyar nemzetiségű népesség körében még hangsúlyozottabb, 52 százalék, a romák esetében viszont 50,8 százalékos férfítöbbség jellemző. A városi népességen belül még több, ott 52,2 százalék a nők aránya, a magyarok körében pedig még magasabb, 53,2 százalék.

A magyar nemzetiségű népesség számának alakulását vizsgálva megfigyelhetjük, hogy az előző, 2002-es népszámláláshoz viszonyítva 2011-ig a romániai magyarok száma 206 754 fővel

cökkent (kissé nagyobb számban, mint a korábbi időszakban). A magyarság országos nemzeti-ségi aránya alig változott, mindössze 0,1 százalékkal csökkent, 6,5 százalékra, a 2002-es arányhoz képest. Itt azt is figyelembe kell venni, hogy jelentős azok száma is, akiknek nemzetiségét nem ismerjük, ezért bátran állíthatjuk, hogy Románia teljes 2011. évi népszámláláskori állandó népességéből ennél több magyar, de a pontos számot nem ismerjük. A fennebb ismertetett információk értelmében, bár olyan megyékből pótolták nagyobb mértékben indirekt adatokból az ország népességét, ahol kevesebb magyar él, mégis, ha a teljes állandó népességnek ismernénk a nemzeti-ségi összetételét, akkor a magyar nemzetiségűek száma is magasabb lenne. Megvizsgáltuk azt is, hogyan alakult az erdélyi megyékben a magyarság aránya a nemzetiségéről nyilatkozott népességen belül. Látható, hogy az erdélyi magyar nyelvterület két jelentősebb összefüggő területén levő megyékben, a Székelyföldön és a Partiumban (az Alföld keleti szélén és az Érmelléken) a magyarok aránya megmaradt a 2002-es szinten, vagy kevesebb, mint egy százalékat változott. A többi megyében, ahol a magyarság szigetszerűen vagy szórványban él, a létszámcsökkenés nagyobb mérvű volt, Beszterce-Naszód megye kivételével meghaladta az egy százalékat (2. táblázat).

2. táblázat. Állandó és becsült romániai magyar népességszám megyénként, a magyar és az ismeretlen nemzetiségűek száma alapján

	Állandó népesség	Népesség nemzeti-séggel ¹	A magyarok létszáma	Magyarok aránya ² (százalék)	Ismeretlen nemzeti-ségű ³	Magyarok száma az ismeretlenek-ből (becslés) ⁴	Magyarok összesen (megszámolt + becsült)
Fehér	342376	321960	14849	4,6	20416	942	15791
Arad	430629	404808	36568	9,0	25821	2333	38901
Bihar	575398	547003	138213	25,3	28395	7175	145388
Beszterce-Naszód	286225	274553	14350	5,2	11672	610	14960
Brassó	549217	515467	39661	7,7	33750	2597	42258
Krassó-Szörény	295579	271863	2938	1,1	23716	256	3194
Kolozs	691106	650397	103591	15,9	40709	6484	110075
Kovászna	210177	204060	150468	73,7	6117	4511	154979
Hargita	310867	302435	257707	85,2	8432	7185	264892
Hunyad	418565	393337	15900	4,0	25228	1020	16920
Máramaros	478659	451536	32618	7,2	27123	1959	34577
Maros	550846	527299	200858	38,1	23547	8969	209827
Szatmár	344360	324865	112580	34,7	19495	6756	119336
Szilágy	224384	214917	50177	23,3	9467	2210	52387
Szeben	397322	372302	10893	2,9	25020	732	11625
Temes	683540	634150	35295	5,6	49390	2749	38044

	Állandó népesség	Népesség nemzetiséggel ¹	A magyarok létszáma	Magyarok aránya ² (százalék)	Ismeretlen nemzetiségű ³	Magyarok száma az ismeretlenekből (becslés) ⁴	Magyarok összesen (megszámolt + becsült)
Összesen Erdély	6789250	6410952	1216666	19,0	378298	56487	1273153
Románia	20121641	18884831	1227623	6,5	1236810		1284110

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

1. Az állandó népesség azon része, akit közvetlenül megkérdeztek, és nyilatkozott a nemzetiségéről.
2. A magyar nemzetiségű népesség aránya a nemzetiségükről nyilatkozó állandó népességen belül.
3. Ismeretlen nemzetiségű: azok, akiket nem kérdeztek meg (nem elérhető információ) + nemzetiségükről nem nyilatkoztak.
4. Becslés arra, hogy az ismeretlen nemzetiségűeken belül mennyi lehet a magyarok száma.

Annak érdekében, ahogy a régió teljes, hivatalos állandó népességéből mennyi lehet magyar nemzetiségű, megnéztük, hogy a regiszterekből átemelt „ismeretlen nemzetiségű” népesség hogyan oszlik el megyénként. Mint ahogy az előző részben jeleztük, feltételezve, hogy az egyes megyéken belül a regiszterbe ugyanolyan arányban kerültek be magyar nemzetiségűek, mint azok körében, akiket sikerült megkérdezni, készítettem egy becslést, hogy megyénként hány magyar lehet a regiszterekből átemelt népesség soraiban, a magyarság megyei arányai alapján. Ezeket az értékeket megyénként összesítve kaptunk egy új adatot, miszerint a népességi regiszterekből átemelt népességből a magyar nemzetiségűek *valószínű* száma 56 487. Nyilván a valóságban ennél lehet kevesebb vagy több is, sokkal több nyilván nem, mert a jelentősebb magyarlakta megyékben viszonylag kevés személy adatait emelték át a népszámlálásba. Ezekkel együtt az összes, a 2011. évi népszámláláskor számba vett romániai magyar nemzetiségű népesség *valószínű* száma 1 284 110 fő lehetne. A magyarok *valószínű* száma megyénként is megtekinthető (lásd 2. táblázat utolsó oszlopát). Mint az előző módszertani értékelőben jeleztük, kihangsúlyozzuk, hogy a romániai magyarok valószínű száma magába foglal olyanokat is, akik valójában nem élnek életvitelszerűen az országban, ezek száma hozzávetőlegesen megegyezhet a regiszterekből átemelt, és magyarnak valószínűsített népesség 56 ezres nagyságrendjével, mint ahogy az ország „megnövelt”, 20,1 milliós állandó össznépességéből is úgy tekinthető, hogy hozzávetőlegesen 1,2 milliányi valójában nem él életvitelszerűen Romániában.

A magyar népesség száma és csökkenése Erdélyben megyénként a következőképpen alakult (3. táblázat):

3. táblázat. *A magyar nemzetiségű népesség száma és csökkenése (százalék) Erdélyben megyénként, népszámlálási adatok, 1992, 2002, 2011*

Megye	Népességszám			Csökkenés	(%-ban)
	1992	2002	2011		
Fehér	24765	20682	14849	-16,49	-28,20
Arad	61011	49000	36568	-19,69	-25,37

Megye	Népességszám			Csökkenés	(%-ban)
Bihar	181703	155554	138213	-14,39	-11,15
Beszterce-Naszód	21098	18394	14350	-12,82	-21,99
Brassó	63558	51470	39661	-19,02	-22,94
Krassó-Szörény	7876	5859	2938	-25,61	-49,85
Kolozs	146186	122131	103591	-16,46	-15,18
Kovászna	175502	164055	150468	-6,52	-8,28
Hargita	295104	275841	257707	-6,53	-6,57
Hunyad	33849	25321	15900	-25,19	-37,21
Máramaros	54902	46250	32618	-15,76	-29,47
Maros	252651	227673	200858	-9,89	-11,78
Szatmár	140392	129998	112580	-7,40	-13,40
Szilágy	63151	57312	50177	-9,25	-12,45
Szeben	19309	15478	10893	-19,84	-29,62
Temes	62866	51421	35295	-18,21	-31,36
Összesen Erdély	1603923	1416439	1216666	-11,69	-14,10
Románia	1,624,959	1434377	1227623	-11,73	-14,41

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013c). A csökkenés (százalékban) a szerző számításai.

Székelyföldön, Kovászna, Hargita és Maros megyékben 2002–2011 között a magyarok számának csökkenése az 1992–2002 periódushoz hasonló nagyságrendű volt: Hargita megyébe 6,5 százalék körül, Kovásznában 8,3 százalék, Maros megyében pedig 11,8 százalék. A Partiumban összességében néhány ezer fővel csökkent a magyarság a korábbi periódushoz képest, de ez megyénként igen eltérő volt: míg Bihar megyében lassult a létszámcsökkenés 11,1 százalékra (14-ről), addig Arad, Szatmár és Szilágy megyében nőtt. Kolozs megyében a korábbi periódus 16,5 százalékos csökkenéséhez képest 2002–2011 között 15,1 százalékos csökkenést észlelhetünk (ennek többsége Kolozsvár népességét érintette), ami bár alacsonyabb, mint a korábbi időszakban, de továbbra is igen magas érték.

A csökkenés mértékét illetően megfigyelhető, hogy mindegyik szórványmegyében a magyarok csökkenésének aránya 2011-ben nagyobb 2002-höz képest, mint 2002-ben 1992-höz képest, különösen nagy a csökkenés azokban a megyékben, ahol a magyarok aránya az 5–7 százalék körül, vagy az alatt volt már 2002-ben is (Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben, Temes), itt a magyarság több mint 30 százalékkal csökkent tíz év alatt. Jó hírnék tekinthető, hogy a Székelyföldön és a Partiumban (Arad nélkül) a magyarok létszámcsökkenésének aránya elmarad az országos, 14 százalékos értéktől, különösen Hargita és Kovászna megyében (ahol a csökkenés mértéke 6,5, illetve 8,2 százalék). A magyarság csak Bihar, Hargita és Kolozs megyékben csökkent ugyanolyan, vagy kisebb mértékben 2002 óta, mint korábban (lásd 3. táblázat).

Országos szinten a romániai magyarság létszámcsökkenésének okait számszerűsítve és arányokba átszámolva azt mondhatjuk, hogy a csökkenés mintegy 33–35 százaléka⁴ a születések és halálozások negatív egyenlegéből adódik, tehát a természetes fogyásnak tudható be. A fennmaradó 60 százalék nagyobb része a kivándorlásnak tulajdonítható, és egy kisebb része, ami nehezen számszerűsíthető, a generáción belüli, vagy generációk közötti identitásváltás eredménye, amit egyszerűen a román többségbe történő etnikai asszimilációnak nevezünk.

A NÉPESSÉG ISKOLÁZOTTSÁGA

Az ezredforduló után bontakozott ki igazán a felsőoktatás expanziója Romániában, vagy legalábbis 2002 után „ért be” jelentősebb mértékben, így 2011-re joggal számíthattunk arra, hogy a népesség jelentősebb arányban fog közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezni, mint korábban. A 2011-es népszámlálás végleges eredményei szerint a romániai, 10 évet betöltött és idősebb össznépesség 14,4 százalékának van felsőfokú végzettsége. Ez jelentős emelkedést, megduplázódást jelent a 2002-es állapothoz képest, amikor mindössze 7,1 százalék volt ez az arány (lásd 4. táblázat). A romániai magyar nemzetiségű népesség körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya mindössze 10,2 százalék, tehát több mint 4 százalékkal marad el az országos átlagtól, és több mint 4,5 százalékkal a román nemzetiségű felsőfokú végzettségű népesség arányától. A 2002-es iskolázottsági helyzethez képest viszont a magyarság körében is jelentős növekedés következett be: akkor 5 százalékának volt felsőfokú végzettsége, ez az országos átlaghoz hasonlóan megduplázódott. Bár az össznépességhez képest a magyarság körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya alacsonyabb maradt, mégis, a Papp Z. Attila által jelzett “képzési olló” kiegyenlítődése már 2002-ben megfigyelhető: miközben 1992 és 2002 között több mint 15 százalékkal csökkent az iskoláskorú populáció, ezen belül pedig negyedével csökkent az elemi iskolai szinten tanulók száma, a felsőoktatásban tanulók aránya 114 százalékkal emelkedett 2002-ig 1992-höz képest (Papp 2010.216).

Megvizsgáltuk, hogy az egyes iskolai szinteken belül hogyan változott a magyarság részaránya 2002-től 2011-ig. Az eredmények nem mutatnak lényeges változást a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében: a magyarság 2002. évi 4,7 százalékos részaránya 2011-re 4,4 százalékra csökkent, miközben a 10 éves és idősebb össznépességen belül is a magyar nemzetiségűnek bejegyzettek részaránya 6,7-ről 6,2 százalékra változott. A posztliceális és a középiskolát végzettek részaránya magasabb néhány tizeddel, mint a teljes 10. éves és idősebb népesség aránya. Sajnos, az ismeretlen nemzetiségűek viszonylag magas aránya miatt, akikről viszont tudjuk, hogy átlag fölötti arányban iskoláztak, nem tudhatjuk egyértelműen, hogy az egyetemre végzettek arányán belül, a magyarok aránya valóban csökkent-e, vagy maradt a 2002-beli arány. Az viszont egyértelmű, hogy a korábbi felsőfokú iskolázottság-beli lemaradást a romániai magyarság nem tudta „ledolgozni” 2011-re sem. Minden új lehetőség ellenére, amely a magyar nyelvű

⁴ Kiss–Barna (2012. 38) számítása szerint, a népmozgalmi adatokat az előzetes 2011. évi népszámlálási adatokkal korrigálva a 2002 és 2011 közötti természetes fogyást mintegy 66,8 ezer főre teszik. A végleges népszámlálási adatok tükrében ez némiképp változhat.

felsőoktatásban 2000 óta megjelent és kibontakozott, két strukturális hátrány továbbra is megmaradt: az egyik, hogy a főváros, Bukarest, felsőoktatásban betöltött vonzási funkciója a magyar népességre nem hat, mert a magyarság erdélyi életterületétől távol esik. Amennyiben viszont ezt Budapest helyettesíti, az ott végzetek nagy része külföldön marad, és így kikerül a romániai népszámlálás hatóköréből. A másik strukturális tényező, hogy a két utolsó népszámlálás között tíz évjárat egyetemi végzettjei növelték az iskolázottsági szintet, viszont a népesség többi részének iskolázottsága, egészen a nyugdíjas korúakig, nem változott lényegesen.

4. táblázat. A 10 év fölötti népesség iskolai végzettsége, Románia és magyarok, 2002 és 2011 (százalék)

	Románia összesen		Magyar nemzetiségűek		Magyarok iskolai szintenként (százalék)	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
Felsőfokú	7,0	14,4	5,0	10,2	4,7	4,4
Posztliceális	3,0	3,2	2,9	3,3	6,6	6,5
Középiskola	21,4	24,4	21,6	27,0	6,8	6,9
Szakiskola	15,3	13,9	17,7	15,9	7,8	7,1
Általános	27,6	27,0	31,6	30,5	7,7	7,0
Elemi (1–4)	20,1	14,2	17,6	11,0	5,9	4,8
Iskolázatlan	5,6	3,0	3,6	2,1	4,4	4,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	6,7	6,2

Forrás: A 2002 és a 2011. évi romániai népszámlálások végleges eredményei (INS: 2004, 2013c). A százalékok a szerző számításai.

A 2011-es népszámlálás szerint posztliceális végzettséggel és (érettségi utáni) mesteriskolával a népesség 3,2 százaléka rendelkezik, ez mind a románok, mind pedig a magyarok körében 3,3 százalék. Középiskolai végzettséggel az össznépesség közel egynegyede rendelkezik, akárcsak a román nemzetiségűek körében (24,7százalék), a magyarok körében is arányuk mintegy 2,5 százalékkal magasabb az országos átlagnál, 27 százalék. A szakiskolát végzetek körében van egy 2 százalékos „előnye” a magyaroknak, 15,9 százalék, az országos 13,9 százalékhoz képest, hasonlóan, az általános iskolát végzett romániai magyarok aránya 30,5, a románoké pedig 26,6 százalék, az össznépesség körében ez 27 százalék. Az elemi szintű iskolázottsággal rendelkezők körében a magyarok aránya alacsonyabb, (11 százalék) mint a románok (13,8), illetve az össznépesség körében, és az iskolázatlanok aránya is kissé alacsonyabb (2,1 százalék) a magyarok körében (lásd a 4. táblázat).

A roma nemzetiségűnek jegyzett népesség körében messze rosszabb az iskolázottság helyzete, mint a magyaroké. Mindössze 0,7 százaléku rendelkezik felsőfokú diplomával, és 4,9 százalék középiskolával, 34 százalékuknak mindössze elemije van és 20,2 százaléku nem járt iskolába, ezek túlnyomórészt funkcionális, vagy tényleges analfabéták (lásd 5. táblázat).

Nemek szerint megfigyelhetünk bizonyos sajátosságokat: először is a 2002-es népszámláláshoz képest megfordult a helyzet, mára már a nők iskolai végzettsége magasabb, tehát az egyete-

met végzett nők aránya országos szinten 15, a férfiaké 14,4 százalék. A magyarok körében is tükröződik ez, itt a férfiak 9,8, a nők 10,6 százaléka rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Posztliceális és középiskolai végzettségűek esetében a nők és a férfiak aránya megegyezik, a szakiskolát végzettek körében megmaradt a hagyományosan jellemző férfi dominancia (lásd 5. táblázat).

5. táblázat. *A 10 év fölötti népesség iskolai végzettsége, nemenként, nemzetiség szerint 2011 (%)*

Románia	Felsőfokú	Posztliceális	Középiskola	Szakiskola	Általános (8 osztály)	Elemi (1–4 osztály)	Iskolázatlan	Összes
Összesen	14,4	3,2	24,4	13,9	27,0	14,2	3,0	100,0
Román	14,8	3,3	24,7	14,3	26,6	13,8	2,5	100,0
Magyar	10,2	3,3	27,0	15,9	30,5	11,0	2,1	100,0
Roma	0,7	0,2	4,9	4,2	35,7	34,2	20,2	100,0
Ismeretlen nemzetiségű	18,9	2,7	25,3	11,0	24,6	14,0	3,5	100,0
Férfiak összesen	13,8	3,2	24,4	19,1	24,9	12,1	2,5	100,0
Román	14,2	3,4	24,8	19,6	24,5	11,5	2,0	100,0
Magyar	9,8	3,2	26,4	23,0	26,2	9,5	2,0	100,0
Roma	0,7	0,2	5,5	5,8	37,2	33,6	17,1	100,0
Nők összesen	15,0	3,2	24,3	9,0	29,0	16,1	3,5	100,0
Román	15,4	3,3	24,7	9,3	28,5	16,0	2,9	100,0
Magyar	10,6	3,5	27,6	9,5	34,5	12,3	2,1	100,0
Roma	0,7	0,2	4,3	2,5	34,2	34,8	23,4	100,0

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013c). A százalékok a szerző számításai.

Településtípus szerinti bontásban láthatóak azok a jelentős iskolázottsági különbségek, amelyek Romániát régóta jellemzik. Amíg városban 22,4 százaléknak van egyetemi, és 30,3 százaléknak középiskolai végzettsége, addig a falusi népesség körében mindössze 4,7 százaléknak van egyetemi, és 17,2 százaléknak középiskolai végzettsége. Az adatokból azt is megtudhatjuk, hogy a magyar nemzetiségű népesség iskolázottságbeli lemaradása városban jelenik meg, ott „csupán” 15,3 százaléknak van, (a románok 23,4 százalékához képest) felsőfokú végzettsége, és 32,5 százalék végzett középiskolát. A magyar falusi népesség körében az össznéppességgel megegyezően 4,7 százalék végzett egyetemet, és 21 százalék középiskolát, közel három százalékkal többen, mint ország szinten.

Nemek és településtípus szerinti kereszt táblák szerint a városi nők a legiskolázottabb csoport: 23 százaléknak van egyetemi végzettség, 1,1 százalékkal megelőzve a városi férfiakat, a magyar városiak esetében viszont mindkét nem esetében ugyanannyi, 15,3 százalék a felsőfokú végzettségűek aránya (lásd a 2. melléklet).

FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS FOGLALKOZÁSSZERKEZET

A népesség foglalkoztatottságát a népszámlálási adatok a munkaerőpiaci helyzet függvényében teszik vizsgálhatóvá. A munkaerőpiaci helyzet szerint az ország állandó népességének 45,6 százaléka gazdaságilag aktív, 54,4 százaléka pedig inaktív. Nem nagyok a különbségek településtípus szerint sem, városon csak kevéssel több aktív él, 46,9 százalék, mint falun, ahol arányuk 44,1. A 2002-es helyzethez képest az aktivitási ráta 5 százalékos növekedést ért el 2011-ig, így visszakerült az ország aktivitása a 1992-es szintre, amikor ugyancsak 45 százalékos volt ez (lásd Veres 2005).

Nemzetiség szerint elég jelentősek az eltérések: amíg a magyarok mindössze 43 százaléka aktív mintegy 2,5 százaléknyi lemaradással az országos átlagtól, a falusiak körében pedig 41,9 százalék, a roma népesség körében mindössze 24,5 százalékot soroltak az aktív népességhez, ami alig több mint fele az országos átlagnak.

Nemek szerint jelentősek az eltérések. A férfiak magasabb arányban aktívak, országosan arányuk 52,1, a románok körében 53, a magyarok körében 49,4 százalék, a roma férfiak körében pedig 30,4 százalék aktív gazdaságilag. A nők esetében országos szinten 40,3 százalék az aktív, közel 12 százalékos eltéréssel a férfiaktól, a nemzetiségek esetében a férfiakkal hasonló eltérésekkel (lásd 6. táblázat).

6. táblázat. A népesség gazdasági aktivitása nemek és települések szerint, nemzetiségenként, 2011 (%)

	Össznépesség		Városi népesség		Falun élők	
	Aktív	Inaktív	Aktív	Inaktív	Aktív	Inaktív
Románia	45,6	54,4	46,9	53,1	44,1	55,9
Összesen	45,6	54,4	46,9	53,1	44,1	55,9
Román	46,7	53,3	47,5	52,5	45,8	54,2
Magyar	43,0	57,0	44,0	56,0	41,9	58,1
Roma	25,4	74,6	27,7	72,3	24,1	75,9
Ismeretlen	44,6	55,4	49,2	50,8	32,4	67,6
Férfiak						
Összesen	52,1	47,9	54,0	46,0	50,0	50,0
Román	53,5	46,5	54,7	45,3	52,2	47,8
Magyar	49,4	50,6	52,4	47,6	46,5	53,5
Roma	30,4	69,6	37,0	63,0	26,4	73,6
Ismeretlen	48,5	51,5	53,7	46,3	35,3	64,7
Nők						
Összesen	39,5	60,5	40,4	59,6	38,3	61,7
Román	40,3	59,7	40,9	59,1	39,6	60,4
Magyar	37,0	63,0	36,6	63,4	37,4	62,6
Roma	20,4	79,6	17,9	82,1	21,8	78,2
Ismeretlen	41,1	58,9	45,3	54,7	29,7	70,3

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

A gazdaságilag aktív népesség összetételét vizsgálva, először megnéztük a foglalkoztatottsági és a munkanélküliségi rátákat. Országos szinten az aktív népesség 92,7 százaléka foglalkoztatott és 7,3 százalék munkanélküli. Nemzetiség szerint, a magyarok foglalkoztatottsági és munkanélküliségi rátái teljesen megegyeznek az össznépességgel, és a románokkal is, a romák helyzete viszont aggasztó, ott a foglalkoztatottak aránya mindössze 77,6 és a munkanélkülieké 22,4 százalék (miután az aktivitási ráta is rendkívül alacsony volt). A munkanélkülieket két részre bontva ismertették, egyrészt azok tartoznak ide, akik már dolgoztak és új munkahelyet keresnek, másrészt azok, akik még sose dolgoztak, első munkahelyet keresők. A munkanélküliek durván kétharmada már dolgozott, egyharmada az első munkahelyet keresőkből tevődik össze az össznépesség, a románok és a magyarok körében, a romáknál viszont az arány kb. fele-fele, tehát többen vannak arányosan is, akik sose dolgoztak még.

7. táblázat. *Az aktív népesség megoszlása nemek és nemzetiség szerint, 2011 (%)*

		Foglalkoztatottak	Munkanélküli	ebből:	
				új munkahelyet keresők	első munkát keresők
Románia	Összesen	92,7	7,3	4,7	2,6
	Román	92,8	7,2	4,6	2,6
	Magyar	92,7	7,3	5,1	2,2
	Roma	77,6	22,4	11,4	11,0
	Ismeretlen	95,6	4,4	3,7	0,7
Férfiak	Összesen	92,0	8,0	5,3	2,7
	Román	92,0	8,0	5,2	2,8
	Magyar	92,3	7,7	5,4	2,3
	Roma	78,5	21,5	12,1	9,3
	Ismeretlen	96,4	3,6	3,1	0,5
Nők	Összesen	93,5	6,5	4,1	2,4
	Román	93,8	6,2	3,9	2,4
	Magyar	93,3	6,7	4,7	2,1
	Roma	76,2	23,8	10,2	13,6
	Ismeretlen	94,7	5,3	4,3	0,9

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

A foglalkoztatottság szintjében a nemek szerinti eltérések kicsik, a nők körében magasabb a foglalkoztatottság 1,5 százalékkal. Ennek hátterében az áll, mint az előbb láttuk, hogy a nők jóval kisebb hányada aktív gazdaságilag, a háztartásbeliek magas aránya csak a nőkre jellemző.

Településtípusok szerint a munkanélküliség városban 8,7 falun 5,6 százalék, mivel itt a mezőgazdaságban való foglalkoztatottság csökkenti a munkanélküliséget (lásd 3. melléklet). Vi-

szont, mint korábbi kutatásokból tudjuk, a mezőgazdasági dolgozók az átlagosnál jóval alacsonyabb jövedelmet tudnak megvalósítani tevékenységükből (Monostori–Veres 2009).

Az ország inaktív népessége több csoportból tevődik össze. Legjelentősebb a nyugdíjasoké, ami 39 százalék, ezt követi a tanulók, diákok csoportja 27,3 százalékkal. Az eltartottak, akiket egyénileg, pl szüleik tartanak el, 15,2 százalékot tesznek ki, az intézményi eltartottak aránya a 8. táblázatban 1,8 százalék, más eltartottak aránya pedig 1,7 százalék. Európai viszonylatban viszonylag magas, 10,8 százalék a háztartásbeliek aránya, ezek inkább nők, (akik körében a háziasszonyok aránya 17,4százalék még nagyobb, mint 2002-ben), az egyéb inaktív helyzetűek aránya 4,1 százalék. A nemzetiség szerinti megoszlások jelentős mértékben mutatják az inaktív népesség előregedését: amíg a románoknak 41,1, a magyaroknak 47,1 százaléka inaktív nyugdíjas, a romáknak pedig mindössze 7,5 százaléka nyugdíjas. Ez utóbbi nem csupán a fiatalabb korösszetétel hatása, hanem a romák korábbi, alacsonyabb munkaerőpiaci integrációjának következménye (és jelenleg sem jó a helyzetük, mint láttuk az aktivitási rátánál).

8. táblázat. Az inaktív népesség megoszlása nemek és nemzetiség szerint 2011 (%)

		Tanuló/ Diák	Nyug- díjas	Háztar- tásbeli	Eltartottak (egyéni)	Etartottak (intézményi)	Más eltartottak	Egyéb
Románia	Összesen	27,3	39,0	10,8	15,2	1,8	1,7	4,1
	Román	27,3	41,1	11,1	13,8	1,3	1,6	3,8
	Magyar	22,7	47,1	8,7	12,7	1,8	2,0	5,0
	Roma	24,5	7,5	18,5	27,2	7,6	3,6	11,0
	Ismeretlen	34,7	24,6	4,0	29,2	4,8	0,8	1,8
Férfiak	Összesen	32,1	35,0	2,1	18,7	2,0	3,1	6,9
	Román	32,4	37,3	2,2	17,2	1,5	3,0	6,5
	Magyar	26,6	41,5	1,3	16,1	1,9	3,9	8,6
	Roma	27,5	7,5	3,8	29,5	8,3	5,7	17,7
	Ismeretlen	38,0	20,0	0,4	34,3	4,1	1,4	1,8
Nők	Összesen	23,8	42,0	17,4	12,6	1,7	0,6	2,0
	Román	23,6	43,9	17,6	11,3	1,2	0,5	1,8
	Magyar	19,8	51,2	14,1	10,3	1,6	0,6	2,3
	Roma	21,7	7,6	31,9	25,1	7,0	1,6	5,1
	Ismeretlen	32,1	28,2	6,9	25,2	5,4	0,4	1,8

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

A foglalkoztatottság vizsgálatának egy fontos dimenziója a munkaerőpiaci pozíció. Ezzel a mutatóval azt vizsgáljuk meg, hogy a foglalkoztatott népesség hogyan oszlik meg a munkaerőpiac munkaadói, munkavállalói dimenziójában.

Eszerint a 2011-es népszámlálás eredményei alapján az ország foglalkoztatott népességének közel 70 százaléka alkalmazottként dolgozik, a vállalkozók aránya 1,2 százalék. A foglalkozta-

tottak többi része megoszlik: az önállóak aránya 17 százalék, a családi vállalkozásokban dolgozók aránya pedig 11,8 százalék. A szövetkezeti tagok és egyéb helyzetűek aránya elhanyagolható.

Az alkalmazottak aránya a magyar nemzetiségű népesség körében az össznépességnél magasabb, 75,4 százalék, viszont a roma népesség körében mindössze 45,3 százalék alkalmazott van. A magyarok körében a vállalkozók aránya is egy fél százalékkal magasabb a románoknál (lásd 9. táblázat). A magyarok esetében az önállóak kisebb aránya azzal magyarázható, hogy kisebb arányban dolgoznak a mezőgazdaságban, ahol az önálló gazdálkodási forma dominál.

9. táblázat. *A foglalkoztatott népesség megoszlása nemek és nemzetiség szerint 2011 (%)*

	Alkalmazott	Vállalkozó	Önállóak	Szövetkezeti tag	Családi vállalkozók	Egyéb	Összesen
Összesen	69,8	1,2	17,1	0,0	11,8	0,1	100,0
Román	68,0	1,2	18,2	0,0	12,5	0,1	100,0
Magyar	75,4	1,7	14,0	0,0	8,6	0,3	100,0
Roma	45,3	0,5	26,0	0,1	26,5	1,6	100,0
Ismeretlen	95,4	0,1	3,1	0,0	1,3	0,0	100,0
Férfiak							
Összesen	70,0	1,4	21,9	0,0	6,5	0,2	100,0
Román	68,2	1,4	23,1	0,0	7,1	0,1	100,0
Magyar	74,9	2,3	19,2	0,1	3,1	0,4	100,0
Roma	51,2	0,6	35,2	0,1	10,8	2,0	100,0
Ismeretlen	96,7	0,2	2,9	0,0	0,3	0,0	100,0
Nők							
Összesen	69,5	0,8	11,2	0,0	18,4	0,1	100,0
Román	67,8	0,9	12,0	0,0	19,2	0,1	100,0
Magyar	76,0	1,0	7,6	0,0	15,2	0,1	100,0
Roma	36,0	0,4	11,4	0,0	51,3	0,8	100,0
Ismeretlen	94,1	0,1	3,4	–	2,4	0,0	–

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

A 2011. évi romániai népszámlálás közzétételekor a foglalkozásszerkezetet 9 foglalkozási főcsoportba sorolva tették közzé (lásd 10. táblázat) Az egyik változás a korábbi népszámláláshoz képest az, hogy eltűnt a „fegyveres erők dolgozói” főcsoport. Ez valószínűleg amiatt van, mert a korábban ide soroltak nagy részét, például a rendőrség dolgozóinak jelentős részét besorolták a köztisztviselők, hivatalnokok kategóriájába.

A foglalkozásszerkezet országos és nemzetiség szerinti elemzése azt mutatja, hogy a vezetők és törvényhozók rétege országosan 2,6 százalékot tesz ki, itt a magyarok és a románok közötti nemzetiségi eltérések nem jelentősek (2,4, illetve 2 százalék). Mivel az ismeretlen nemzetiségű-

ek körében e kategória aránya 5,6 százalék, így magyarok és a románok közötti eltérés részben akár kiegyenlíthető, ha ezek legalább egy részének ismernék a nemzetiségét. A szakértők és értelmiségiek rétege az össznépeség 15,2 százalékát teszi ki, a magyar nemzetiségűek körében viszont csak 12,7 százalék, amiben ugyancsak a romániai magyarság iskolázottsági hátránya köszön vissza, kisebb mértékben. Összehasonlításképpen Európában a magas és az alacsonyabb szintű vezetők és szakértők EGP séma szerinti összesített aránya (I. és II. osztály) sokkal magasabb (35,1 százalék). Magyarországon a vezetők és szakértők 22,6 százalékot képeznek a (Huszár 2013a.38), bár az összehasonlítás nem tökéletes, mert nem ugyanolyan séma alapján történt, de a nagyságrendek azért követhetők. Összevonva a felső- és középszintű vezetőket és törvényhozókat a szakértő értelmiségiekkel Romániában arányuk 17,8 százalék, ami közel 5 százalékkal marad el még a magyarországi szinttől is, az európai arálynak alig több mint fele.

A technikusok, hivatalnokok és a szolgáltatásbeli dolgozók együtt véve, mint a rutinszerű, nem fizikai munkát végzők osztálya összesen 25 százalékot képez ország szinten, és ebben nincsenek lényeges eltérések a románok és a magyarok között, a romák körében viszont mindössze 12,8 százalék rendelkezik ezzel az osztályhelyezettel.

Rendkívül magas a mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók aránya országos szinten, 23,8 százalék, még magasabb a románok körében, 25,5 és sokkal magasabb a románoknál, 35,1 százalék. Viszont jóval átlagon aluli a magyarok körében 19,2 százalék, de ez is jóval magasabb, mint Magyarországon (ahol ez 7 százalék) körüli, vagy Európában, ahol ez átlagosan még az 5 százalékot sem éri el (Huszár 2013a). A fizikai munkát végzők aránya ország szinten összesen 32,6 százalék, ebből 14,2 százalék a szakmunkás, 10,3 gépkezelő és szerelő (betanított munkásoknak tekinthetők), és 10,3 százalékok szakképzetlen munkás. A magyar nemzetiségűek esetén szembevetendő, hogy jóval magasabb a szakképzett munkások aránya, 21,3. Itt jelenik meg az a „többlet”, ami a mezőgazdasági dolgozók alacsonyabb arányából eredt. A romák körében, mint ismeretes, igen magas, 29,1 százalék a szakképzetlen munkások aránya, de egyébként a szakmunkások és a gépkezelők, szerelők aránya is közel áll az országos átlaghoz. Megfigyelhetjük azt is, hogy azok, akiknek a nemzetiségét nem ismerjük, átlagon felüli arányban fordulnak elő a felső- és középosztálybeli, különösen az 1. és 5. foglalkozási csoportokban, míg mezőgazdasági dolgozó alig került ide, viszont messze átlagon felül, 17,8 százalékban fordulnak elő a szakképzetlen munkások is (lásd 10. táblázat).

10. táblázat. *A foglalkoztatott népesség megoszlása foglalkozási főcsoportok és nemzetiség szerint 2011 (%)*

Foglalkozási főcsoportok	Összes	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen
1. Vezetők és törvényhozók	2,6	2,4	2,0	0,2	5,6
2. Szakértők és értelmiségiek	15,2	15,5	12,7	1,4	16,8
3. Tehnikusok és mesterek (termelésirányítók)	8,1	8,0	7,4	3,8	11,5
4. Közigazgatási hivatalnokok	4,1	4,0	4,1	0,7	6,3
5. Szolgáltatásbeli dolgozók	13,5	13,3	14,6	8,3	17,3
6. Mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók	23,8	25,5	19,2	35,1	3,1
7. Szakmunkások	14,2	13,9	21,3	13,5	12,2

Foglalkozási főcsoportok	Összes	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen
8. Gépkezelők és szerelők	8,1	7,9	9,8	7,9	9,4
9. Szakképzetlen munkás	10,3	9,6	8,9	29,1	17,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: A 2011. Évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

Az előző, 2002-es népszámlálás óta jelentősen, mintegy 7 százalékkal emelkedett országos szinten a szakértők és az értelmiségi foglalkozásúak aránya, hasonlóképpen emelkedett a szolgáltatásbeli dolgozók aránya is, 9-ről-ről 13,5 százalékra (lásd 11. táblázat). Ezek háttérben a szolgáltatásbeli szektor bővülése áll, a szakértelmet igénylő állások arányának a növekedése, tehát egy strukturális tényező. Ezt a strukturális változást tekinthetjük úgy, mint „üres státusok” számának emelkedése, a felső középosztály súlyának növekedése. Hasonló jelenséget a közép- és kelet-európai országokban már megfigyeltek, a Szelényi házaspár szerint az „elit”-státusok számbeli bővülése Magyarországon és Lengyelországban volt erőteljesebb, amit ők is a politikai intézményrendszer és a civil társadalom kiépülésével magyaráznak (Szelényi–Szelényi, 1996). Róbert Péter rámutat, hogy a privatizáció folyamata jelentős mértékben megnövelte az „üres státusok” számát a gazdasági eliten belül is (Róbert 2000.121). Emelkedett a „középosztálybeli” foglalkozásúak aránya is, így a szakértők, értelmiségiek főcsoportja és a rutin szellemi, nem fizikai munkát végzők együttes aránya (2–5. csoport) összesen 32-ről 40 százalékra emelkedett, ami viszont még mindig alacsonyabb az európai átlagnál. A közigazgatási hivatalnokok rétegének aránya továbbra is 4 százalék körül mozog, akárcsak 10 évvel ezelőtt.

Jelentős változások figyelhetők meg az ipari munkásság körében. Itt nagyot csökkent szakmunkások aránya, 21 százalékról 14,2 százalékra, a szerelők és a gépkezelők aránya kevesebbet csökkent, 10,3-ról 8,1 százalékra.

A mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók aránya a korábbi népszámlálás óta országos szinten nem változott lényegesen, 23 százalék körül maradt. Jelentősen változott viszont a romániai magyarok körében ez, ott a túlnyomórészt önálló mezőgazdasági gazdálkodókból álló csoport közel 13,9-ről 19,2 százalékra emelkedett, és a 2002-es adatok értelmében a szakmunkások csoportja csökkent le lényegesen (28,7-ről 21,3 százalékra), így az iparban megszűnő állásokból kényszerültek át a mezőgazdaságba (lásd 11. táblázat). Ezt a jelenséget társadalmi lecsúszásként értelmezhetjük; túl azon, hogy a mezőgazdasági munkának alacsony a presztízse, az is megfigyelhető, hogy a mezőgazdasági jövedelmek átlagban elmaradnak az iparban megkereshetőhöz képest, így ez egy túlélési stratégiának tekinthető (lásd Csedő–Ercsei–Geambaşu–Pásztor, 2003, Monostori–Veres 2009).

11. táblázat. A romániai és a magyar foglalkoztatott népesség eloszlása foglalkozási főcsoportok szerint 2002, 2011, (%)

Foglalkozási főcsoportok	Összesen		Magyar népesség		Magyarok aránya csoportonként	
	2002	2011	2002	2011	2002	2011
1. Vezetők és törvényhozók	4,1	2,6	3,6	2	5,4	4,5
2. Szakértők és értelmiségiek	8,6	15,2	6,3	12,7	4,5	4,8
3. Tehnikusok és mesterek (termelésirányítók)	10,2	8,1	10,2	7,4	6,2	5,2
4. Közigazgatási hivatalnokok	4,9	4,1	4,8	4,1	6,1	5,8
5. Szolgáltatásbeli dolgozók	9,0	13,5	10,3	14,6	7,1	6,2
6. Mezőgazdaságban és erdészetben dolgozók	23,4	23,8	13,9	19,2	3,7	4,6
7. Szakmunkások ¹	21,4	14,2	28,7	21,3	8,4	8,6
8. Gépezetelők és szerelők	10,3	8,1	12,9	9,8	7,8	7,0
9. Szakképzetlen munkás	7,8	10,3	8,9	8,9	7,1	4,9
10. Fegyveres erők és egyéb ²	0,3	–	0,6	–	7,3	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100	5,4	5,7

1. Ez a kategória megnevezése a 2002-es népszámláláskor a „kézművesek és szakképzett munkások” volt.
2. Ez a kategória csak a 2002-es népszámlálás eredményeiben jelent meg.

Forrás: A 2002 és a 2011. évi romániai népszámlálások végleges eredményei (INS: 2004, 2013c). A százalékok a szerző számításai.

Nemek szerint vizsgálva, a vezetők és törvényhozók rétege Romániában enyhe férfidominanciát mutat, a férfiak 2,8, a nők 2,3 százaléka tartozik ide. Nagyobb eltérés van a szakértők és értelmiségiek rétegében nemek szerint, hiszen a férfiaknak csak 11,7, míg a nőknek 19,6 százaléka sorolható ide. Abszolút számokban is több mint 200 ezerrel több nő rendelkezik értelmiségi és szakértő foglalkozásokkal. Nagyobb eltérés figyelhető meg nemenként a magyar nemzetiségű vezetők esetében, ott a nők aránya egy százalékkal kevesebb, mint a férfiaké; de az értelmiségi foglalkozásúaknál az országoshoz hasonló eltérések figyelhetők meg, 9,6 és 16,5 százalékokkal (a nemzetiségi lemaradás mindkét nemnél megmarad). Egy másik szembetűnő sajátosság, hogy a nők kétszer akkora arányban dolgoznak a szolgáltatásokban, mint a férfiak, akik viszont a szakmunkások körében vannak jóval többen, hasonlóképp nagyok az eltérések a betanított munkásnak számító gépezetelők és szerelők esetében (6. és 8. melléklet).

Jelentős eltérések figyelhetők meg településtípus szerint is a foglalkozás-struktúrában. A legszembetűnőbb jelenség, hogy ország szinten a foglalkoztatott népesség 1–5. foglalkozási főcsoportjaiba a falun élő népesség alig néhány százaléka tartozik, a szakértők és az értelmiségiek aránya az 5 százalékot éri el, míg közel fele a mezőgazdaságban dolgozik. A fennmaradó részüik fizikai munkát végez és a szakképzetlenek körében is felülreprezentáltak 14,4 százalékkal. Ör-

vendetes tény, hogy az összes falun élőhöz képest a magyar nemzetiségű falusi népesség körében némiképp magasabb a szakértő és értelmiségi réteg (6,6 százalék), a szolgáltatásokban dolgozók (11,5 százalék) és a szakmunkások rétege (11,5 százalék), így a mezőgazdaságban dolgozók részaránya „csupán” 35,7 százalék.

A városi népesség körében a vezetők és törvényhozók aránya 4,1 százalék, a szakértők és értelmiségiek aránya 23,5, a szolgáltatásban dolgozók aránya 17,5 százalék, mezőgazdaságban pedig mindössze 4 százalék dolgozik. Itt meg kell jegyeznünk, hogy csupán a főfoglalkozás szerinti besorolásra érvényes ez, különben a városon élő népesség jelentős része kiegészítő jövedelemszerző tevékenységként mezőgazdasági munkát is végez (Monostori-Veres 2009). A szakmunkások aránya csak kevéssel (3,7 százalék) több mint a falun élőké, viszont a szakképzetlen munkások aránya 7,5 százalékkal kevesebb, mint falun. A magyar városi népesség két ponton tér el az átlagtól: 5 százalékkal kevesebb a szakértők és értelmiségiek aránya, akárcsak az iskolázottság esetében, és magasabb a szakmunkások aránya mintegy 7 százalékkal. (lásd 7. és 9. mellékletek).

KÖVETKEZTETÉSEK

A 2011. évi romániai népszámlálási adatok nemzetiségekre vonatkozó használhatósága, különösen a magyar nemzetiséget illetően gyengébb, mint a 2002-es népszámlálás adatai, de a nemzetiségi lélekszámok nagyságrendileg elfogadhatóak, és relevánsak. Az ország teljes állandó népességét illetően, az EUROSTAT módszertana értelmében, célszerűbb lenne a 18,9 milliós össznépességet alapul venni. A regiszterekből felduzzasztott 20,1 milliós állandó népességszám a huzamosan távol élők egy jelentős csoportját is magába foglalja.

A népszámlálási adatok társadalm szerkezeti és nemzetiségi adatsorainak összevetése alapján arra következtetünk, hogy az adatbázisokból átemelt „ismeretlen nemzetiségűek” csoportjában jelentős részben vannak olyanok, akik valóban az országban élnek. A ténylegesen, terepen megszámlált népesség között is vannak huzamos ideje távol élők, így nem lehet a regiszterekből átemelt népességet leválasztani, és azokól eltekinteni az elemzések során. Az elemzésünk megmutatta, hogy az „ismeretlen nemzetiségűek” az átlagnál lényegesen nagyobb arányban város lakó, foglalkoztatott, magasabb iskolázottságú, magasabb foglalkozási státuszú népesség. Ezért a nemzetiségi bontásban vizsgált társadalm szerkezeti sajátosságok a romániai/erdélyi magyarok összetételét torzítják, mivel nem tudjuk, hogy az össznépességhez képest megfigyelhető strukturális hátrányokat mennyiben okozzák a soraikból „hiányzó” magas státuszú „ismeretlen nemzetiségűek” (ún. statisztikai ok), és milyen mértékben van valós hátrányokról szó.

A 2011. évi népszámlálás eredményei megmutatták, hogy az elmúlt 10 évben jelentős mértékű volt az oktatási expanzió, a népesség iskolázottsága megemelkedett. Különösen a felsőoktatás tömegesedésének hatása érezhető, a népesség 15 százaléka felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és ezáltal a szakértők és értelmiségiek aránya is megemelkedett az országban, közelítve ezzel az ország iskolázottsági és foglalkozási szerkezetét az európai átlagnépességhez.

A népesség foglalkozásszerkezetében érvényesült az a trend, ami már 1992 és 2002 között elindult, és pedig a foglalkoztatás elmozdulása a szolgáltató szektor irányába, illetve a szellemi és

a nem fizikai munkavégzés irányába, ezáltal a középosztályra jellemző foglalkozásuk aránya megnövekedett, de még mindig alacsonyabb a nyugat-európai országok átlagánál.

Az erdélyi magyarok társadalomszerkezete két lényeges ponton tér el a románoktól, illetve az össznépeستől: elsősorban történelmi és regionális okokból (Erdély iparosodottabb volt, mint Románia kárpátontúli részei, a magyarság munkásságon belüli részaránya jelentős volt, lásd Veres 2003), az iparban dolgozó szakmunkások aránya magasabb, és a mezőgazdaságban dolgozók aránya alacsonyabb. A szakértők és értelmiségiek aránya kisebb, mivel még a kommunizmus idejéből „örökölt” az erdélyi magyarság egy hátrányt a felsőfokú végzettségűek arányában (Varga 2008), amelyet azóta sem sikerült behoznia, még akkor sem, ha a magyarság körében is tapasztalhatjuk az értelmiségi és más szolgáltatási szektorban dolgozók arányának növekedését.

Az újabb népszámlálás is megerősítette, hogy továbbra is fennmaradt egy gazdaságszerkezeti anomália Romániában: a primér, mezőgazdasági szektorban dolgozók rendkívül nagy aránya, nem csökkent országos szinten 2002 óta. A modernizációs-posztmodernizációs trendekkel ellentétesen, a magyar népesség körében alacsonyabb e réteg aránya, viszont esetükben számottevő növekedést tapasztaltunk 2002 óta, és ez tükröződik a foglalkozásszerkezetben is. Európa szinten Romániában a legnagyobb arányú a mezőgazdaságban dolgozó, többnyire önállóan gazdálkodó réteg.

MELLÉKLET

1. A népesség összetétele (nemek és településtípus szerint), nemzetiségként, 2011 (%)

	Összesen	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen ¹
Összesen	100	100	100	100	100
Férfi	48,6	48,7	48,0	50,8	47,4
Nő	51,4	51,3	52,0	49,2	52,6
Városok	54,0	53,4	51,5	37,1	72,6
Falun élők	46,0	46,6	48,5	62,9	27,4
Városok					
Férfiak	47,8	47,8	46,8	50,9	46,9
Nők	52,2	52,2	53,2	49,1	53,1
Falun élők					
Férfiak	49,7	49,7	49,4	50,8	48,6
Nők	50,3	50,3	50,6	49,2	51,4

1. Ismeretlen nemzetiségű, azaz nemzetiségükről nincs adat (továbbiakban ismeretlen)

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

2. A 10. éves és idősebb népesség iskolázottsága nemek és településtípus szerint, nemzetiségenként

Városi népesség		Felső-fokú	Poszt-liceális	Közép-iskola	Szak-iskola	Általános	Elemi	Iskolázatlan	Összes
	összesen	22,4	4,6	30,3	13,2	19,0	8,5	1,9	100,0
	Román	23,4	4,8	30,9	13,5	18,1	7,9	1,4	100,0
	Magyar	15,3	4,8	32,5	15,2	23,1	7,6	1,4	100,0
	Roma	1,3	0,4	7,7	5,2	35,2	31,2	19,1	100,0
Férfiak	összesen	21,9	4,5	30,2	17,5	16,7	7,5	1,8	100,0
	Román	22,8	4,8	30,8	17,8	15,8	6,7	1,4	100,0
	Magyar	15,3	4,8	31,7	21,7	18,5	6,5	1,4	100,0
	Roma	1,3	0,4	8,4	6,9	36,1	30,7	16,3	100,0
Nők	összesen	23,0	4,6	30,4	9,4	21,1	9,5	2,0	100,0
	Román	23,8	4,7	31,1	9,7	20,2	8,9	1,5	100,0
	Magyar	15,3	4,9	33,2	9,6	27,1	8,5	1,4	100,0
	Roma	1,4	0,4	7,0	3,4	34,1	31,7	22,0	100,0
Falun élők		Felső-fokú	Poszt-liceális	Közép-iskola	Szak-iskola	Általános	Elemi	Iskolázatlan	Összes
Románia	összesen	4,7	1,5	17,2	14,7	36,6	20,9	4,3	100,0
	Román	4,8	1,6	17,5	15,2	36,4	20,8	3,7	100,0
	Magyar	4,7	1,7	21,0	16,6	38,6	14,7	2,8	100,0
	Roma	0,3	0,1	3,2	3,5	36,0	36,0	20,9	100,0
Férfiak	összesen	4,5	1,7	17,8	21,0	34,3	17,4	3,4	100,0
	Román	4,6	1,8	18,1	21,7	34,2	16,9	2,8	100,0
	Magyar	4,1	1,6	20,8	24,3	34,0	12,6	2,6	100,0
	Roma	0,3	0,1	3,7	5,1	37,8	35,4	17,6	100,0
Nők	összesen	5,0	1,4	16,7	8,5	38,8	24,4	5,3	100,0
	Román	5,1	1,5	16,9	8,8	38,6	24,5	4,6	100,0
	Magyar	5,2	1,8	21,1	9,2	43,0	16,7	2,9	100,0
	Roma	0,4	0,1	2,6	1,9	34,2	36,6	24,2	100,0

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

3. Az aktív népesség megoszlása településtípus és nemzetiség szerint, 2011 (%)

	Foglalkoztatottak	Munkanélküli	ebből:	
			új munkahelyet keresők	első munkát keresők
Városiak				
Összesen	91,3	8,7	5,9	2,8
Román	91,2	8,8	6,0	2,8
Magyar	91,9	8,1	5,8	2,2
Roma	68,8	31,2	16,2	15,0
Ismeretlen	95,7	4,3	3,7	0,7
Falun élők				
Összesen	94,4	5,6	3,3	2,4
Román	94,7	5,3	3,0	2,3
Magyar	93,6	6,4	4,3	2,2
Roma	83,6	16,4	8,1	8,3
Ismeretlen	95,4	4,6	3,8	0,8

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

4. Az inaktív népesség megoszlása nemek, településtípus és nemzetiség szerint, 2011 (%)

Városi népesség		Tanuló/ Diák	Nyug- díjas	Háztar- tásbeli	Eltartottak (egyéni)	Eltartottak (intézményi)	Más eltartottak	Egyéb
Románia	Összesen	27,7	43,6	9,3	14,7	1,3	1,0	2,5
	Román	27,6	45,5	9,5	13,3	0,9	0,9	2,3
	Magyar	22,2	55,1	7,1	11,1	1,2	0,9	2,4
	Roma	24,8	9,6	21,4	26,4	5,7	3,5	8,5
	Ismeretlen	33,9	27,8	4,2	28,9	3,1	0,5	1,5
Férfiak	Összesen	33,4	40,7	1,7	18,6	1,1	1,5	3,1
	Román	33,4	42,9	1,7	16,8	0,8	1,4	2,9
	Magyar	27,8	50,6	1,2	14,9	1,1	1,6	2,9
	Roma	29,8	9,8	4,9	30,7	6,0	5,7	13,0
	Ismeretlen	38,4	22,7	0,4	34,8	2,2	0,5	1,1
Nők	Összesen	23,6	45,7	14,7	12,0	1,4	0,6	2,0
	Román	23,5	47,2	15,0	10,8	1,0	0,6	1,9
	Magyar	18,5	58,0	11,1	8,6	1,2	0,5	2,1
	Roma	20,8	9,4	34,6	23,0	5,5	1,7	5,0
	Ismeretlen	30,5	31,7	7,1	24,5	3,9	0,5	1,9
Falun élők								
Románia	Összesen	27,0	33,9	12,5	15,8	2,5	2,4	5,9
	Román	27,0	36,3	12,8	14,4	1,8	2,3	5,5
	Magyar	23,3	39,0	10,3	14,4	2,4	3,0	7,7
	Roma	24,4	6,4	16,9	27,6	8,7	3,6	12,4
	Ismeretlen	36,5	18,1	3,7	29,9	8,1	1,5	2,3
Férfiak	Összesen	30,8	29,1	2,6	18,9	2,9	4,8	10,9
	Román	31,3	31,4	2,8	17,5	2,1	4,7	10,3
	Magyar	25,7	33,4	1,5	17,1	2,7	5,9	13,8
	Roma	26,4	6,3	3,2	28,9	9,4	5,7	20,0
	Ismeretlen	37,4	15,0	0,4	33,5	7,6	3,1	3,0
Nők	Összesen	23,9	37,7	20,5	13,3	2,2	0,5	2,0
	Román	23,7	40,1	20,7	11,9	1,5	0,4	1,7
	Magyar	21,3	43,6	17,6	12,1	2,1	0,6	2,6
	Roma	22,3	6,5	30,2	26,4	8,0	1,5	5,1
	Ismeretlen	35,6	20,7	6,6	26,8	8,5	0,1	1,6

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

5. A foglalkoztatott népesség összetétele, nemek, településtípus és nemzetiség szerint, 2011 (%)

	Alkalmazott	Vállalkozó	Önállók	Szövetke- zeti tag	Családi vállalkozók	Egyéb	Össze- sen
Városi népesség							
Összesen	92,3	1,6	5,0	0,0	1,0	0,0	100,0
Román	92,0	1,6	5,2	0,0	1,1	0,0	100,0
Magyar	91,3	2,4	5,6	0,0	0,7	0,0	100,0
Roma	83,5	1,1	12,0	0,0	2,7	0,6	100,0
Ismeretlen	97,0	0,2	2,8	–	0,1	0,0	100,0
Férfiak							
Összesen	91,0	2,0	6,2	0,0	0,8	0,0	100,0
Román	90,6	2,0	6,4	0,0	0,9	0,0	100,0
Magyar	89,1	3,1	7,1	0,0	0,6	0,1	100,0
Roma	82,7	1,0	13,2	0,0	2,4	0,7	100,0
Ismeretlen	97,3	0,2	2,4	0,0	0,0	0,0	100,0
Nők							
Összesen	93,9	1,1	3,7	0,0	1,3	0,0	100,0
Román	93,7	1,2	3,7	0,0	1,4	0,0	100,0
Magyar	93,9	1,4	3,7	0,0	0,9	0,0	100,0
Roma	85,9	1,3	8,8	0,0	3,6	0,4	100,0
Ismeretlen	96,6	0,1	3,2	0,0	0,1	0,0	100,0
Falun élők							
Összesen	42,5	0,6	31,6	0,1	24,9	0,2	100,0
Román	40,5	0,6	33,0	0,1	25,6	0,2	100,0
Magyar	58,0	1,0	23,2	0,1	17,2	0,5	100,0
Roma	24,1	0,2	33,8	0,1	39,7	2,1	100,0
Ismeretlen	89,3	0,1	4,3	0,0	6,3	0,1	100,0
Férfiak							
Összesen	45,1	0,8	40,4	0,1	13,3	0,3	100,0
Román	43,2	0,7	41,7	0,1	14,1	0,2	100,0
Magyar	58,9	1,4	32,8	0,1	6,0	0,7	100,0
Roma	27,7	0,3	51,7	0,2	17,1	3,0	100,0
Ismeretlen	94,3	0,1	4,4	0,0	1,0	0,1	100,0
Nők							
Összesen	39,2	0,4	20,6	0,0	39,6	0,1	100,0
Román	37,1	0,4	22,0	0,0	40,3	0,1	100,0
Magyar	56,9	0,6	11,7	0,0	30,5	0,3	100,0
Roma	19,8	0,1	12,3	0,1	66,9	1,0	100,0
Ismeretlen	83,5	0,1	4,1	0,0	12,3	0,0	100,0

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

6. A foglalkoztatott népesség megoszlása foglalkozási főcsoportok, nemek és nemzetiség szerint, 2011 (%)

	Férfiak					Nők				
	Összesen	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen	Összesen	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen
Összesen(%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Vezetők és törvényhozók	2,8	2,6	2,4	0,2	6,0	2,3	2,2	1,5	0,2	5,1
Szakértők és értelmiségiek	11,7	11,9	9,6	1,4	12,4	19,6	19,9	16,5	1,4	21,6
Tehnikusok és hasonló	7,8	7,7	6,9	5,6	11,1	8,4	8,3	7,9	0,9	11,9
Közigazgatási hivatalnokok	3,0	3,0	3,0	0,7	4,0	5,5	5,3	5,4	0,7	8,8
Szolgáltatásbéli dolgozók	9,9	9,9	8,9	5,3	11,4	18,0	17,4	21,6	13,1	23,6
Mezőgazdaságban és erdészletben dolgozók	22,5	24,3	17,9	22,9	1,6	25,5	26,9	20,8	54,4	4,7
Szakt munkások	19,8	19,3	28,4	18,9	18,6	7,4	7,2	12,6	5,0	5,3
Gépkezelők és szerelők	12,0	11,7	13,3	11,4	14,5	3,4	3,2	5,6	2,3	3,9
Szakképzetlen munkás	10,6	9,6	9,6	33,6	20,3	10,0	9,5	8,0	21,9	15,0

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

7. A foglalkoztatott népesség megoszlása foglalkozási főcsoportok, településtípus és nemzetiség szerint, 2011 (%)

Foglalkozási főcsoportok	Városi népesség					Falun élők				
	Összesen	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen	Összes	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Vezetők és törvényhozók	4,1	3,9	3,1	0,4	6,4	0,8	0,8	0,9	0,1	2,1
Szakértők és értelmiségiek	23,5	24,6	18,2	2,6	19,1	5,2	5,1	6,6	0,8	7,7
Tehnikusok és hasonló	12,5	12,5	11,0	9,8	12,9	2,8	2,7	3,4	0,5	5,6
Közigazgatási hivatalnokok	5,9	5,9	5,6	1,2	6,8	1,9	1,8	2,5	0,3	4,3
Szolgáltatásbéli dolgozók	17,5	17,5	17,5	15,8	17,7	8,7	8,4	11,5	4,1	15,6

(folytatása a következő oldalon)

Foglalkozási főcsoportok	Városi népesség					Falun élők				
	Összesen	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen	Összes	Román	Magyar	Roma	Ismeretlen
Mezőgazdaságban és erdőszetben dolgozók	4,0	4,3	4,1	6,7	1,0	47,8	49,7	35,7	50,8	11,6
Szakk munkások	15,9	15,8	23,1	22,0	11,7	12,2	11,7	19,3	8,9	14,0
Gépkezelők és szerelők	9,7	9,6	10,9	16,7	9,3	6,2	6,0	8,7	3,0	9,9
Szakképzetlen munkás	6,9	5,9	6,7	24,8	14,9	14,4	13,8	11,3	31,5	29,2

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c). A százalékok a szerző számításai.

8. A foglalkoztatott népesség száma foglalkozási főcsoportok, nemek és nemzetiség szerint, 2011

Románia	Összes foglalkoztatott					Férfiak					Nők					
	Összes	Román	Magyar	Roma	Összes	Román	Magyar	Roma	Összes	Román	Magyar	Roma	Összes	Román	Magyar	Roma
Összesen	8507759	7277478	489117	122729	4695160	4021498	268907	75357	3812599	3255980	220210	47372				
Vezetők és törvényhozók	220289	176219	9904	244	131291	104561	6559	161	88998	71658	3345	83				
Szakértők és értelmiségiek	1294652	1128337	61974	1758	547165	478810	25717	1074	747487	649527	36257	684				
Tehnikusok és hasonlók	687768	579660	36048	4667	366879	309056	18689	4240	320889	270604	17359	427				
Közigazgatási hivatalnokok	348552	291198	20078	824	140101	119017	8077	496	208451	172181	12001	328				
Szolgáltatásbeli dolgozók	1150635	965090	71474	10172	464987	399108	23858	3965	685648	565982	47616	6207				
Mezőgazdaságban és erdőszetben dolgozók	2028010	1852579	93909	43031	1056525	976197	48123	17249	971485	876382	45786	25782				
Szakk munkások	1209275	1012148	104234	16625	928210	776677	76409	14234	281065	235471	27825	2391				
Gépkezelők és szerelők	689798	575917	48070	9688	561075	471553	35657	8608	128723	104364	12413	1080				
Szakképzetlen munkás	878780	696330	43426	35720	498927	386519	25818	25330	379853	309811	17608	10390				

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c).

9. A foglalkoztatott népesség megoszlása foglalkozási fősoportok, nemek, településtípus és nemzetiség szerint, 2011

Románia	Összes foglalkoztatott					Férfiak					Nők					
	Összes	Román	Magyar	Roma	Összes	Román	Magyar	Roma	Összes	Román	Magyar	Roma	Összes	Román	Magyar	Roma
Városi népesség	4653439	3885171	255671	43868	2542631	2120353	141732	32246	2110808	1764818	113939	11622				
Összesen	188798	149749	7827	195	111073	87724	5105	127	77725	62025	2722	68				
Vezetők és törvényhozók	1093812	954235	46566	1135	461527	404176	19768	677	632285	550059	26798	458				
Szakértők és értelmiségiek	579434	486792	28002	4296	313923	263293	15148	4033	265511	223499	12854	263				
Tehnikusok és hasonlók	274953	229005	14233	548	109522	92831	5793	329	165431	136174	8440	219				
Közigazgatási hivatalnokok	816359	680921	44682	6946	327743	278987	15539	2413	488616	401934	29143	4533				
Szolgáltatásbeli dolgozók	185311	166142	10490	2937	120307	108222	7247	2153	65004	57920	3243	784				
Mezőgazdaságban és erdőszetben dolgozók	740266	615620	59077	9635	560985	464854	43051	8556	179281	150766	16026	1079				
Szakt munkások	451698	373122	27774	7309	367867	304568	21084	6854	83831	68554	6690	455				
Gépkezelők és szerelők	322808	229585	17020	10867	169684	115698	8997	7104	153124	113887	8023	3763				
Szakképzetlen munkás																
Falun élők																
Összesen	3854320	3392307	233446	78861	2152529	1901145	127175	43111	1701791	1491162	106271	35750				
Vezetők és törvényhozók	31491	26470	2077	49	20218	16837	1454	34	11273	9633	623	15				
Szakértők és értelmiségiek	200840	174102	15408	623	85638	74634	5949	397	115202	99468	9459	226				
Tehnikusok és hasonlók	108334	92868	8046	371	52956	45763	3541	207	55378	47105	4505	164				
Közigazgatási hivatalnokok	73599	62193	5845	276	30579	26186	2284	167	43020	36007	3561	109				
Szolgáltatásbeli dolgozók	334276	284169	26792	3226	137244	120121	8319	1552	197032	164048	18473	1674				
Mezőgazdaságban és erdőszetben dolgozók	1842699	1686437	83419	40094	936218	867975	40876	15096	906481	818462	42543	24998				
Szakt munkások	469009	396528	45157	6990	367225	311823	33358	5678	101784	84705	11799	1312				
Gépkezelők és szerelők	238100	202795	20296	2379	193208	166985	14573	1754	44892	35810	5723	625				
Szakképzetlen munkás	555972	466745	26406	24853	329243	270821	16821	18226	226729	195924	9585	6627				

Forrás: A 2011. évi romániai népszámlálás végleges eredményei (INS: 2013a, c).

FELHASZNÁLT IRODALOM
REFERENCES

1. Bukodi Erzsébet, Záhonyi Márta (2004). A társadalom rétegződése. *Népszámlálás* 16. KSH, Budapest.
2. Csedő Krisztina, Ercsei Kálmán, Geambaşu Réka, Pásztor Gyöngyi (2003). A kolozsvári elsőgenerációs városlakók. *Erdélyi Társadalom*, 1 (2).
3. Dumitru, Florica (szerk.) (1995). *Clasificarea ocupațiilor din România*. Ed. Tehnică, Bucureşti.
4. Eyal, Gil, Szelényi Iván, Townsley, Eleanor (2001). *Capitalism fără capitalisti*. Omega, Bukarest.
5. Harcsa István, Kovách Imre, Szelényi Iván (1994). A poszt szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 4 (3): 15–45.
6. Horváth, István (2008). The Culture of Migration of Rural Romanian Youth. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34 (5): 771–786.
7. Horváth István, Anghel Remus, G. (2009). Migration and its consequences for Romania, *Südosteuropa. Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, 386–403.
8. Huszár Ákos (2013a). Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statistikai Szemle*, 91 (1): 31–56.
9. Huszár Ákos (2013b). Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statistikai Szemle*, 91 (2): 118–131.
10. Kapitány Balázs (2013). Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia*, 56 (1): 25–64.
11. Kiss Tamás, Barna Gergő (2012). *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Műhelytanulmányok, 43. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
12. Kolosi Tamás (2000). *A terhes babapiskóta*. Osiris, Budapest.
13. Lakatos Miklós, Záhonyi Márta (2013). A 2001. évi népszámlálási rétegződési modell alkalmazása a munkaerő-felmérés rendszerében. *Statistikai Szemle*, 91 (6): 633–643.
14. Monostori Judit, Veres Valér (2009). *A fiatal népesség rétegződése a vidéki Magyarországon és Erdélyben*. In: Spéder Zsolt, (szerk.), *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*, Kutatási jelentések, KSH NKI, Budapest, p. 219–242.
15. Róbert Péter (2000). *Társadalmi mobilitás – a tények és a vélemények tükrében*. Századvég, Budapest.
16. Róbert Péter (2013). Társadalmi rétegek, osztályok vizsgálata a 2011. évi népszámlálás adatain. *Statistikai Szemle*, 91 (3): 314–319.
17. Szelényi Iván, Szelényi Szonja (1996). Elitcirkuláció vagy elitreprodukció. In: Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. 1996, Budapest.
18. Varga E. Árpád (1998). *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski, Budapest.
19. Vastagh Zoltán (2013). A társadalomszerkezet vizsgálata a népszámlálási adatokon – Lehetőségek és kihívások. *Statistikai Szemle*, 91 (4): 424–436.
20. Veres Valér (2003). A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a poszt szocialista Erdélyben. *Erdélyi Társadalom*, 1 (1).

21. Veres Valér (2004). Foglalkoztatottság és foglalkozásszerkezet Romániában 2002-ben. *WEB – Szociológiai folyóirat*, 12 (1).
22. Veres Valér (2005). Schimbări în structura ocupațională și de venituri. România, în context est-central European. *Sociologie Românească*, 3 (4): 109–127.
23. Veres Valér (2011). Népeség, népesedés (Románia). In: Benedek J. (szerk.): *Románia: tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kiadója, Kolozsvár, 127–168.

FORRÁSOK

INS

1994 *Recensământul general al populației și al locuințelor din România în 1992*, vol I-II. Comisia Națională de Statistică, Bukarest.

2004 *Recensământul general al populației și al locuințelor din România în 2002*. Rezultate finale I., Institutul Național de Statistică, Bukarest, 2004 (lásd még: www.insse.ro/recensamant).

2013a *Rezultate definitive ale Recensământului Populației și al Locuințelor – 2011*, I. Mod de realizare. Institutul Național de Statistică, Bukarest. (www.recensamant.ro)

2013b *Recensământului Populației și al Locuințelor*, 20 octombrie 2011, Vol. I, Institutul Național de Statistică, Bukarest.

2013c *Recensământului Populației și al Locuințelor*, 20 octombrie 2011, Vol. II, Institutul Național de Statistică, Bukarest.

Bujdosó Zoltán, Dávid Lóránt, Kovács Tibor

A területi középszint problematikája Magyarországon (1989–2011)

Az európai regionalizmus és regionalizáció a történelem folyamán időben és térben – értelemszerűen – eltérően alakult: a szocialista időkben pl. a keleti blokk országaiban nem, vagy alig beszélhetünk regionalizmusról, középszintű öngazgatásról. Az államközpontúság, az etatista szemlélet egyeduralma nem engedte – a hatalom megtartása, a társadalom feletti teljes ellenőrzés igénye miatt nem is engedhette – meg ezen „mezoszint” kialakulását. A szocialista tábor felbomlása után azonban változóban volt és van a helyzet: a fejlett Európával szomszédságban levő volt kommunista országok (így Magyarország is) elindíthattak egyfajta regionalizációs folyamatot, ami a hasonlóságok mellett természetesen a nyugati mintákhoz képest eltéréseket is magában hordoz. A tanulmány a magyarországi középszint lehetséges jövőit taglalja. A területi középszint megerősítésének jelenlegi dilemmái Magyarországon: megye, nagymegye, NUTS 2-régió, vagy NUTS 1-régió legyen-e? Többféle célzerű megoldás lehetséges, az implikáció az állami és önkormányzati feladatmegosztás terén más és más. A magyar megyerendszer (NUTS 3-szint) az elmúlt évszázadokban mindig igen rugalmasan (bár hibákkal terhelt) alkalmazkodott a változó társadalmi-gazdasági-politikai körülményekhez, s érték- és identitásörző szerepe is nagyon jelentős volt, ezért ennek szerepét hangsúlyosan kezeli a tanulmány.

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Európa figyelme 1989–90-ben igen erőteljesen az akkor a kelet-európai rendszerváltásokban élenjáró Magyarország felé fordult. A fejlett Nyugat biztató jóindulattal nézte a markáns politikai, társadalmi-gazdasági, területi transzformációs folyamatokat, és tanácsokkal, anyagi segítséggel, fejlesztési-felzárkózási programokkal segítette az elmúlt évezred utolsó évtizedében még éltanulónak számító kis országot.

A 3. évezred beköszöntével azonban a növekvő társadalmi-gazdasági gondokkal, jelentős (és mélyülő) területi különbségekkel küszködő, lendületét veszített, az európai centrumhoz képest ismét periferizálódó Magyarország elkezdett visszaesni a versenyben. Az ország lemaradása az uniós államokéhoz képest fokozódott, s Európa figyelme is új irányokba fordult.

A rendszerváltáskor még meglévő politikai előnyök elolvadtak, s Magyarország ma az Unió politikai és társadalmi-gazdasági szempontból egyik legproblematisabb térségét jelenti.

Jelen írás a regionális politika, a területfejlesztés szemszögéből, annak változási tendenciáit vizsgálva, mutatja be a háttérret egy centralizált (unitárius) államban, amely leginkább uniós nyomásra kísérletezett a decentralizációval, a középszint új szemléletű, EU-konform megerősítésével – mindmáig igencsak felemás eredményekkel.

KITEKINTÉS: REGIONÁLIS FOLYAMATOK KÖZÉP- ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Az európai regionalizmus és regionalizáció a történelem folyamán időben és térben – értelem-szerűen – eltérően alakult: a szocialista időkben pl. a keleti blokk országokban nem, vagy alig beszélhetünk regionalizmusról, középszintű öngazgatásról, hiszen az államközpontúság, az etatista szemlélet egyeduralma nem engedte – a hatalom megtartása, a társadalom feletti teljes ellenőrzés igénye miatt nem is engedhette – meg ezen „mezoszint” kialakulását (Süli-Zakar, 1996).

A szocialista tábor felbomlása után azonban változóban volt és van a helyzet: a fejlett Európával szomszédságban levő volt kommunista országok (így Magyarország is) elindíthattak egyfajta regionalizációs folyamatot, ami a hasonlóságok mellett természetesen a nyugati mintákhoz képest eltéréseket is magában hordoz (Tóth, 2004).

A nyugat-európai folyamatokhoz képest mindenképpen *eltérésként* kell értékelnünk, hogy a közép-kelet-európai térségben a regionalizmusnak nincsenek meg, vagy csak csökevényesen léteznek a belső, endogén katalizátorai: ez azt jelenti, hogy Közép- és Kelet-Közép-Európában a régióképződési folyamatok – már ha voltak ilyenek – általában felülről, központilag irányítottak voltak, hiányzott a szerves fejlődésből adódó, a regionalizmusnak erőt biztosító „alulról történő építkezés”. A mindenkori államhatalom túlsúlya, a kis közösségek viszonylagos zártsága, a középszint gyöngesége vagy befelé fordulása a régióalkotási kísérletek és kezdeményezések kerékkötőivé váltak Közép- és Kelet-Közép-Európában, s nem vezettek a hagyományos (nyugati) értelemben vett régiók kialakulásához (Zoltán, 1997).

A 20. század vége régióalkotási folyamatának közép- és kelet-közép-európai sajátosságai közé sorolandó tehát az a tény, hogy a rendszerváltás után a régiók kialakítása egy felülről kezdeményezett folyamat volt, amelyet sok (egy-egy országon belüli, illetve a szomszédos országok közötti) vita, polémia és érdekütközés kísért – és kísér még ma is.

A FEJLESZTÉSPOLITIKA FÖLDRAJZI-TÉRBELI KERETE: A KÁRPÁT-MEDENCE

Magyarország, mint EU-s tag területfejlesztési politikájának nagytérségi kereteként értelem-szerűen a (bővülő) Európai Unió kínálkozik, ahol figyelemmel kell lennie a nemzetek feletti szint fejlesztéspolitikai irányelveire, a kötelezettségekre, lehetőségekre, tudomásul véve ugyanakkor azt, hogy a magyarok befolyásolási lehetősége ezen a szinten meglehetősen csekély (Süli-Zakar, 1996).

Ahhoz, hogy a leomló határok által nyújtott lehetőségeket maximálisan ki lehessen használni, ideális területfejlesztési keretet a Kárpát-medence nyújthatna (1. ábra) – amennyiben persze a térség államai (az EU-tag Szlovénia, Horvátország, Szlovákia és Románia, rajtuk kívül pedig Ukrajna és Szerbia) végre túl tudnának lépni az évszázados megosztottságon, és az együttműködésre való időnkénti képtelenségen.

1. ábra: Regionális centrumterületek a Duna mentén a 21. század elején
Forrás: Tóth, 2003

Az egyes államok kooperációiban mutatkozó nehézségekre a szubnacionális (régiós) együttműködések kínálhatják a (határmenti) térségi fejlődés megoldási útját (Benedek, 2003). Azt a csapdát viszont el kellene kerülni, hogy ezek taktikai, rövid távú, csak a pályázati forrásokra utazó, fenntarthatatlan fejlesztési együttműködések legyenek – a valós problémákra kell adekvát válaszokat adni, melyek ezen a nagytérségi szinten elsősorban a határokon átnyúló városhálózatok (újja)szervezését, a környezetvédelmet, a katasztrófavédelmet, a vízgazdálkodást, a turizmus szervezését, a kisebbségek kulturális aktivitásának szervezését és erősítését jelenthetik.

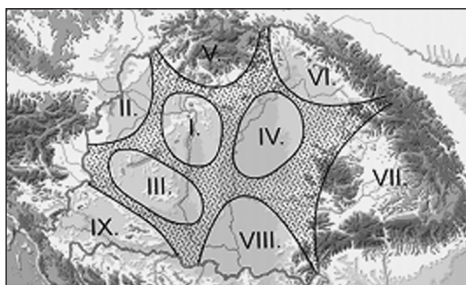
Á TERÜLETI PROBLÉMÁK MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEI – ELKANYARODÁS A NYUGATTÓL

Területi folyamatok a középkori független magyar állam bukásától az I. világháborúig

Magyarországon a regionalizmusnak, az alulról felfelé történő szerves régióépítésnek – különösen a politikai, önkormányzati régióknak – nincsenek meg a gyökerei (Bajmóczy–Kiss, 1999). A Trianon előtti, ún. történelmi Magyarországot tekintve is csak néhány esetben (ld. Horvátország, Erdély) beszélhetünk régiókról, illetve az Alföld, a Dunántúl és a Felvidék rendelkezett még bizonyos – de természetesen *nem közigazgatási értelemben vett* – regionális jellemzőkkel.

A történelem viharai miatt az egyes országrészekon hosszabb-rövidebb ideig érvényesült ugyan valamiféle elkülönültség, ám ezek a katonai-politikai okok miatt átmenetileg létező régiók nem tudtak tartósan gyökeret verni a magyar területi fejlődésben. Ennek több oka volt: határaik nem estek egybe a természeti tájak határaival; nem voltak megfeleltethetők az etnikai-kulturális-vallási határokkal sem.

Az évszázadokig általánosan érvényesülő tendenciák ellenében a 19. század vége – 20. század eleje (1867–1914) egy erőteljes gazdasági fellendülési folyamatot jelentett Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia keretében, a társadalmi fejlődésben egyfajta nyugatos polgárosodás volt megfigyelhető, területi folyamataiban pedig végre ígéretes előzményei mutatkoztak a régiók alulról kiinduló kialakulási folyamatainak (2. ábra).

2. ábra: A Kárpát-medence régió-kezdeményei a 19–20. század fordulóján

Forrás: Tóth, 2003

Az I. világháború hatásai a területiségre

Ezeket a pozitív, előremutató folyamatokat azonban derékba törte az I. világháború. Ennek következtében Magyarország új határain kívülre kerültek addigi potenciális regionális decentrumai (Pozsony, Kassa, Nagyvárad, Arad, Szabadka stb.), s Budapest versenytárs nélküli „vízfejje” vált a magyar településrendszerben – régiós fejlődésről pedig szó sem lehetett a korabeli körülmények között (Agg, 1997).

A két világháború közötti magyar politika legfőbb célja éppen a fentebbi veszteségek miatt tehát a *revízió* (azaz a történelmi Magyarország területének visszaállítása) volt, minden ennek rendelődött alá. Ugyanakkor az adott politikai realitásokat kényszerűen elfogadva az új országterületen is szervezni kellett a mindennapi életet, a társadalmi, gazdasági, térbeli folyamatokat: ebben az időszakban a nagyobb városok (főleg az új határokon belüli decentrumok, azaz Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs és Sopron) fejlesztését tartották fő követendő iránynak, 1923-ban pedig átalakították a magyar történelmi közigazgatási középszintet jelentő megyerendszert (a megyék száma az 1920-as 34-ről ekkor 25-re csökkent).

Magyarországot a szomszédos új államokkal szemben meglévő területi követeléseai a II. világháborúban ismét a végül vesztes oldalra hajtották – így nemhogy területeket kapott volna vissza 1945 után, ellenkezőleg: még három községet elcsatoltak az akkori Csehszlovákiához.

A szocialista időszak területi-igazgatási folyamatai

A II. világháború befejeződése után – egy rövid, alig három éves demokratikus periódus után – Magyarországon a sztálini típusú szocializmus kiépítése kezdődött meg: a hatalmat a kommunista párt szélsőségesen centralizálta, a gazdaságban voluntarista, nehézipari profilú átalakítás zajlott, s a hatalom ideológiája miatt alulról jövő kezdeményezésekről, területi autonómiákról szó sem lehetett. Ez megmutatkozott a területi-igazgatási folyamatokban is: 1950-ben létrehozták a 19 megyéből álló ún. tanácsi megyerendszert (a számbeli változás mellett a megyék területi kiterjedésében is változások történtek), mely középszint a központi hatalom utasításainak végrehajtó eszközeként funkcionált egészen a rendszerváltásig – nyilván a múltó évek során egyre puhuló dekoncentrált igazgatási keretet jelentve. 1948 után Budapesttől egészen a legkisebb magyar településig kiépült az államhatalom települési-politikai bázisa, így a hatalom kommunista birtokosai a legapróbb részletekig bele tudtak szólni a térségek-települések belső életébe és a területi folyamatokba, ezzel kiszorítva minden alulról jövő társadalmi-gazdasági kezdeményezést.

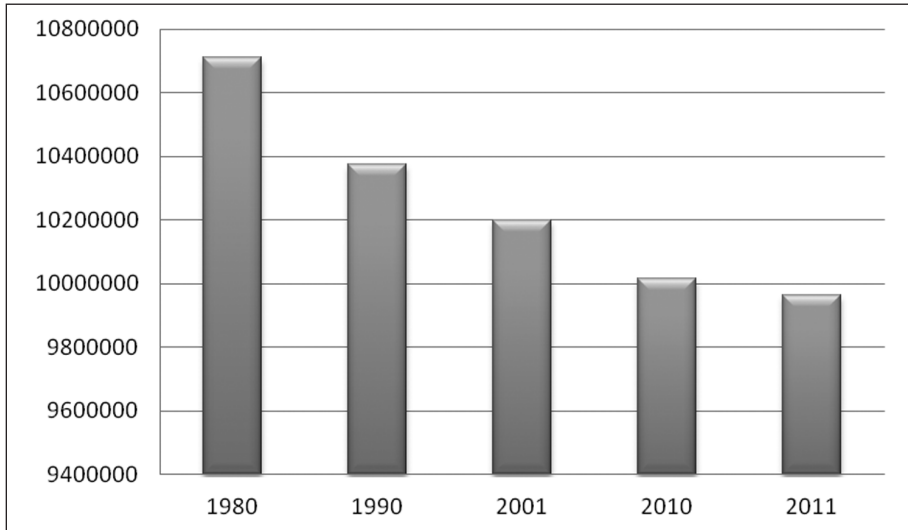
A korszak változó társadalmi-gazdasági keretrendszere (1963: befejeződik a szocializmus alapjainak kiépítése, a mezőgazdaság kollektivizálása; 1968: Új Gazdasági Mechanizmus; 1971: Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció, ld. később) ugyanakkor a területiség, az igazgatás szintjén is új kihívások elé állította az országot: bár a hatalom mindvégig centralizált maradt, az 1950-es évek végétől konszolidálódott, „emberarcú” szocializmus is érzekelte a közép-szint átalakításának szükségességét. Ennek megfelelően a magyarországi régiók megalakítására a szocializmus időszakában számos, egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő tervezet és elképzelés született, ám a központi vezetésnek – mint láttuk – végül mégsem állt érdekében a hatalom megosztása, területi decentralizálása, hiszen az tulajdonképpen a társadalom egésze feletti kontroll fokozatos elvesztését, így a „proletárdiktatúra” lényegének megkérdőjelezését jelentette volna.

Mindazonáltal már az '50-es években történt egy kísérlet az addigi megyerendszer markáns átalakítására: ez a regionalizációs elképzelés volt az 1956. évi közigazgatási területbeosztási reformterv, amely több változatban is elkészült és – az egyes változatok szerint – 11, illetve 12 *nagymegye* létrehozásával számolt (a különböző tervezetek nyilván más-más határokkal és más-más központokkal számoltak), ám a tervezet még a forradalom kitörése előtt eltűnt valamelyik hivatali íróasztal fiókjának a mélyén (Agg, 1997).

Az ország *régiókra való felosztásának* gondolata az 1960–70-es évek fordulóján vetődött fel ismét. A szocialista országok között egyedülálló kezdeményezésként 1968-ban Magyarország elindította az Új Gazdasági Mechanizmust (bizonyos korlátozott piacgazdasági reformkezdeményezést a szocialista társadalmi-gazdasági feltételrendszer keretében), melyet azonban rövidesen külső nyomásra le kellett állítani, ám egyfajta következményeként 1971 döntő év lett a magyar regionális politikában: először a párt, majd a kormány határozott a hazai területfejlesztés céljairól és irányelveiről (Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció, OTK). A fő cél az volt, hogy a termelőerők területi koncentrálódását kövesse a településhálózat is, ezzel azonban a centralizációt fogalmazva meg. A kormány országos és megyei szinten fogalmazott (ide koncentrálódtak a fejlesztési források), de a területiségben megjelentek a régiók (makrokörzetek) is, ám végül 1985-ben – a változó területpolitikai elképzelések következtében – egy Országgyűlési Határozat lényegében szakított az 1971-es OTK-val (Bibó, 1986).

Összességében ki kell jelenteni, hogy a szocializmusban a regionális politika lényegében a tervgazdaságot kiszolgáló eszköz volt csupán, bár a terület-átstrukturizációs, közigazgatási reformok mindig napirenden voltak ebben az időszakban is. Nagyon sokféle, tudományos és politikai elképzelés született (kis-, közép- és nagymegyes, három-, négy-, hat-, hét-, nyolc- és kilencrégiós felosztási javaslatok), s az elképzelt új egységeket vonzáskörzeti tereként, gazdasági körzetekként, illetve nagytájakként is definiálták. A reformelképzelések mindig egy, a létezőnél jobb, hatékonyabb rendszert vizionáltak különböző racionális megfontolások alapján, ám a tradicionális területi rendszer (a Szent István király által létrehozott ezeréves megyerendszer) mindig erősebbnek, maradandóbbnak bizonyult, mint a racionális(nak feltüntetett) érvek (Hajdú, 1997). Ebben az időszakban tehát több alkalommal történt kísérlet az ország területének régiókra történő felosztására, ám azok – szokás szerint – vagy felülről vezéreltek voltak, vagy csak elméleti síkon, tudományos műhelyekben születtek meg, így nem voltak hosszú életűek, a gyakorlatba pedig nem sikerült átültetni őket.

Az 1980-as évek azonban a mélyben már előrejelezték a változtatások szükségességét: Magyarország népessége 1981-ben elérte a csúcstól 10,8 millió lakossal, s ezután megkezdődött a ma is tartó népességfogyás (3. ábra), elindult egyes vidéki térségek növekvő ütemű népességvesztése, új urbanizációs folyamatok jelentek meg és gyorsultak fel – mindezekkel megkövetelve a térszerkezeti változtatásokat.

3. ábra: *Túl a csúcson: Magyarország népességszám-változása az elmúlt három évtizedben*
Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

REGIONÁLIS FOLYAMATOK AZ 1990-ES RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Általános társadalmi-gazdasági folyamatok 1990 után

Az 1990-es rendszerváltás után Magyarországon (csakúgy, mint a volt szovjet blokk országai-ban) gyökeres politikai, gazdasági, társadalmi és térbeli változások zajlottak le. A magyarországi rendszerváltást döntően két jelenséggel szokták leírni és definiálni: egyrészt az egypárti diktatúráról a többpárti demokráciára, másrészt az államszocialista redisztribúcióról a piacgazdaságra való áttérésként.

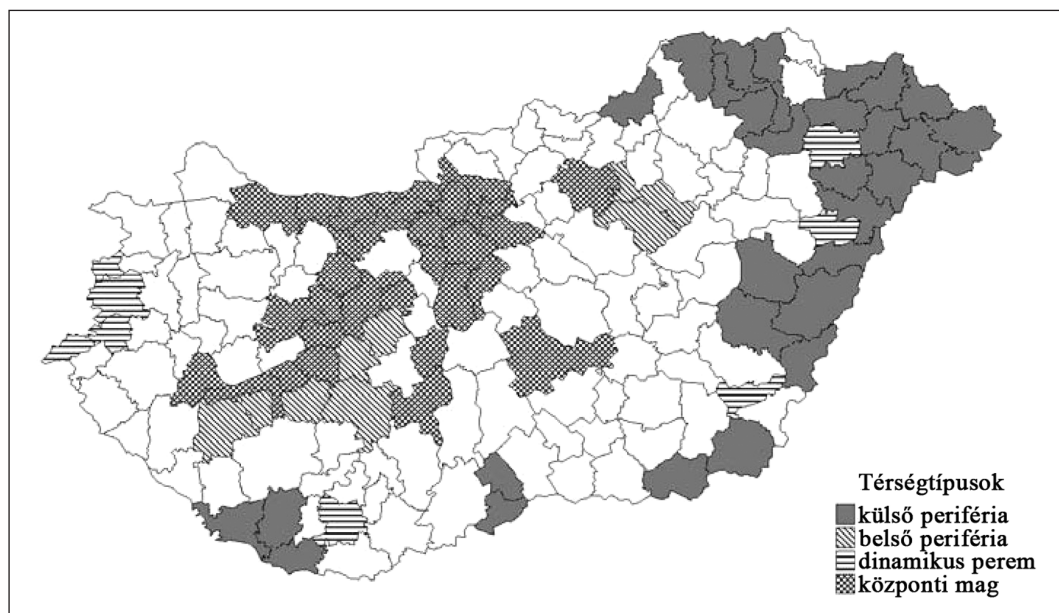
A fentiekén túl, a tágabb – európai és globális – környezetet is vizsgálva, a jelen társadalmi-gazdasági állapotok legalább részbeni okaiként a kilencvenes évek fontosabb történései közül a következő magyar és nemzetközi folyamatokat szükséges kiemelni: Magyarország külpolitikai-külgazdasági nyitása; a demokratikus intézményrendszer (pl. önkormányzatok) megteremtése; a piacgazdaság kiépítése; az ország bekapcsolódása az európai integrációs folyamatba; a világ-gazdaság globalizációja.

Magyarországon a rendszerváltás egy mély és hosszú gazdasági válsággal kapcsolódott egybe, amelynek során a GDP mintegy ötödével esett vissza, két számjegyű infláció alakult ki, hozzávetőlegesen másfélmillió munkahely szűnt meg, továbbá a lakosság döntő része jövedelme és

életszínvonala csökkenését élte meg. A vázoltak kapcsán tömeges és tartós munkanélküliség alakult ki, radikálisan megváltozott a keresők és az eltartottak aránya, a foglalkoztatottság alacsony szinten állandósult, az elszegényedés és lecsúszás sokakat érintett, a jövedelmi, társadalmi és a területi polarizáció irányzatai pedig felerősödtek (Laki, 2004).

A *piacgazdasági feltételek* kiépítése az állami tulajdon és befolyás visszaszorulását eredményezte: az új gazdasági szereplők telephelyválasztását már nem a terveződés központban meghatározott céljai, hanem a települések földrajzi helyzete, környezeti állapota, infrastruktúrállátottsága, munkaerőpiaci helyzete, vásárlóereje, lakossági igényei, városvezetési színvonala befolyásolta (Beluszky–Györi, 1999). A folyamat egyik következménye az *állandó versenyhelyzet* – amely az ország külgazdasági nyitásával és a globalizálódó világba történő integrálódásával minden korábbinál szélesebb körű megmérettetést jelent –, másik következménye pedig – a feltételek nyilvánvaló különbözőségéből adódóan – a *területi egyenlőtlenségek növekedése*, a térszerkezet átrajzolódása, a periferizálódás részleges újra- és átstrukturálódása volt (4. ábra).

4. ábra: *Magyarország térségtípusai*

Forrás: Lőcsei–Szalkai, 2008

Természetesen a vizsgálatoknál nem téveszthetjük szem elől, hogy az egyenlőtlenség a társadalmi rendszer tér- és időbeli rendjének természetes velejárója, melyben egyidejűleg van jelen két alapvető tendencia, a kiegyenlítő és a differenciáló (Nemes Nagy, 1990). A rendszerváltást követő piacgazdasági átalakulás ugyanakkor – mint fentebb láttuk – alapvetően az országon belüli területi egyenlőtlenségek növekedését idézte elő.

A rendszerváltás hatásai a középszintre

A fentebb ismertetett magyarországi társadalmi-gazdasági, politikai és területi tendenciák által támasztott hatalmas kihívásoknak megfelelően az 1989–90-es átalakulás után ismét felvetődtek a középszint, jelen esetben a megyerendszer átalakítására vonatkozó elképzelések, ám még nem a területi struktúra módosítása, hanem a megyék korábbi funkcióinak átalakítása kapcsán. Az első demokratikusan választott magyar kormányzat hozta létre a köztársasági megbízotti intézményt (s ezzel megalkotott hét „köztársasági” régiót), ám ez a szisztéma elsősorban a helyi önkormányzatok működésének törvényességi felügyeletét volt hivatott szolgálni, s nem jelentett területi reformot (az 1994-es kormányváltással ez a koncepció el is tűnt a süllyesztőben).

Az 1990-es évek közepén – részben az Európai Unió csatlakozás ösztönző hatásának eredményeként – egyre élesebben vetődött fel a közigazgatási hatáskörrel is rendelkező régiók kialakításának a gondolata. A régiós beosztással kapcsolatban ugyanakkor bizonyos alapvető követelmények is megfogalmazódtak: a régiós felosztásnak ki kell elégítenie a stabilitás, a (minél hosszabb távú) állandóság igényét; a régiók az ország területét teljes egészében és ismétlésmen-tesen kell, hogy lefedjék; az ily módon létrejött régiók rendszeres statisztikai információszolgáltatásra kötelezettek.

A fentebb említett követelmények kielégítésére a rendszerváltást követően hat évvel született meg Magyarországon az első, EU-konform, modern területfejlesztési törvény, az 1996. évi XXI. tv. (III. 19.), amely – többek között – igyekezett szabályozni a régiók kérdését is. Ez azonban első körben még nem igazán sikerült, hiszen a régiók kérdésében a törvény kevésbé volt (kevésbé *lehető*) határozott, mint pl. a területfejlesztés elveinek és céljainak meghirdetésében. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a törvény megalkotásának és elfogadásának idején sem szakmai, sem politikai konszenzus nem volt sem a régiók számáról, sem a régiók határáról.

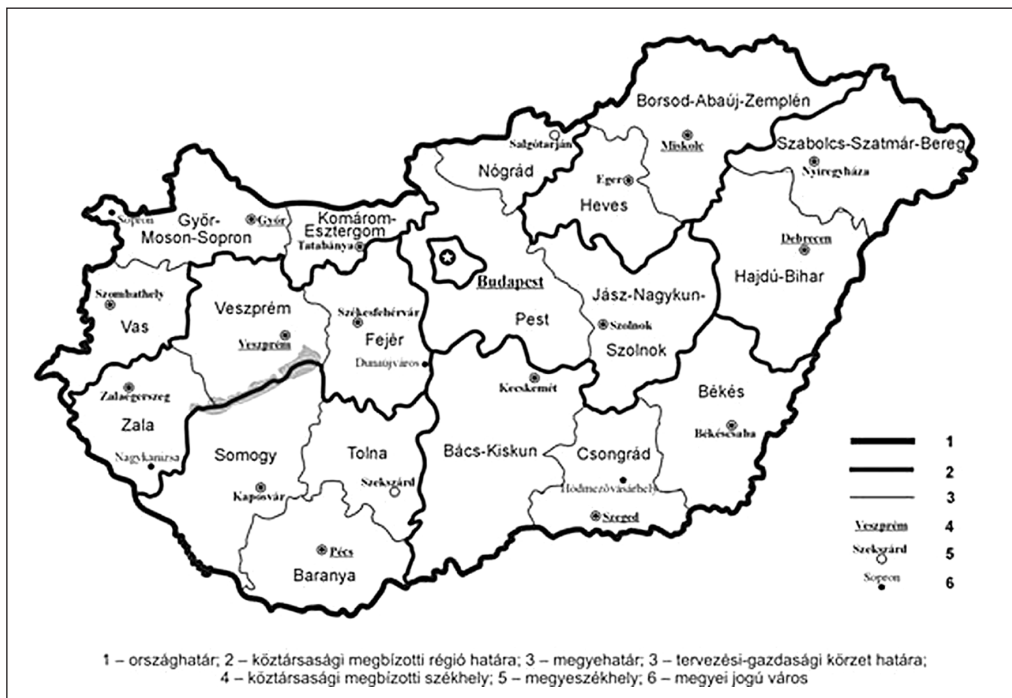
Az EU-s NUTS-szintekhez való igazodás néhány esetben nem volt kérdéses: az ötlépcsős rendszer első szintje Magyarország egészét jelentette, a negyedik szint a kistérségeket (jelenleg 174), míg az ötödik lépcső a települési szintet (jelenleg 3152). Jóval nehezebb kérdésnek bizonyult azonban – mint láttuk – a második és a harmadik szint kijelölése, aminek folyamán már nyílt polémia keveredtek egymással a regionalizmus hívei a megye híveivel:

A „*megyések*” mindenáron védelmezték a megyét az évezredes történelmi hagyományokra hivatkozva, szerintük a megye is ki tudja elégíteni a NUTS 2 szint követelményeit, eredményesen betöltheti a régiós szint szerepét.

A *regionalisták* érvei szerint viszont az EU nem tárgyal egyenként mind a 19 megyével, amelyek nem tudnak megfelelni az uniós támogatási politika alapvető egységével, a NUTS 2-szintű régióval szemben támasztott követelményeknek, így ki kell alakítani az ország új, regionális területi beosztását, viszont a megyék továbbra is tökéletesen kielégítik a NUTS 3-szintű követelményeket (Nagy, 1996).

Éppen ezért a törvény akkoriban nem tehetett mást, minthogy igyekezett rugalmas lenni ebben a kérdésben: intézményesítette ugyan a regionális fejlesztési tanácsokat, de megalakításukat csak két, kiemelten fontos térségben tette kötelezővé (Budapest és a Balaton), a többi területen meghagyta az önkéntességet.

Az érvek és ellenérvek ütköztetése után végül az érintett politikai és szakmai képviselők megegyeztek egy olyan tervezetben, amely Magyarország területét *hét tervezési-statisztikai* régióra osztotta fel (5. ábra), s végül ezt a regionális beosztást rögzítették az Országos Területfejlesztési Koncepcióban (OTK), amelyet 1998. március 20-án fogadott el a Parlament.

5. ábra: Magyarország NUTS 2-szintű tervezési-statisztikai régiói (1998 óta)

Forrás: <http://www.matud.iif.hu/04sze/03.html>

A hét régió az ország területét teljes mértékben és ismétlésmentesen lefedi, minden megye egy és csak egy régióhoz tartozik, s a régióhatárok mindenhol követik az őket alkotó megyék közigazgatási határait. Ma ezek a régiók jelentik a jelenkori térbeli kereteit, alapját képezik az EU-s és a magyar területi-regionális politika összehangolásának (regionális fejlesztések megtervezése és kivitelezése, a döntések és pénzforrások decentralizációja, területi problémák kezelése, interregionális kapcsolatok alakítása és a Strukturális Alapok segélyeinek igénybevétele).

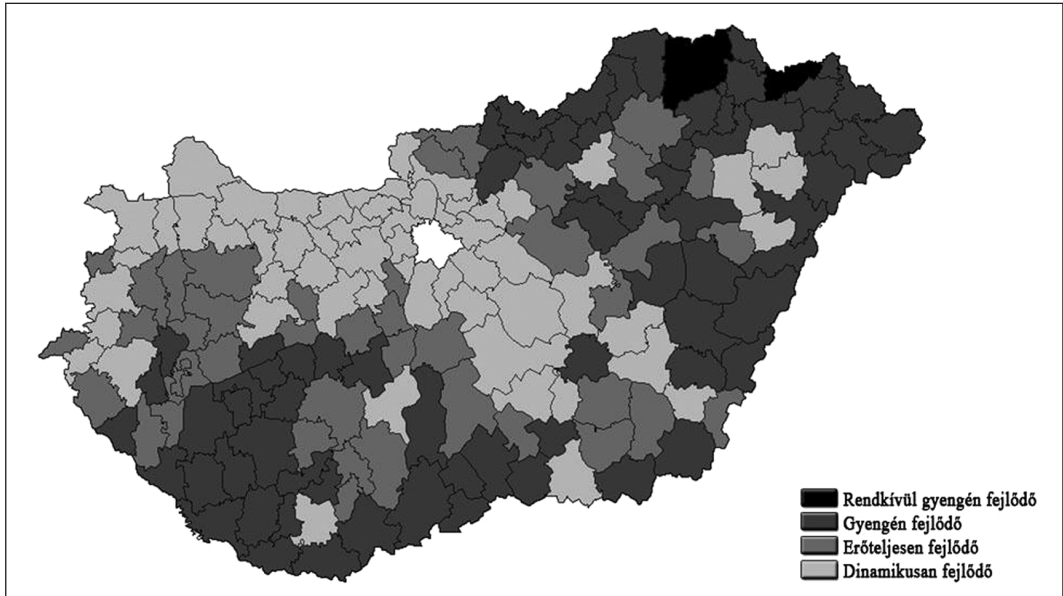
Összefoglalva, a magyar regionális politika főbb periódusai az EU-s csatlakozás kapcsán az alábbiak voltak:

1. *Bürokratikus periódus* (1996-ig): jellemzője a rendszerszemlélet hiánya az állam részéről és a helyi önkormányzatok hiányzó aktivitása volt.

2. *Átmeneti periódus* (1996–2004): ekkor zajlott az új típusú regionális politika kiépítése az EU-csatlakozás követelményeinek megfelelően.

3. *Demokratikus periódus* (2004-?): az európai regionális politika végrehajtása, integrált regionális megközelítés az állam részéről, valamint a decentralizáció és partnerség a regionális „kormányzásban” a meghatározó jellemzői.

A magyar regionális politika ezen periódusok alatt elért eredményei azonban legalábbis kétségesek: az 1990-es évtized elején a válság egyenletesen terítette be az országot (a mélypontot az 1993-as év jelentette), a fejlődés viszont csak szigetszerűen, sőt, pontszerűen jelent meg a hazai térben. A területi egyenlőtlenségek megnövekedtek, nagytérégi szinten kialakult a nyugat-keleti lejtő, s jelentősek a fejlettségbeli különbségek a NUTS 4-es szintet jelentő kistérségek között is (6. ábra).

6. ábra: *Kistérségi szintű fejlődési zónák Magyarországon 1996 és 2007 között*

Forrás: Tánczos, 2010

Az átlagokat elfedő regionális mutatók helyett indokolt tehát inkább a magyarországi NUTS 4-es szintet (is) vizsgálni, mégpedig a kistérségek fejlettségi jellemzőit, illetve fejlődési dinamikájukat, azaz az állapot- és a folyamatjelleg kombinálva (Tánczos, 2011). Tánczos Tamás hivatkozott vizsgálata alapján megállapítható és újfent megerősíthető, hogy a hátrányos helyzetű területek az ország keleti és déli részére koncentrálnak, melyen belül Borsod és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye helyzete különösen súlyosnak tekinthető. A fejlődési szempontból legkedvezőtlenebb helyzetben lévő kistérségek (az északnyugati határvidéket kivéve) az országhatár mentén szinte egybefüggő sávban helyezkednek el. Ez a zóna kiszélesedik a Dél-dunántúli régióban Baranya és Somogy megye területén, illetve a keleti határvidék középső szakaszán, valamint széles sávban vonul végig Magyarország északi határának keleti felén .

A KÖZÉPSZINT DILEMMÁJA: A MAGYAR RÉGIÓK JÖVŐJE – A JÖVŐ MAGYAR RÉGIÓI

A hazai regionális folyamatok új irányba való fordításának, a régiók esetleges átalakításának, új keretek között történő működésének és új funkciókkal, hatáskörökkel való felruházásának kérdése felvetette és felveti azt a problémát, mely szerint szükségessé válhat a régiók határainak újrarajzolása, rögzítése, hosszú távú életképességének biztosítása.

A területi középszint megerősítésének jelenlegi dilemmái Magyarországon: megye, nagymegye, NUTS 2-régió, vagy NUTS 1-régió legyen-e? 1. *Többféle* célszerű megoldás lehetséges, az implikáció az állami és önkormányzati feladatmegosztás terén más és más. 2. A megyerendszerre, vagy a nagymegyékre épülő középszint kialakítása egyszerűbb. 3. A regionalizálás (akár NUTS 1., akár NUTS 2.) nem ördögtől való, de időigényes folyamat.

A magyar *régiók* (NUTS 2-szint) jövője kapcsán fontos probléma, hogy egyértelmű, a politikum és a társadalom által egyaránt visszaigazolt és elfogadott területi egységet nem alkotnak, s a megyék és a megyei jogú városok között harmonikus viszony, súrlódásmentes együttműködés az elmúlt csaknem másfél évtizedben sem jött létre sehol. Ami további nehézségeket okoz a középszint ezen formája kapcsán, hogy egységes infrastrukturális rendszer, illetve igazi regionális identitás egyik térségben sem alakult ki, s hiányzik a régiók megfelelő intézményesültsége is. Önkormányzati igazgatási szintként a régióknak, a regionális szintnek Magyarországon nincs történeti hagyománya sem funkcionálisan, sem pedig területi értelemben. Ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne kialakítani a regionális közigazgatási szintet, csupán annyit, hogy olyan tartalmi elemet kell beépíteni a magyar közigazgatásba, amelynek ilyen formában nincs előzménye. A problémát, a dilemmákat tovább növeli, hogy az egyes fejlesztési kihívások eltérő nagyságú területeken oldhatók meg optimálisan – azaz a területfejlesztés terei alkalmi terek, ahol a természeti és társadalmi tényezők bonyolult kölcsönhatásaival kell számolni. Végző soron tehát olyan térstruktúrában kellene gondolkodni Magyarországon, amely dinamikus, az egyes, különböző intenzitással jelentkező területfejlesztési aktivitásoknak megfelelően alakítható – ezeknek az elvárásoknak a leginkább az ún. *programrégiók* felelhetnének meg (szerződésben meghatározott célok elérésére, határidők között, az eredményindikátorok világos leszögezésével létrehozott területi egységek).

A magyar *megyerendszer* (NUTS 3-szint) az elmúlt évszázadokban mindig igen rugalmasan (bár hibákkal terhelt) alkalmazkodott a változó társadalmi-gazdasági-politikai körülményekhez, s érték- és identitásőrző szerepe is nagyon jelentős volt. Hosszú történelmi léte alatt a (demográfiai és gazdasági) növekedés időszakában kvázi megfelelő keretet biztosított az igazgatási, fejlesztéspolitikai, területi kihívásokra, ám a demográfiai-gazdasági zsugorodás (valószínűleg évtizedekre elnyúló) folyamatában egyre nagyobb kihívásokkal szembesül. A népesség abszolút számban is csökken, egyre kevesebb aktív dolgozónak kell eltartania egyre több inaktívat, a vidék sok helyütt elnéptelenedik, egyre kisebb az adófizetők száma – a jelenlegi formájában a megyerendszer fenntartása egyre drágább, emiatt egyre sürgetőbb az átalakítás igénye. Ez történhet a megyerendszer átszabásával, fúziókkal, illetve a kistérségi rendszer (NUTS 4-szint) újragondolásával, egy alulról felfelé építkező járási rendszer kialakításával.

FELHASZNÁLT IRODALOM
REFERENCES

1. Agg Zoltán (1997). Közérdek és politika: Kinek kell ennyi megye? *Comitatus*. 11. pp. 77–80.
2. Bajmócy Péter, Kiss János (1999). Megyék, régiók és központjaik – modellek tükrében *Tér és Társadalom*. 1999/1–2. pp. 31–51.
3. Beluszky Pál, Győri Róbert (1999). A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 1999/1–2 pp. 52–68.
4. Benedek József (2003). Tér és regionalizálás. – Süli-Zakar I. (szerk.) *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs. pp. 85–124
5. Bibó István (1986). Közigazgatási területrendezés és az 1979. évi településhálózat fejlesztési koncepció *Válogatott tanulmányok* III. kötet. Budapest, Magvető pp. 141–294.
6. Hajdú Zoltán (1997). A tartományi közigazgatás kialakításának térproblémái Magyarországon. *Comitatus*. I. pp. 37–41
7. Laki László (2004). Megélhetés vidéken a rendszerváltás után. *Eszmélet*, 63. szám (ősz).
8. Lócsei Hajnalka – Szalkai Gábor (2008). Helyzeti és fejlettségi centrum–periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika*, 48 (3), pp. 305–314.
9. Nagy Erika (1996). A régió fejlődésének csomópontjai: a nagy- és középvárosok. In: Beszteri B.–Nagy G. (szerk.), *Magyarország és az Észak-Dunántúl fejlődésének fő irányai, sajátosságai az ezredfordulón és a 21. század elején*. Veszprém, VEAB. pp. 115–124.
10. Nemes Nagy József (1990). A területi egyenlőtlenségek dimenziói. Adalékok egy „kvázi-elmélethez”. *Tér és Társadalom* 2. pp. 15–30.
11. Süli-Zakar István (1996). A régió: földrajzi integráció. *Tér — Gazdaság — Társadalom*. Huszonkét tanulmány Berényi Istvánnak. Budapest, MTA FKI. pp. 139–159.
12. Tánczos Tamás (2010). A magyarországi kistérségek jellemzése társadalmi-gazdasági fejlettségük és fejlődésük alapján. *Területi Statisztika*, 50 (4.) pp. 406–420.
13. Tánczos Tamás (2011). *A társadalmi és gazdasági fejlettség térbeli folyamatvizsgálata Magyarországon*. Doktori (PhD) disszertáció, Gödöllő, 240 p.
14. Tóth József (2004). Kell-e nekünk régió? *Tudás menedzsment* V. évfolyam 1. szám 2004. pp. 3–14
15. Tóth József (2003). Kell nekünk régió? *Mindentudás Egyeteme*. PPT-előadás. http://thor.hu/?onlinetv_479_III_10_Kell_nekunk_regio_Toht_Jozsef 2003. október 29. (Letöltve: 2013. február 7.)
16. Zoltán Zoltán (1997). Megye vagy tartomány? — *Comitatus*. 1. pp. 21–36.

Bajtalan Hunor

A regionalizáció folyamata Romániában: 1859–2013

A tanulmány egy sajátos tér-idő szemlélet révén ragadja meg a romániai regionalizáció folyamatának fontosabb állomásait a modern Románia kialakulásától egészen napjainkig (1859–2013). Ennek megfelelően az elemzés a régiókérdés rövid tematizálásával indít, melyet a centralizmus-regionalizmus ellentétpár mentén szerveződő különböző területi-közigazgatási modellek kronologikus elemzése követ az államterület szervezésének első lépéseitől a jelenlegi kormánykoalíció decentralizációs törvénytervezetig. A precedensértékkel bíró területi-közigazgatási modellek bemutatása új megvilágításba helyezi a jelenlegi társadalmi-politikai diskurzust, sőt a történelmi múlt öröksége sok esetben olyan kérdéseket vet fel, melyek mind a mai napig éreztetik hatásukat.

Kulcsszavak: Románia, területi-közigazgatási átszervezés, közigazgatástörténet, regionalizáció, decentralizáció, miniszteri igazgatóságok, tartományok, régiók, megyék

I. BEVEZETŐ

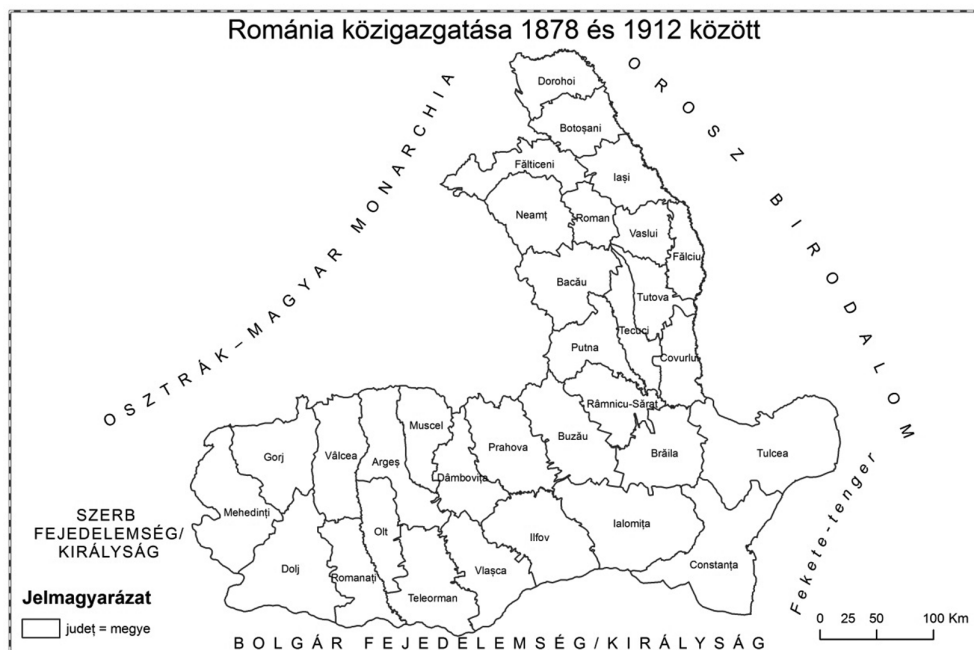
Romániában a területi-közigazgatási rendszer átszervezése a rendszerváltást követően egy folyamatosan napirendre kerülő kérdéssé vált, melyet csak fölerősített az európai integrációs folyamat során hazánkban is meghonosodó „páneurópai regionális eszme”, a „régiók Európájának” gondolata. Ezek hatására az egyes térfogalmak csakhamar a társadalmi-politikai diskurzus gyakori elemeivé váltak, mondhatni divat lett régiókról, regionalizációról, decentralizációról – mint a XXI. századi fenntartható fejlődés és a *Nyugathoz* való felzárkózás elengedhetetlen feltételeiről – beszélni. Noha maga a régiókérdés új keletűnek tűnhet, a valóságban azonban a mögötte meghúzódó térbeli jelenségek nem napjaink képződményei, hiszen már az első emberi közösségek megjelenése magában hordozta azokat az alapvető társadalomszervezési folyamatokat, amelyek révén az első emberi társadalmak megszervezték a körülöttük lévő földrajzi teret. Ebben az értelemben tehát a régiók nem a jelen képződményei, hanem olyan idő- és térspecifikus társadalmi konstrukciók, melyek mindig is voltak, mindig is lesznek, ily módon folyamatos átalakulásban vannak (Allen et alii 1998, Benedek 2006, Nemes-Nagy 2009, Tomaney 2009, Paasi 2009, 2010, 2011, 2013).

2. CENTRALIZMUS VS. REGIONALIZMUS: A MODERN ROMÁNIA TERÜLETI-KÖZIGAZGATÁSI RENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA

2.1. Románia születése, az államterület szervezésének első lépései (1859–1914)

A 19. század során a közép-európai térségért folytatott Habsburg–Török–Orosz versengés a Habsburg Birodalom megerősödésével és az Oszmán Birodalom gyengülésével ért véget, mely teret engedett a Balkánon kibontakozó önrendelkezési törekvéseknek. Ennek következménye-

ként 1859-ben kezdetben még török vazallusként, de lehetőség adódott a román fejedelemségek egyesítésére, 1877-ben pedig az Orosz–Oszmán háború következtében a teljes függetlenség kivívására (Barraclough 1992, Kocsis 2007, Kovács 2011, Boia 2012, Djuvara 2012). Az új állam létrejöttével – mely 1862 óta használja a Románia nevet – a két eltérő fejedelemség közötti területi-közigazgatási rendszer harmonizálása csakhamar napirendre került. Az első ilyen irányú javaslat magától a miniszterelnöktől, Barbu Catargiutól látott napvilágot 1862. március 19-én, aki Havasalföld megye (*judet*) alapú területi-közigazgatási rendszerét szerette volna kiterjeszteni az egységes Románia területére, felszámolva ezzel a moldvai vidékek (*ținut*) rendszerét. Mindemellett a javaslat egy decentralizációra épülő államigazgatás felállítását is javasolta négy, a történelmi tájegységeknek megfelelő, széles jogkörrel felruházott régió létrehozásával. A Catargiu javaslat azonban mély ellenállásba ütközött, hiszen a romániai elitek a nehezen kivívott függetlenség közepette úgy vélték, hogy egy az alulról-felfele, régiókra épülő államszervezés túlságosan is nagy teret enged a lokális energiáknak, önrendelkezési törekvéseknek, ezáltal veszélybe sodorva a fiatal és törékeny állam fennmaradását. Ennek következtében tehát a centralizmus határozta meg az ország területi-közigazgatási rendszerét, melynek harmonizálására 1864. április 2-án került sor a megyei tanácsokról szóló törvény (Legea pentru Consiliile Județene 1864) révén, mely a Havasalföldről eredő megyerendszert terjesztette ki Románia teljes területére. Ez a törvény egészen 1925. június 14-ig volt érvényben, amikor felváltotta a területi-közigazgatási egyesülésről szóló törvény (Nistor 2000, Săgeată 2006, Kovács 2011, Săgeată 2012).

Készítette: Bajtalan Hunor, 2013

1. ábra. Románia közigazgatása 1878 és 1912 között

Forrás: saját szerkesztés

2.2. A két világháború közötti időszak: Nagy-Románia születése, mozaikszerű közigazgatás (1918–1939)

Az első világháború a közép-kelet-európai térségben a nagy birodalmak felszámolását, a nemzetállamok létrejöttét eredményezte, jelentősen átrajzolva térségünk politikai viszonyait. A háborút lezáró trianoni békediktátum értelmében Besszarábia (1918. április 9.), Bukovina (1918. november 9.), és Erdély (1918. december 1.) egyesülésével létrejött a román nemzeti mozgalom fő célkitűzése, a Nagy-Románia (294 244 km²), azonban a megnövekedett államterület számos kihívást eredményezett. Ezek között említhetnénk talán a nagyon színes, etnikailag heterogén társadalmi szerkezetet, a jelentős társadalmi-gazdasági diszparitásokat és nem utolsósorban a területi-közigazgatási rendszerben jelentkező eltéréseket. Ebben a tekintetben meg kell jegyeznünk, hogy 1918 és 1925 között, az egységes területi közigazgatási törvény bevezetéséig, Románia területén négy különböző területi-közigazgatási rendszer működött:

- Erdély, a Magyar Királyságtól örökölt vármegyerendszere;
- Bukovina, az Osztrák Császárságtól örökölt körzetalapú (*bezirk*) rendszere;
- Az orosz hódoltság alatt Besszarábia jelentősen módosított vidékek (*finut*) rendszere;
- Románia „*judet*” alapú megyerendszere (Nistor 2000, Kovács-Cziprián–Kozma 2003, Săgeată 2006, Covăsnianu 2011, Elekes 2011, Benedek–Kurkó 2010a, Benedek–Kurkó 2010b).

2. ábra. Nagy-Románia létrejötte, az I. világháború következményei

Forrás: saját szerkesztés

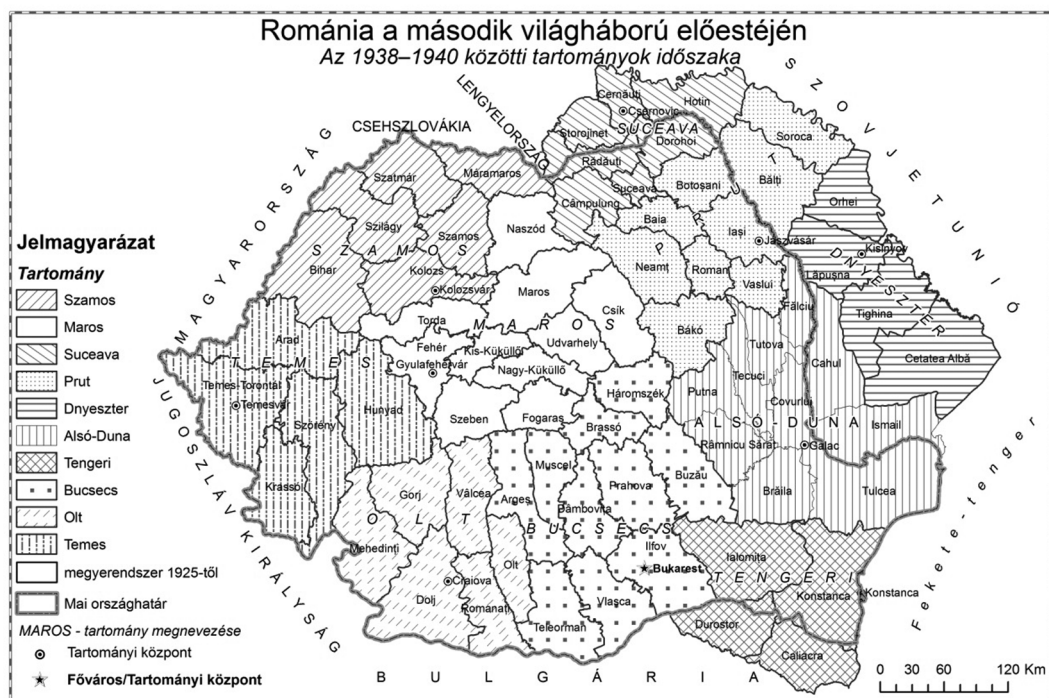
Elég csupán Románia korabeli térképére pillantani és nyilvánvalóvá válik a megnövekedett államterület területi-közigazgatási rendezésének szükségessége, melyre 1925-ben került sor, az adminisztratív egyesítési törvény bevezetésével (Legea pentru Unificarea Administrativă 1925). Lényeges változás azonban nem következett, noha a szakbizottság, mely a reform kidolgozásával volt megbízva, sokkal radikálisabb változtatásokat szeretett volna eszközölni: a megyék számát 76-ról 48-ra csökkentették volna, átcsoportosítva a 28 megye területét, átlagosan mintegy 300 000 és 400 000 fős lakossággal. A felszámolandó megyék ellenállása miatt azonban az 1925. június 14.-én elfogadott adminisztratív egyesítési törvény Románia területét 71 megyére, 429 járásra, 179 városra, 8751 községre és 15981 falura osztotta. A közigazgatási reform tehát lényeges változást nem eredményezett, sőt bizonyos módon konzerválta a megnövekedett Románia mozaikszerű államterületének társadalmi-területi diszfunkcióit (Nistor 2000, Săgeată 2006, Covăsnianu 2011, Kovács 2011, Bucur 2012, Nacu 2012).

Ennek következtében tehát egyáltalán nem meglepő, hogy az ország területi-közigazgatási rendezésének kérdése egy időről-időre napirendre kerülő kérdéssé vált, melyet meghatározott a centralizmus–regionalizmus ellentétpár mentén szerveződő társadalmi-politikai diskurzus (Dumitru 2012a, Dumitru 2012b). Míg a liberálisok alapvetően a fiatal és etnikailag homogén nemzetállam megtartását és területének konszolidációját egy erősen központosított centralizált államigazgatás keretében látták, addig a konzervatívok épp ellenkezőleg, egy régiókra tagolódó Románia mellett szálltak síkra. A centralizmus–regionalizmus vitát rövid ideig a Iuliu Maniu vezette konzervatív Nemzeti Parasztpárt (Partidul Național Țărănesc) nyerte, mely az 1928-as sikeres parlamenti választásokat követően, kormánypártként átfogó közigazgatási reformprogramot hirdetett. Az 1929. augusztus 3-án életbe léptetett helyi közigazgatási törvénnyel (Legea pentru organizarea administrațiunii locale 1929) hét minisztériumi igazgatóságot hoztak létre a történelmi régiók mentén.

3. ábra. Románia a két világháború között (Forrás: saját szerkesztés)

Habár a reform célja a decentralizáció és a lokális szintű autonómia megteremtése volt, a valóságban azonban nem beszélhetünk a mai értelemben vett területi-közigazgatási régiókról, hiszen a minisztériumi igazgatóságok továbbra is a központi hatalomnak alárendelve működtek. A minisztériumi igazgatóságokat sok kritika érte, úgy tekintettek rájuk, mint a kormánypárt politikai klientúráját kiszolgáló intézményekre, éppen ezért nem véletlen, hogy fennmaradásuk rövid életű volt, hiszen alig két évig, csupán a következő kormányváltásig tartott. A második világháború előtti utolsó jelentősebb módosítás 1938-ban történt, amikor az új közigazgatási törvény értelmében (Legea pentru reforma administrativă 1938), II. Károly király személyi diktatúrájának megerősítésére, a megyéket 10 új tartományba (*ținuturi*) sorolták, eltörölve ezáltal a megyék jogi személyiségét. Az új tartományok teljesen figyelmen kívül hagyták a történelmi tájegységeket, és leginkább „földrajzi és gazdasági entitásoknak minősültek, szükségleteinek megfelelően egyesítve az új Románia testvéri lakosságát, figyelembe véve földrajzi helyzetüket, közlekedési kapcsolataikat, valamint a rendelkezésükre álló erőforrások biztosította gazdasági lehetőségeiket” (Călinescu 1938:4, Nistor 2000, Săgeată 2006, Covăsnianu 2011, Bucur 2012). A kor jelentős személyiségei, mint Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu és Ion Conea élesen bírálták a bevezetett intézkedéseket, amelynek következtében nem meglepő, hogy II. Károly király lemondásával visszaállították a megyerendszert (Conea 1938). Ennek következtében a szintén rövid életű károlyi tartományi rendszer inkább tekinthető a központi hatalom területi, társadalmi konszolidációjának eszközeként, mint a mai értelemben vett régióként.

Készítette: Bajtalan Hunor, 2013

4. ábra. Románia a II. világháború előestéjén

Forrás: saját szerkesztés

2.3. Románia a második világháborúban (1940–1945)

A Molotov–Ribbentrop-paktum keresztüzébe kerülő Románia számára a második világháború jelentős területi veszteségeket eredményezett. A magyar revíziós politika következtében Magyarország a II. bécsi döntés (1940. augusztus 30.) értelmében megkapta Romániától Észak-Erdély területét (58 000 km²), míg Besszarábia és Észak-Bukovina egy ultimátum (1940. június 26.) keretében a Szovjetunióhoz került. Ugyanakkor Románia kénytelen volt Bulgária javára lemondani dél-dobrudzsai területeiről is, az úgynevezett Kvadrilater övezetről. Ennek következtében tehát Románia területe 297 073 km²-ről 194 928 km²-re csökkent. Románia megmaradt területein a háború közepette a területi-közigazgatási rendszer alapját továbbra is a megyerendszer képezte, míg az elcsatolt területeken fokozatos módosítások léptek életbe, például Észak-Erdély területén visszaállítódott a magyar vármegyerendszer (Köpeczi 1987, Kocsis 2007, Murgescu 2010, Covășianu 2011, Romsics 2011, Djuvara 2012).

Készítette: Bajtalan Hunor, 2013

5. ábra. Romániai területvesztések a II. világháborúban

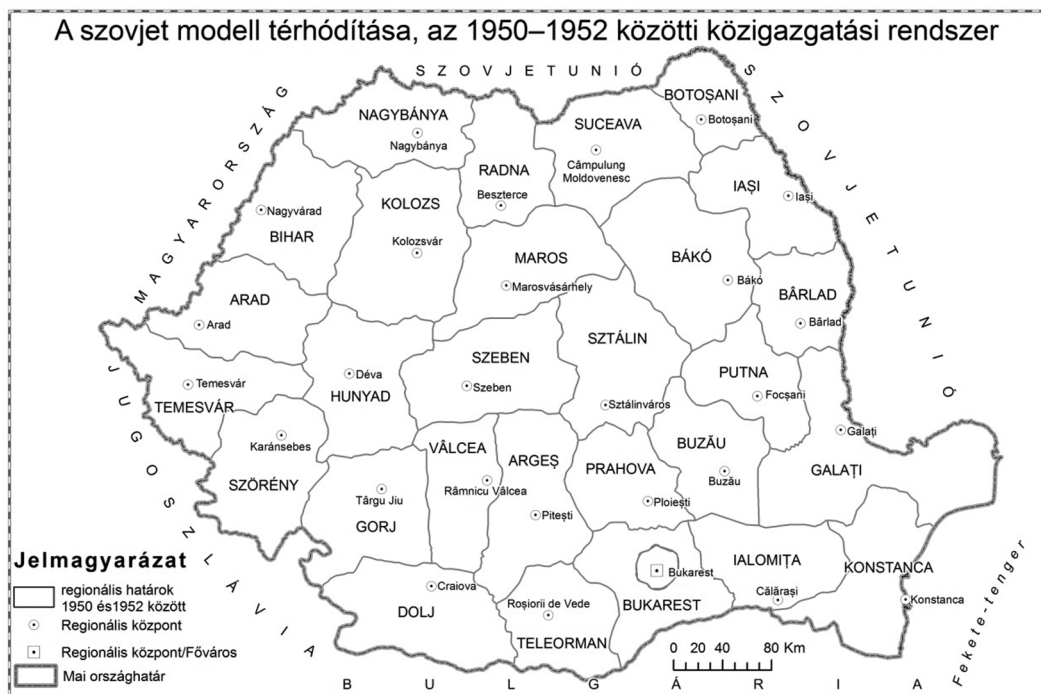
Forrás: saját szerkesztés

2.4. Az 1952–1968 közötti pseudo-regionalizmus időszaka, a szovjet modell intézményesülése

A második világháború vége Románia országterületét a mai határok között konszolidálta. A háborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződések értelmében Románia visszakapta Magyarországtól Észak-Erdély területét, azonban a Szovjetunió és Bulgária javára kénytelen volt lemondani Besszarábiáról, valamint a dél-dobrudzsai területről (Köpeczi 1987, Kocsis 2007). A szo-

cializmus intézményesülése, a Román Népköztársaság megjelenése az élet valamennyi területére kiterjedő gyökeres változásokat eredményezett és ez alól a területi-közigazgatási rendszer sem képezett kivételt. Az 1950. szeptember 6.-án elfogadott 5-ös számú, úgynevezett „rajonálási” területrendezési törvény (Legea pentru raionarea administrativ-economică a teritoriului RPR 1950) értelmében felszámolták az évszázados hagyományokon alapuló megyerendszert, szerepüket 28 tartomány vette át, mely összesen 200 járásból (*rajon*), 148 városból és 4052 községből tevődött össze. Az új rendszer a szovjet oblaszty-rajon modell tökéletes mása volt, mit több, a reformot előkészítő szakértői anyagot Moszkvában írták meg (Bottoni 2008). Az újonnan létrejött tartományokat megfosztották mindennemű történelmi hagyománytól, a cél egyrészt a szocializmus tervutasításos rendszerének minél hatékonyabb működtetése, másrészt a területi heterogenitás csökkentése volt új regionális konstrukciók létrehozása révén. Gagy (2005) szerint a területi-közigazgatási átszervezés kérdése nagyon jól illeszkedett az új kommunista elit köré épülő önkényuralmi rendszer megszilárdításához, hiszen az új rendszer „egyszerre épített szerkezetet, nevelt kádereket, magyarázta és igazolta az aktuális intézkedéseket, alakította és erősítette a kognitív és normatív rendet, azaz termelte a legitimitációt”.

Készítette: Bajtalan Hunor, 2013

6. ábra. A szovjet modell térhódítása, az 1950 és 1952 közötti közigazgatási rendszer

Forrás: saját szerkesztés

Az új rendszer azonban meglehetősen rövid életű volt, hiszen 1952-ben újabb átszervezésre került sor, mikor a tartományok számát a 331-es kormányrendelet révén (Decretul 331 1952) 18-ra csökkentették, melyet végül az 1956-os 12-es rendelet (Decretul 12 1952) még nagyobb

tartományokba vont össze, csökkentve ezáltal a tartományok számát 16-ra, melyet az 1952-ben életbe lépő új alkotmányban is leszögeztek. Ezt követően közel nyolc évig maradt fenn változatlanul a tartományok rendszere: Argeş, Bákó (Bacău), Bánát, Brassó, Bukarest, Dobrudzsa, Galac, Hunyad, Jászvásár (Iaşi), Kolozsvár, Körösvidek, Maros-Magyar Autonóm Tartomány, Máramaros, Olténia, Ploieşti, Suceava. Noha a tartományi rendszer megjelenése radikális változásokat eredményezett Románia tradicionális térszerkezetében, azt fontos megjegyeznünk, hogy a központi hatalom és a helyi közösségek viszonyában érdemi változás nem következett be. A különböző területi-közigazgatási tervezetek attól függetlenül, hogy Bukarestben vagy éppen Moszkvában születtek, alapjaiban véve ugyanazt a célt, a központi hatalom konszolidációját hivatottak kiszolgálni, így nem véletlen, hogy az államigazgatás valamennyi területén a Politbüro által kinevezett titkárok teljesítettek szolgálatot (Săgeată 2011, Covăşnianu 2011).

Készítette: Bajtalan Hunor, 2013

7. ábra. Románia közigazgatása 1960 és 1968 között

Forrás: saját szerkesztés

Ebben a tekintetben az 1952 és 1968 között, szovjet nyomásra létrehozott Magyar Autonóm Tartomány (MAT) sem értelmezhető másként, mint a rendszer kisebbségekkel szembeni legitimálásának kirakatpolitikája, hiszen egyértelmű, hogy a sztálini alapokon szerveződő Románia keretei között nem beszélhetünk a kisebbségek önrendelkezéséről. A MAT külső nyomásra történő létrejötte azonban mindig is szúrós szálka volt a központi pártvezetés szemében, ezért Sztálin halálával Bukarest végre elérkezettnek látta az alkalmat a sztálini „történelmi zárójel” bezárására, a homogénizáló kisebbségpolitika folytatására. A hatékonyabb államigazgatás, a

társadalmi-gazdasági fejlődés, a szocializmus hatékonyabb építésének jegyében ezért 1960-as évek végén újabb, az egész országra kiterjedő területi-közigazgatási reformot vezettek be (King 1973, Schöpflin 1979, Bottoni 2008, Gulyás 2010, Kocsis 2013).

2.5. A centralizmus térhódítása, az 1968-as megyésítés (1968–1989)

A szovjet csapatok kivonulásával, Nicolae Ceaușescu hatalomra kerülésével a román kommunista elit kirakatszerűen szakított a Szovjetunióval és hangsúlyosan Nyugat fele orientálódott (Deletant 2006). E folyamat eredménye az 1968-as területi-közigazgatási reform is (Legea privind organizarea administrativă a teritoriului RSR 1968), mely visszaállítja a hagyományos megyék és községek rendszerét. A megyésítés azonban, szakítva a történelmi hagyományokkal, nem az 1950 előtti megyéket állítja vissza, hanem azoknál jóval nagyobb területi-közigazgatási egységet hoz létre, melyet alapvetően a harmonikus területfejlesztés, a természeti erőforrások, a népesség minél optimálisabb eloszlásának rendel alá. A hivatalos propaganda mellett azonban egyértelmű volt, hogy a reform célja az új hatalom vezető pozíciójának konszolidálása, a pártvezetéshez hű területi elit kialakítása révén, ugyanakkor az átszervezéssel új lendületet kaphatott az asszimilációs kisebbségpolitika gépezete is. Ennek eredményeképpen az ország területét 39 megyére, 189 városra és 2706 községre osztják, amin 1981-ben, majd 1997-ben kisebb módosításokat eszközölnek, ezáltal 41 megyét hozva létre. (1981-ben a korábbi Ilfov és Ialomița megyék területét felosztották és létrehozták Călărași, Giurgiu, és Ialomița megyéket, valamint a főváros körüli Mezőgazdasági Szektort, melyet 1997-ben Ilfov néven megyei rangra emeltek) (Oroveanu 1986, Novák 2005, Săgeată 2006, Kovács 2011, Bucur 2012)

2.6. Egy regionális Románia felé (1989–)

Az 1989-ben beköszöntő rendszerváltás és a központi tervutasításos rendszer összeomlása strukturális válságba sodorja az országot. A társadalmi-gazdasági instabilitás, az átmenet időszakának káoszjellege megmutatkozik a területi-közigazgatási rendszer működésében is, melyet leginkább az útkeresés, semmint a biztos, megfontolt lépések sorozata jellemez. Az új alkotmány, noha bevezeti a decentralizáció elvét (Románia Alkotmánya 1991, 119. cikkelye), ez a közel fél évszázad alatt konszolidálódott, erősen centralizált államigazgatásban aligha érvényesül. Ilyen körülmények között nem véletlen, hogy az európai uniós csatlakozás előfeltételeként 1998-ban létrehozott fejlesztési régiók nem egy valódi regionalizálást, területi-közigazgatási decentralizációt képeznek, hanem sokkal inkább a feltételeknek való megfelelés eredményeként születtek. Az uniós csatlakozás előfeltételeként megrajzolt romániai fejlesztési régiókat földrajzi, történelmi, gazdasági és nem utolsósorban kulturális hagyományokat mellőzve hozták létre, és bár a területi kohéziót, a regionális különbségeket mérséklő fejlesztési célkitűzéseket hivatottak harmonizálni, a valóságban nem hozták a várva várt eredményeket, és távol állnak a nyugaton alkalmazott regionális politikai irányzatoktól (Carta Verde 1997, Benedek 2009, Sandu 2011, Ianoș–Pascariu 2012, Török 2013).

Készítette: Bajtalan Hunor, 2013

8. ábra. Románia jelenlegi közigazgatási rendszere

Forrás: saját szerkesztés

Romániában a területi-közigazgatási rendszer átszervezése az Európai Unió csatlakozását követően folyamatosan napirendre kerülő kérdéssé vált, melyet csak fölerősített az európai integrációs folyamat során hazánkban is meghonosodó „páneurópai regionális eszme”, a „régiók Európájának gondolata”. Ezek hatására az egyes régiófogalmak csakhamar a politikai diskurzus gyakori elemévé váltak, mondhatni divat lett régiókról, regionalizációról – mint a XXI. századi fenntartható fejlődés, a *Nyugathoz* való felzárkózás elengedhetetlen feltételeiről – beszélni.

A valóságban azonban egy olyan kelet-európai átmeneti társadalomban, mint a román, a „régiókérdés” csupán a politikai tökekvácsolás hatékony eszköze maradt, hiszen a centralizált államigazgatás keretei között konszolidálódott társadalmi-politikai elitnek nem volt, és feltehetően napjainkban sem érdeke a mélyreható decentralizálás folyamata, a regionalizálás. Noha regionális stratégiák, fejlesztési programok, regionalizálási tervek sora készül, ezek fogalomhasználata gyakran tisztázatlan, tartalmi kidolgozása hiányos. Jó példa erre a 2002-ben tartott magas szintű, az ország regionalizációjáról szóló politikai tanácskozás, melynek memoranduma hűen tükrözi a romániai politikai elit hozzáállását a kérdéshez. A nem nyilvános memorandum értelmében, „*ha a jelenlegi megyerendszerben a nagy és kis megyék közötti területi szorzót 2,5-ről, 2-re, a lakossági különbséget jelzőt 3,7-szeresről 1,7-re lehetne csökkenteni, akkor a kialakítandó új strukturák jobban megfelelénének bizonyos Európai Unió országok helyzetének és a NUTS 2-es feltelemeknek.*” (Bodó 2008a, Bodó 2008b: 110).

A politikai-közigazgatási játszma legjobb mutatója, hogy máig sem született egy többszemponútú, tudományosan is megalapozott hatástanulmány a romániai regionalizáció folyamatáról. A tudományos közeg, noha ontja magából a különböző elképzeléseket, tervezeteket, a valóságban a konkrét vizsgálatok, hatástanulmányok, a „*Hogyan kéne?*”, „*Hogyan lenne jó?*” kérdések megválaszolása még várat magára. Mindennek ellenére az ország leendő területi-közigazgatási régióit ábrázoló térképek hosszú sora készült el, melyek azonban távol állnak a tudományos érvelés, megalapozottság kívánalmaitól. Ebben a tekintetben a második Ponta-kormány által 2013-ban elindított regionalizálási-decentralizálási reform sem minősül másnak, mint egy elkapkodott, ad-hoc lépésnek Románia területi-közigazgatási átszervezésére. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a kormány eltökélt szándéka a reform egy éven belüli életbe léptetése volt, olyan körülmények között, amikor valamennyi, precedens értékkel bíró európai gyakorlat esetében egy ilyen átfogó reformprogram kivitelezése közel 10 éves folyamat volt, melyet az alulról-fölfele irányuló kezdeményezések és széles körű társadalmi konzultáció alapozott meg. Ilyen körülmények között egyáltalán nem meglepő, hogy a 2013-ra tervezett területi-közigazgatási reform végül nem valósult meg, egyes elemei viszont egy átfogó decentralizálási törvénytervezet keretében láttak napvilágot (Románia Kormánya 2013, Szabó 2013)

Következésképpen elmondható, hogy a területi-közigazgatási átszervezés jelen pillanatban a romániai politikai közéletben jelentős ellenállásba ütközik, éppen ezért rövidtávon mindenképpen valószínűtlen egy újabb területi-közigazgatási reform, sőt feltételezhető, hogy a helyi elitek inkább hajlanak a jelenlegi, decentralizált jogkörökkel is felruházott megyerendszer, a status-quo fenntartására. Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy bárminemű kezdeményezés csakis a társadalom széleskörű rétegeit magába foglaló konzultációval lehetséges, melynek során a fölülről érkező javaslatokon túl mindenképpen érvényre kell juttatni a helyi közösségek, a lokalitás szintjéről érkező önrendelkezési mechanizmusokat is. Csakis egy többszemponútú kritériumrendszer figyelembevételével lehet egy olyan területi-közigazgatási rendszert kidolgozni, mely valóban megfelel a 21. század kihívásainak, de a szubszidiaritás és decentralizáció elvén érvényre juttatja a lokális önrendelkezés energiáit is.

MELLÉKLET

1. táblázat. *A területi-közigazgatási rendszer változásaival kapcsolatos fontosabb jogszabályok (1859–2013)*

Jogszabály / Tervezet	Elfogadás éve	A területi-közigazgatási rendszerben végbemenő változások
Barbu Catargiu projekt	1862/03/19	A projekt Havasalföld megye (<i>judet</i>) alapú területi-közigazgatási rendszerét szerette volna kiterjeszteni az egységes Románia területére, felszámolva ezzel a moldvai vidékek (<i>tinut</i>) rendszerét. Mindemellett a javaslat egy decentralizációra épülő államigazgatás felállítását is javasolta négy, a történelmi tájegységeknek megfelelő, széles jogkörrel felruházott régió létrehozásával.

Jogszabály / Tervezet	Elfogadás éve	A területi-közigazgatási rendszerben végbemenő változások
Megyei tanácsokról szóló törvény	1894/04/02	A jogszabály az egyesült fejedelemségek területi-közigazgatási rendszerének harmonizálására kiterjesztette a havasföldi megyerendszert Románia teljes területére, továbbá jogi személyiséggel és a megyei tanácsok révén döntési jogkörökkel ruházta fel a megyerendszert.
P. P. Carp projekt	1912/02/13	A javaslat értelmében Románia 35 megyéjét hét regionális körzetbe csoportosították volna.
C. Argetoianu projekt	1921	A javaslat értelmében a megnövekedett államterület 76 megyéjét kilenc regionális területi-közigazgatási egységbe csoportosították volna
Adminisztratív egyesítési törvény	1925/06/14, életbe lépett 1926/01/01	1918 és 1925 között, az egységes területi-közigazgatási törvény bevezetéséig, Románia területén négy különböző területi-közigazgatási rendszer működött: <ul style="list-style-type: none"> • Erdély, a Magyar Királyságtól örökölt vármegyerendszere; • Bukovina, az Osztrák Császárságtól örökölt körzetalapú (<i>bezirk</i>) rendszere; • Az orosz hódoltság alatt Besszarábia jelentősen módosított vidékek (<i>ținut</i>) rendszere; • Románia „<i>județ</i>” alapú megyerendszere. Az 1925. június 14-én elfogadott adminisztratív egyesítési törvény Románia területét 71 megyére, 429 járásra, 179 városra, 8751 községre és 15981 falura osztotta.
A Miniszterek Tanácsának 577-es számú határozata	1926/02/06	A 71 megyét kilenc közigazgatási körzetbe csoportosították, melyek végrehajtói szerepkörrel igen, de jogi személyiséggel nem rendelkeztek.
A Miniszterek Tanácsának 25134-es számú határozata	1927/11/18	A 71 megyét ezúttal tíz jogi személyiség nélküli, de végrehajtói szerepkörrel rendelkező közigazgatási körzetbe sorolták.
A Miniszterek Tanácsának 4640-es számú határozata	1928/04/11	A megyéket kilenc közigazgatási körzetbe sorolták az 1926 és 1927-ben végrehajtott módosításoknak megfelelően.
A helyi közigazgatás átszervezéséről szóló törvény	1929/08/03	Az 1929. augusztus 3-án életbe léptetett helyi közigazgatási törvénnyel a történelmi régiók mentén létrehoznak hét minisztériumi igazgatóságot. Habár a reform célja a decentralizáció, a lokális szintű autonómia megteremtése volt, a valóságban azonban nem beszélhetünk a mai értelemben vett területi-közigazgatási régiókról, hiszen a minisztériumi igazgatóságok továbbra is a központi hatalomnak alárendelve működtek. A minisztériumi igazgatóságok rendszerét 1931-ben számolták fel.

Jogsabály / Tervezet	Elfogadás éve	A területi-közigazgatási rendszerben végbemenő változások
Közigazgatási törvény	1936/03/27	A törvény a prefektust, mint a központi államigazgatás területi képviselőjét teszi a megyei közigazgatás élére.
A közigazgatási reformról szóló törvény	1938/08/14	Az új közigazgatási törvény értelmében II. Károly király személyi diktatúrájának megerősítésére, a megyéket 10 új tartományba (<i>ținuturi</i>) sorolják, eltörölve ezáltal a megyék jogi személyiségét
„Rajonálási” területrendezési törvény	5-ös számú törvény 1950/09/07	A szovjet oblaszty-rajon modell átültetésével az 1950. szeptember 6-án elfogadott 5-ös számú, úgynevezett „rajonálási” területrendezési törvény értelmében felszámolták az évszázados hagyományokon alapuló megyerendszert, szerepüket 28 tartomány vette át, mely összesen 200 járásból (<i>rajon</i>), 148 városból és 4052 községből tevődött össze.
331-es számú rendelet	1952/09/27	A tartományok számát összevonás révén 28-ról 18-ra csökkentették. Szovjet nyomásra létrejön a történelmi Székelyföld jelentős részét magába foglaló Magyar Autonóm Tartomány. Románia területe 18 tartományból, 183 járásból (<i>rajon</i>) és 4096 községből tevődik össze.
12-es számú rendelet	1956/03/30	Arad és Bârlad tartományok felosztásával a tartományok száma 18-ról 16-ra csökken. A járasok és községek száma viszont növekszik, előbbi 192-re, utóbbi 4313-ra.
570-es számú rendelet	1958/12/28	Idegenforgalmi szempontból a Fekete-tenger partvidéke egyetlen területi-közigazgatási egységbe szerveződik a tartományoknak megfelelő jogkörökkel felruházva.
A Román Népköztársaság területi-közigazgatási rendszerének javítását célzó törvény	3-as számú törvény 1960/12/24	A törvény értelmében a meglévő tartományi rendszert újjászervezték. A leglátványosabb változás a Magyar Autonóm Tartományt (MAT) érintette, melynek délkeleti területeit, többnyire a történelmi Háromszéket Brassó tartományhoz csatolták, míg Kolozs tartomány keleti részeit az átalakuló MAT-hoz csatolták, mely a Maros–Magyar Autonóm Tartomány nevet kapta. Az újjászerveződő 16 tartomány mellett, a járasok (<i>rajon</i>) száma csökken 142-re, míg a községeké 4259-re.
A Román Népköztársaság területi-közigazgatási átszervezéséről szóló törvény	2-es számú törvény 1968/02/16	Az 1968-as területi-közigazgatási reform a rajonok és tartományok fölszámolásával visszaállítja a hagyományos megyék és községek rendszerét. Ennek értelmében Románia területét 39 megyére, 189 városra és 2706 községre osztják.

Jogszabály / Tervezet	Elfogadás éve	A területi-közigazgatási rendszerben végbemenő változások
A Román Népköztársaság területi-közigazgatási rendszerének javításáról szóló rendelet	15-ös számú rendelet 1981/01/23	1981-ben a korábbi Ilfov és Ialomița megyék területét felosztották és létrehozták Călărași, Giurgiu, és Ialomița megyéket, valamint a főváros körüli Mezőgazdasági Szektort, melyet 1997-ben Ilfov néven megyei rangra emeltek.
A romániai regionális fejlesztésről szóló törvény	151-es számú törvény 1998/07/15	A törvény meghatározza a romániai regionális politika általános keretét, intézményeit, céljait, hatásköreit, valamint eszközeit. A törvény értelmében területi szinten nyolc fejlesztési régió jön létre, melyek azonban jogi személyiség nélküli, alacsony döntéshozatali képességgel és erőforrásokkal rendelkező egységeknek tekinthetők.
A romániai regionális fejlesztésről szóló törvény	315-ös számú törvény 2004/06/28	Módosítja és kiegészíti a 151-es számú törvényt.
Decentralizációs törvénytervezet	2013/11/19	A tervezet értelmében a központi kormányzat számos ügynökséget és igazgatóságot helyez a megyei tanácsok hatásköre alá, melyek finanszírozása továbbra is a központi költségvetésből származik.

Forrás: Săgeată 2012: 20-21, Groza et alii 2008 módosításokkal

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

- Allen, John – Massey, Doreen – Cochrane, Allan (1998). *Rethinking the region*. Routledge. London.
- Barracough, Geoffrey – Stone, Norman (1992). *The Times Atlasz Világtörténelem*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Benedek, József (2006). *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Presa Universitară Clujeană. Cluj-Napoca.
- Benedek, József (2009). The Emergence of New Regions in Transition Romania. In: SCOTT, W. James (ed.): *De-coding New Regionalism: Shifting Socio-political Contexts in Central Europe and Latin America*. Ashgate. Cornwall.
- Benedek, József – Kurkó, Ibolya (2010a). Evoluția și caracteristicile disparităților teritoriale din România. In: Benedek, József – Bakk, Miklós (ed.): *Politica regională în România*. Editura Polirom. Iași, 77–120.
- Benedek, József – Kurkó, Ibolya (2010b). The Evolution of Regional Economic Disparities in Romania. *Transylvanian Review* 19. (4) 143–158.
- Boia, Lucian (2012). *România țară de frontieră a Europei*. Humanitas. București.

8. Bodó, Barna (2008a). A romániai regionális politika. In: Bodó Barna (ed.): *Európai Unió és regionális politika*. Scientia. Kolozsvár.
9. Bodó, Barna (2008b). Regionalizmus és közigazgatás Romániában. In: Bodó, Barna (ed.): *Európai Unió és regionális politika*. Scientia. Kolozsvár.
10. Bottoni, Stefano (2008). *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960)*. Pro-Print Kiadó. Csíkszereda.
11. Bucur, Corneliu (2012). Organizarea administrativ-teritorială a României între tradiție istorică, dictat politic, sincronism european, decizie administrativă și analiză științifică. *Urbanismul serie nouă* 11. 50–56.
12. Călinescu, Armand (1938). Spiritul noului regim administrativ. In: Gusti, Dimitrie (ed.): *Enciclopedia României. Vol. 2: Țara Românească*. Imprimeria Națională. București.
13. Conea, Ion [1938] (2012). Sugestii și indicații geo-istorice pentru numirea și determinarea marilor unități administrative ale României. *Urbanismul serie nouă* 11. 10–19.
14. Covășnianu, Adrian (2011). *Regiunile de dezvoltare în România europeană. Între deziderat politic și realitate teritorială*. Teză de doctorat. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Iași.
15. Cziprián-Kovács, Loránd – Kozma, Csaba (2003). *Erdély közigazgatás-története*. „Pro Scientia Administratica” Tudományos Társaság. Sepsiszentgyörgy.
16. Deletant, Dennis (2006). *Romania under communist rule*. Civic Academy Foundation. Bucharest.
17. Djuvara, Neagu (2012). *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*. Humanitas. București.
18. Dumitru, Bogdan (2012a). Centralism or Autonomy? The Debate Regarding the Administrative Organization in Romania between 1918-1925. *Studia UBB Europaea*, 57(2). 83–107.
19. Dumitru, Bogdan (2012b). Federalism and Regionalism in Romanian Political Thinking in the Interwar Period. In *Studia UBB Europaea*, 57(1).15–36.
20. Elekes, Tibor (2011). Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, 135(4). 415–429.
21. Gagy, József (2005). Határ, amely összeköt. In: Bárdi, Nándor (ed.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Pro-Print Kiadó. Csíkszereda.
22. Gulyás, László (2010). A tartományi rendszer és a nemzeti kérdés Romániában 1960–1968. *Tér és Társadalom*. 24(3). 163–176.
23. Groza, Octavian – Muntele, Ioan – Țurcănașu, George – Rusu, Alexandru – Boamfă, Ionel (2008). *Atlas teritorial al României: instrument de analiză teritorială*. CUGUAT-TIGRIS. Iași. http://www.mdrl.ro/_documente/atlas/atlas.htm (2014. január 6.)
24. Ianoș, Ioan – Pascariu, Gabriel (2012). Începuturile politicii regionale în România. *Urbanismul serie nouă*, 11. 74–79.
25. King, Robert (1973). *Minorities under communism: nationalities as a source of tension among Balkan Communist states*. Harvard University Press. Cambridge.
26. Kocsis, Károly (2007). *South Eastern Europe in Maps*. Hungarian Academy of Sciences–Geographical Institute. Budapest.

27. Kocsis, Károly (2013). Historical predecessors and current geographical possibilities of ethnic based territorial autonomies in the Carpathian Basin. *Hungarian Geographical Bulletin*, 62(1). 3–46.
28. Köpeczi, Béla (ed.) (1987). *Erdély története I, II, III*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
29. Kovács, Csaba (2011). Geopolitikai helyzet és közigazgatási földrajz. In: Benedek, József (ed.): *Románia: tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet:Kriterion. Kolozsvár.
30. Murgescu, Bogdan (2010). *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*. Polirom. București.
31. Nacu, Andrei (2012). *Organizarea administrativă a României în Perioada Interbelică și în anii celui De-al Doilea Război Mondial (1919–1945)*. http://earth.unibuc.ro/file_download/29334, (letöltve 2013 december 05-én).
32. Nemes-Nagy, József (2009). *Terek, helyek, régiók: a regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
33. Nistor, Ioan-Silviu (2000). *Comuna și județul. Factori ai civilizației românești unitare: evoluție istorică*. Editura Dacia. Cluj-Napoca.
34. Novák, Csaba (2005). A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában (1968). In: Bárdi, Nándor – Simon, Attila (eds.) *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
35. Oroveanu, Mihai (1986). *Organizarea administrativă și sistematizarea teritoriului R.S. România*. Editura Științifică și Enciclopedică. București.
36. Paasi, Anssi (2009). The resurgence of the “Region” and “Regional Identity”: theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*, 35(1). 121–146.
37. Paasi, Anssi (2010). Regions are social constructs, but who or what “constructs” them? *Environment and Planning*, 42. 2296–2301.
38. Paasi, Anssi (2011). The region, identity, power. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 14. 9–16.
39. Paasi, Anssi (2013). Regional Planning and the Mobilization of ‘Regional Identity’: From Bounded Spaces to Relational Complexity. *Regional Studies*, 47(8). 1206–1219.
40. Romsics, Ignác (2011). *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
41. Săgeată, Radu (2006). *Deciziile politico-administrative și organizarea teritoriului: studiu geografic cu aplicare la teritoriul României*. Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I” – Editura Top Form, București.
42. Săgeată, Radu (2011). The administrative-political function of human settlements and the role it plays in organizing geographical space. Case study – Romania. *Human Geographies*, 5(1). 77–94.
43. Săgeată, Radu (2012). Organizarea administrativ-teritorială a României. Modelul interbelic. *Urbanismul serie nouă*, 11. 67–70.
44. Sandu, Dumitru (2011). Social Disparities in the Regional Development and Policies of Romania. *International Review of Social Research*, 1(1). 1–30.
45. Schöpflin, György (1979). A magyarok helyzete Romániában. *Párizsi Magyar Füzetek*, 5. 23–71.

46. Szabó, Tamás (2013). Regionalizáció Romániában: elképzelések, tervezetek, kilátások. *Mensura Transylvanica*. http://www.mensura.ro/iras//regionalizacio_romaniaban_elkepzelesek_tervezetek_kilatasok, (letöltve 2013 december 14-én)
47. Tomaney, John (2009). Region In: Kitschin, Rob – Nigel, Thrift (eds.): *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier. London.
48. Török, Ibolya (2013). Regional Development in Romania: shaping European convergence and local divergence. *Regions*, 291(3). 25–27.

TÖRVÉNYEK, JOGI SZABÁLYOZÁSOK

*** 1997 *Carta Verde. Politica de Dezvoltare Regională în România. București*.

Legea nr. 396 din 2/14 aprilie 1864 *pentru consiliile județene*

Legea nr. 95 pentru Unificarea Administrativă din 12 iunie 1925. In Ministerul Justiției Colecțiune de Legi și Regulamente (1 ian. 1925-31 dec. 1925) Tomul III. 1925, București.

Legea *pentru organizarea administrațiunii locale* din 3 august 1929

Decret-Lege Nr.347. leg. Administrativă din 14. August 1938. In Monitorul Oficial Nr. 187 din 14. aug.1938.

Legea 5 din 6 septembrie 1950 *privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România*

Decret 331/27. sept. 1952 privind modificarea Legii 5 din 1950 pentru raionarea administrativ-economică a României.

Decretul nr. 12 *cu privire la modificarea Legii nr. 5/1950* publicat în Buletinul Oficial al R.P.R., nr. 1, 10. ianuarie 1956

Legea nr. 2 din 16 februarie 1968 *privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România*

*** ROMÂNIA KORMÁNYA

2013 *Proiect de lege privind stabilirea unor măsuri de descentralizare a unor competențe exercitate de unele ministere și organe de specialitate ale administrației publice centrale precum și a unor măsuri de reformă privind autoritățile administrației publice locale și funcționarii publici*. http://www.transindex.ro/images/_leo/cikkek/cikkek_54378.doc, (letöltve 2013 december 05-én)

1991 Románia Alkotmánya. http://www.cdep.ro/pls/dic/act_show?ida=1 (letöltve 2013. december 1-jén)

Kocziszky György¹, Nagy Zoltán², Győrffy Ildikó³,
Sebestyénné Szép Tekla⁴

Szelektív vándorlás és a nemek kiegyensúlyozatlan aránya a rurális térségekben

Adott térség versenyképességét, jövőbeli teljesítményét meghatározza lakosságmegtartó képessége, amely munkaerőpiacának mennyiségi, minőségi összetételét is befolyásolja. Ezért a gazdaság-, ill. a regionális politika kiemelt fontosságú célja a térségi vonzerő javítása, a lakosság megtartása, helyben maradásuk motiválása. Nemzetközi kutatások egyértelműen jelzik, hogy a szolgáltató szektor folyamatos térnyerése következtében jelentősen megnövekedett az alkalmazásban álló nők aránya, mely természetesen szoros összefüggést mutat a migrációs folyamatokkal is. Európa periférikus, többnyire gazdaságilag elmaradott rurális régióiban ez abban nyilvánul meg, hogy továbbra is a tradicionálisan (többségében) férfiakat foglalkoztató gazdasági alágazatok a dominánsak. Ez hozzájárulhat a különböző neműek szelektív elvándorlásához, „nöhiányt” eredményezve a fiatalabb korcsoportokban (a nők számára kevesebb munkalehetőség van, így sokan a migráció mellett döntenek). Kutatásunkban megvizsgáljuk, hogy az Európai Unió öt régiójában [(Saxony-Anhalt (Németország), Kainuu (Finnország), Västernorrland (Svédország), Észak-Alföld és Észak-Magyarország)] vizsgált régiókban feltárjuk a nők elvándorlásának okait, hatásait; felmérjük a vidéken élő fiatal nők és férfiak elvárásait, szükségleteit, illetve elemezzük az összefüggéseket a korai felnőttkorban jellemző kiegyensúlyozatlan nemi arány és a társadalmi-gazdasági fejlődés között.

BEVEZETÉS

Adott térség versenyképességét, jövőbeli teljesítményét meghatározza lakosságmegtartó képessége, amely munkaerőpiacának mennyiségi, minőségi összetételét is befolyásolja. Ezért a gazdaság-, ill. a regionális politika kiemelt fontosságú célja a térségi vonzerő javítása, a lakosság megtartása, helyben maradásuk motiválása. Bár a különböző gazdasági elméletek nem tudják egyértelműen sem irányát, sem mértékét meghatározni a migrációs folyamatoknak, magyarázó erejük van, amit célszerű figyelembe venni az aktív gazdaságpolitikát megalapozó elemzéseknél (Korompai, 1995; Bauer és Zimmermann, 1999).

-
- 1 *egyetemi tanár*, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
  - 2 *egyetemi docens*, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
  - 3 *egyetemi adjunktus*, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet
  - 4 *egyetemi tanársegéd*, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet

Nemzetközi kutatások egyértelműen jelzik, hogy a szolgáltató szektor folyamatos térnyerése következtében jelentősen megnövekedett az alkalmazásban álló nők aránya, mely természetesen szoros összefüggést mutat a migrációs folyamatokkal is. Európa periférikus, többnyire gazdaságilag elmaradott rurális régióiban ez abban nyilvánul meg, hogy továbbra is a tradicionálisan (többségében) férfiakat foglalkoztató gazdasági ágazatok a dominánsak. Ez hozzájárulhat a különböző neműek szelektív elvándorlásához, „nőhiányt” eredményezve a fiatalabb korcsoportokban (a nők számára kevesebb munkalehetőség van, így sokan a migráció mellett döntenek).

A probléma esettanulmány alapú feltárására 2010-ben öt régió együttműködésével [(Saxony-Anhalt (Németország), Kainuu (Finnország), Västernorrland (Svédország), Észak-Alföld és Észak-Magyarország)] közös, ESPON (European Observation Network for Territorial Development and Cohesion⁵) kutatás indult (SEMIGRA - Selective Migration and Unbalanced Sex Ratio in Rural Regions címmel). Az együttműködés fő célja az volt, hogy a vizsgált régiókban feltárjuk a nők elvándorlásának okait, hatásait; felmérjük a vidéken élő fiatal nők és férfiak elvárásait, szükségleteit, illetve elemezzük az összefüggéseket a korai felnőttkorban jellemző kiegyensúlyozatlan nemi arány és a társadalmi-gazdasági fejlődés között.

A projekt kiemelten foglalkozott az alábbi kérdésekkel:

- Okozhat-e a nemek közötti kiegyensúlyozatlan arány (a fiatal nők alacsonyabb száma) területi lemaradást, növelheti-e a regionális különbségeket?
- Milyen lehetőségei vannak a fiatal nőknek a vidéki térségekben?
- Mi jellemzi az elvándorlókat, be- és visszavándorlókat, illetve a helyben maradók motivációját?
- Mi befolyásolja a vidéki területeken élő fiatal nők elvándorlását, ill. jövőről alkotott elképzeléseiket?
- Vannak-e nemtől függő különbségek, melyek eltérő migrációs potenciált eredményeznek a fiatal nők és a férfiak esetében?
- Milyen eszközök állnak rendelkezésünkre a demográfiai, társadalmi és gazdasági stabilizáció érdekében? Milyen stratégiák biztosíthatják a fiatalok megtartását?

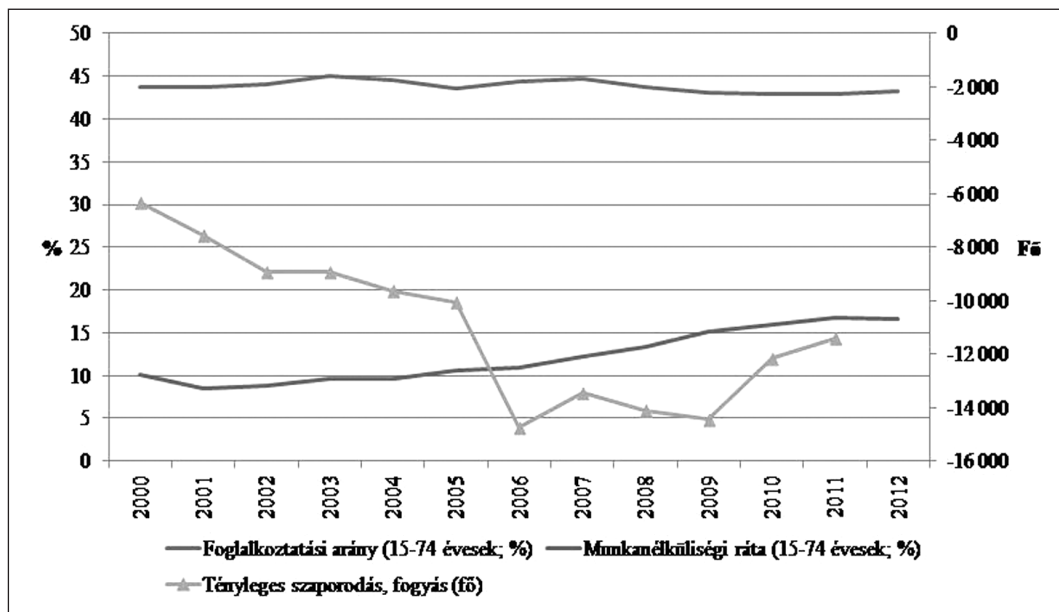
A KUTATÁS FŐBB EREDMÉNYEI

A projekt célcsoportjába elsősorban olyan európai rurális térségek kerültek, amelyekre jellemző a demográfiai zsugorodás, a szelektív elvándorlás és a fiatal nők alacsonyabb részaránya a 18–35 év közötti korcsoportban. A továbbiakban elsősorban a magyarországi eredményeket mutatjuk be, illetve néhány olyan, nemzetközi összehasonlításban jelentős különbségre hívjuk fel a figyelmet, melyek további adalékot jelenthetnek a migrációs kutatásokhoz.

Az 1980-as évek végéig Észak-Magyarország az ország egyik legiparosodottabb régiója, a bányászat, a kohászat, a gépipar, valamint a vegyipar egyik magyar központja volt. Az 1990-es évek végére a hagyományos ágazatok hanyatlásának és nehézipar megrendülésének hatására a

⁵ http://www.espon.eu/main/Menu_Projects/Menu_TargetedAnalyses/semigra.html

régió gazdasága összeomlott, ami hosszan tartó válsághoz vezetett. A válság hatására a munkanélküliségi ráta drámai módon megemelkedett, ami magas migrációs potenciált idézett elő. Az ipar szerkezetének (elsősorban a kohászat és a bányászat visszaesése) átalakulása a munkahelyek tömeges megszűnését okozta, amelynek hatása ma is érezhető. A régió népessége 1990 óta csaknem 10 százalékkal csökkent. A különösen Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékre jellemző migráció mellett a lakónépesség csökkenésének oka a 24 év feletti korosztályra jutó alacsony születésszám, illetve az országos átlagnál magasabb halálozási arány (1. ábra).

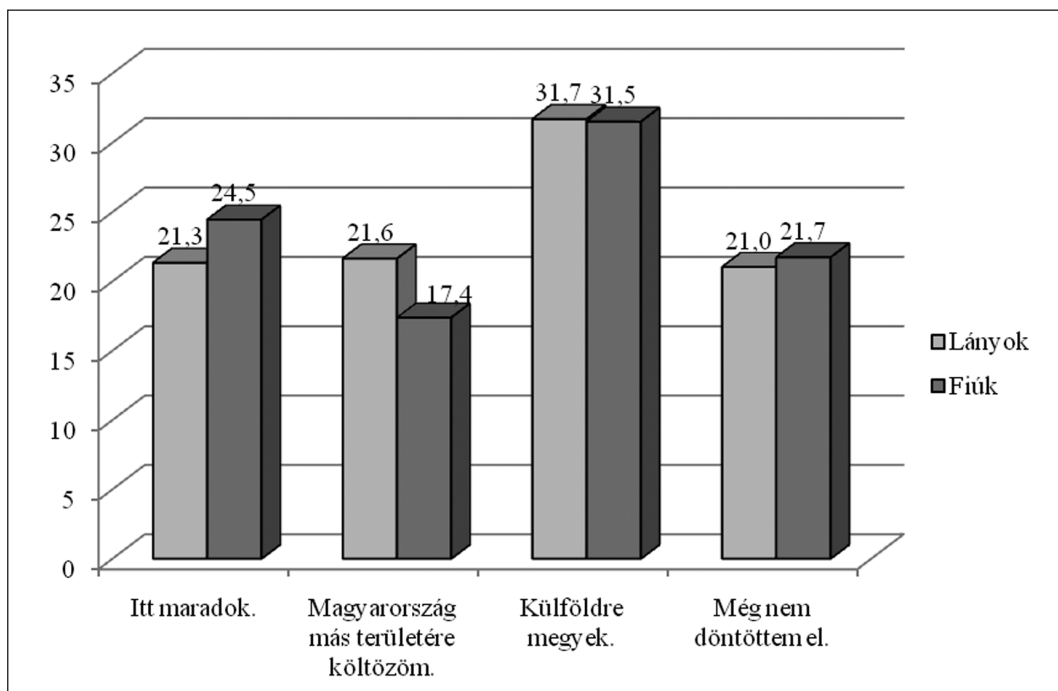

1. ábra: Az Észak-magyarországi régió főbb munkaerőpiaci és népmozgalmi adatai (1990–2012). Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

A régió kedvezőtlen gazdasági folyamatainak – az alacsony aktivitási ráta, a csökkenő vállalkozásszám, a korlátozott munkalehetőségek – hatására a pályakezdő, fiatal generáció másik régióban vagy megyében próbált szerencsét, így tovább csökkent a népességszám. A 25 év alatti nők esetében a migrációs potenciál a férfiakénál magasabb és sajnálatos, hogy 1990-hez viszonyítva a 15–39 éves, szülőképes korú nők korcsoportjában Észak-Magyarországon következett be a legnagyobb arányú (13,5 százalékos) népességcsökkenés.

A bevezetésben tárgyalt kérdések vizsgálatát primer kutatás keretében végeztük (kérdőíves vizsgálat, mélyinterjúk), illetve statisztikai adatbázisokból dolgoztunk. A közel 70 kérdést (nyitott és zárt) tartalmazó kérdőív válaszaiból kirajzolódik, hogy Észak-Magyarországon a 17–19 éves diákok leg súlyosabb 'push-faktora' (ami miatt nem gondolkodnak a régióban hosszú távon) a magas munkanélküliség, a közbiztonság romlása, illetve a halmozottan hátrányos helyzetű népesség növekvő aránya. További problémát jelent az elégtelen tömegközlekedés, ami miatt a periférikus helyzetű lakóhelyükről előbb-utóbb elvándorlásra kényszerülnek a fiatalok. Összehasonlítva a helyzetet a nemzetközi eredményekkel, nem tapasztaltunk érdemi eltérést:

Sachsen-Anhalt, Kainuu és Észak-Alföld fiataljainak körülbelül a fele egyetért azzal, hogy ajánlott elhagyni a szülőhelyet a jobb életszínvonal elérése érdekében. Amíg Németország esetében elsősorban régióon belül, addig Finnországban nagytérségben, országon belüli vándorlást terveznek a tanulók, amit az oktatás színvonala és a jobb munkalehetőség indokol.

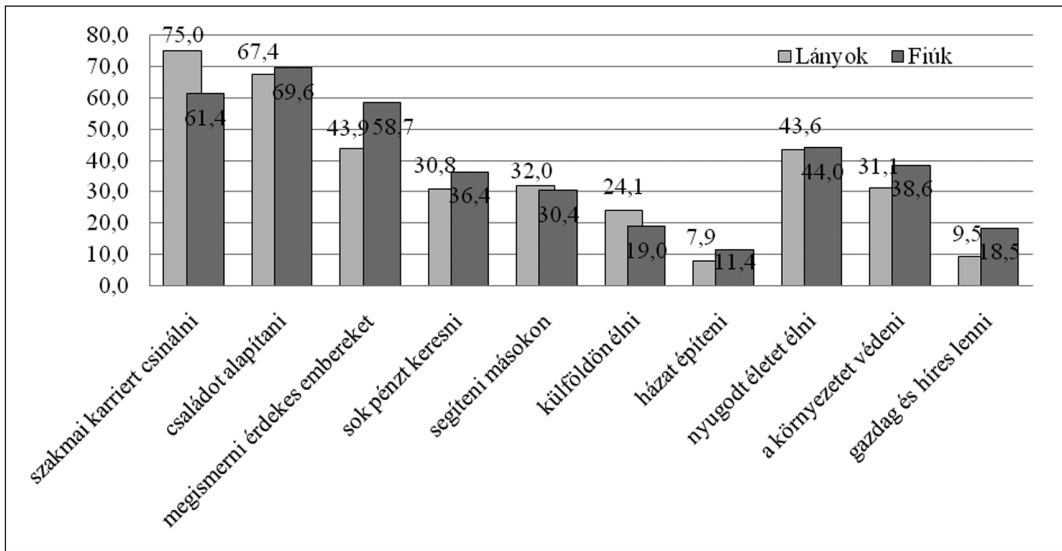
2. ábra: Tervezed, hogy elköltöazol a régióból a tanulmányaid befejezése után / tíz éven belül? (%).

Forrás: kérdőíves felmérés, 2012

Az Észak-magyarországi régióban a fiatalok tudatosan gondolkodnak, 10 évre vonatkozó terveket fogalmaznak meg: a lányok első helyen a családalapítást, majd a szakmai karriert jelölték meg, mint legfontosabb középtávú célt (a fiúk ugyanezt fordított sorrendben). Harmadik helyre a fiúk a nyugodt életet, a lányok az ismerkedést, kapcsolatok létesítését sorolták.

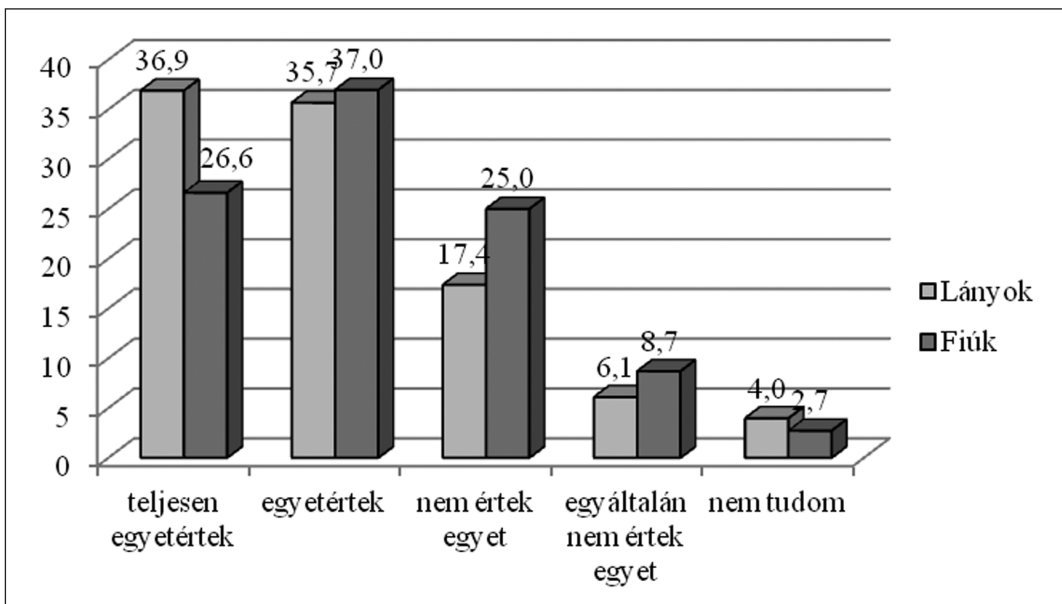
Figyelemre méltó, hogy a külföldi letelepedés nem jelent meg releváns súllyal. Ebből arra következtettünk, hogy nem elsősorban 'pull-faktorként' jelenik meg a külföldi lakóhely, hanem a diákok úgy látják, a legfontosabb céljaik eléréséhez korlátozott lehetőséget kapnak saját régiójuktól.

A migráció „miértjeinek” felmérése során általános, visszatérő problémaként az alacsony életszínvonal és az ebből következő korlátozott lehetőségek fogalmazódtak meg minden régióban. Sajnálatos, hogy azok, akik leginkább befolyásolni tudják a fiatalokat sem látják pozitívan a régió jövőjét: a szülők stabil véleménye, hogy el kell hagynia gyermeküknek a régiót jobb életszínvonal elérése érdekében.

3. ábra: Mit szeretnél elérni tíz éven belül? (%)

Forrás: kérdőíves felmérés, 2012.

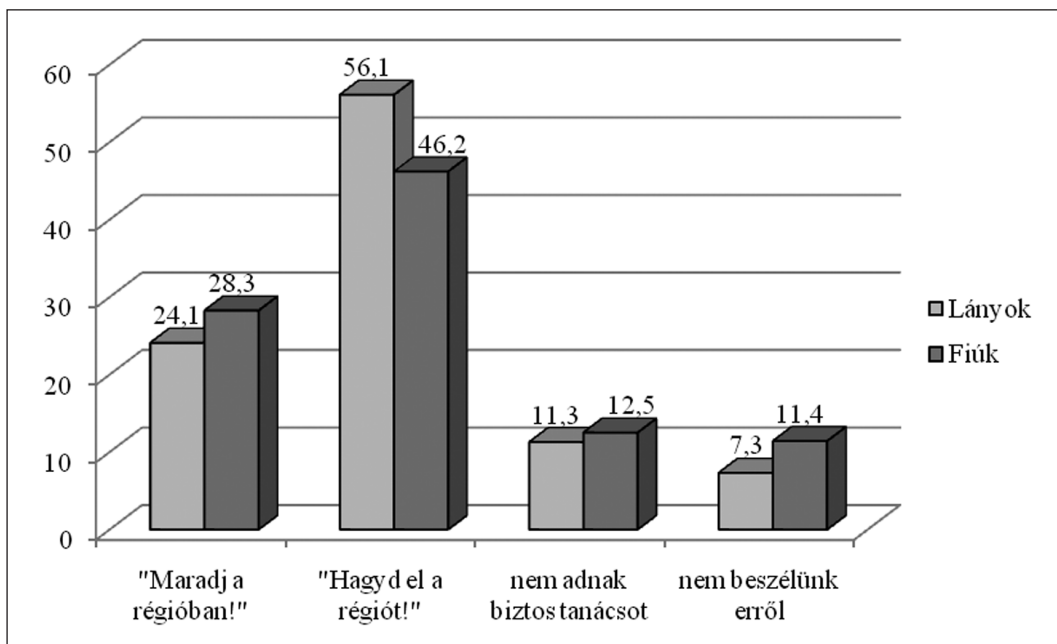

4. ábra: Mennyiben értesz egyet az állítással, hogy a jobb életszínvonal érdekében el kell hagyni a régiót? (%). Forrás: kérdőíves felmérés, 2012.

A diákok több mint fele (274 fő, lányok-fiúk egyenlő arányban) egyáltalán nem beszél erről a tanáraival, akiknek viszont nagy szerepe lehetne a tanácsadásban. A szakértői interjúk során

több megkérdezett azzal magyarázta ezt, hogy több oktató legszívesebben azt javasolná minden fiatalnak, hogy hagyja el a régiót, ezt viszont nem akarja, így inkább nem beszélnek erről. A vonatkozó stratégiákban tehát nem elég a fiatalokat meggyőzni a helyben maradásról, meg kell szólítani a szülőket, illetve felhívni a tanárok figyelmét a probléma súlyosságára. A régió felsőoktatási intézményei pár évig itt tudják tartani még a fiatalokat, ezt az „átmeneti időszakot” lehetne kihasználni, hogy a fiatalok figyelmét felhívjuk a régió erősségeire és erősítsük helyi kötődésüket. Az oktatóknak tehát ezen a téren és ebben az életkorban is jelentős szerepe van.

5. ábra: Mit tanácsolnak a szüleid a tanulmányaid befejezése után? (%)

Forrás: kérdőíves felmérés, 2012.

A kérdőívben, illetve a mélyinterjúkban árnyalt különbségek jelentkeztek nem szerinti bontásban, de több kérdés alapján kirajzolódott, hogy a lányok régióhoz való kötődése rendkívül alacsony (kisebb, mint a fiúk esetében) – a szülőképes korú nők ilyen mértékű elvándorlási hajlandósága azonban számos problémát vet fel.

A nemzetközi eredményekkel összevetve a legmarkánsabb különbség az volt, hogy a német diákok sok esetben a régióban gondolkodnak, csupán a régió belüli vidéki térséget hagynák maguk mögött, elsősorban a jobb oktatási intézmények és a későbbi jobb munkalehetőség miatt. A finn diákok északon úgy látják, a természeti adottságok miatt a régió olyan ágazatokban erős, amelyben a lányoknak korlátozott szerep jut – éppen ezért gondolkodnak az elvándorlás mellett, de az országot elhagyni csak a külföldi tapasztalatok szerzése miatt, viszonylag rövid távra tervezik. Mindezen tényezők természetesen kapcsolatban vannak a régió gazdasági teljesítményével, a munkahelyek kínálatával, az elhelyezkedési lehetőségekkel.

SZAKÉRTŐI INTERJÚK ÉS MÉLYINTERJÚK

A szakmai mélyinterjú keretében nyolc olyan szakértőt kerestünk meg, akik a fiatalokkal, különösen az érintett női célcsoporttal kapcsolatban állnak, a migrációs viszonyokat jól ismerik, ill. ezen a területen döntéshozók a régióban.

Általános vélemény, hogy a csökkenő gyermeklétszám aggasztó problémája a régióknak. A fiatalok elvándorlása ördögi kör: a kedvezőtlenebbé váló életfeltételek, a munkanélküliség egyre nagyobb aránya elvándorlásra készíti a lakosság egy részét, így a népesség tovább csökken, mindez intenzíven hat a vásárlóerőre, így a térség gazdaságára is tartósan negatív irányban.

A folyamaton nem segít, hogy az oktatási szektor és a versenyszféra keresleti és kínálati oldala nem találkozik. A szakemberek munkához jutása sok esetben ezért nehéz, holott vannak olyan munkalehetőségek a régióban, amelyekre nem találnak megfelelő képzettségű álláskeresőt. Mindez visszatartja a befektetőket egyes szakmaspecifikus területeken, a munkahelyteremtés elmaradása pedig szintén az elvándorlás irányába hat.

Az oktatási szektorban dolgozó szakértő véleménye szerint az elvándorlás irányába ható „erő” korán kezdődik: a középiskola kiválasztásánál fő szerepet a megyeszékhelyek kapnak, míg egyes kistérségekben már szinte középiskolák sincsenek. Ez az első lépése annak, hogy – újabb lehetőségek reményében – a szülővárost, majd később a térséget is elhagyják a fiatalok. Mindez nemcsak a nők, hanem a férfiak esetében is probléma, így nem csupán a nemek szerinti egyenlőtlen migrációra kell összpontosítani.

Érdemes átgondolni, hogy a középfokú oktatásban nem kellene-e inkább magára a tanulás készségének az elsajátítására fókuszálni. A diákoknál sok esetben ez a kompetencia gyenge. Mivel jellemző, hogy pályakezdőként sem a középiskola, sem a főiskola, egyetem után nem abból a tudásból élnek meg a munkaerőpiacon, amit a szakmáról az iskolapadban szereztek, fontosabb lenne ezen kompetenciákat erősíteni, a gyermekek kreativitását megőrizni.

A szakértői vélemények alapján mindenképpen a helyi erőforrások feltárásával, erősítésével, a közösség intenzívebb építésével kell segíteni a fiatalok helyben maradását. Emellett természetesen anyagi ösztönzők (pl. kedvező lakásvásárlási lehetőség biztosítása a szülővárosban maradóknak), illetve a regionális stratégiák célzottabb alakítása kiemelten fontos a helyi gazdasági tevékenységek, munka- és életfeltételek (azon belül is a női munkavállalás, alternatív foglalkoztatási formák elterjedésének) támogatásával.

Primer kutatásunk fontos területe volt a mélyinterjú-sorozat, amelynek keretében 17 fiatal, diplomás nő migrációval kapcsolatos tapasztalatait, véleményét mértük fel. Közülük 4 fő bevándorló, 1 fő kétlaki, 5-en a régióban maradtak, 1 fő visszaköltözött, 6 fő pedig elhagyta a régiót.

Az interjúk alapját a külföldi partnerekkel közösen kialakított kérdéssor adta. A megkérdezettek mindegyike a régió elhagyásának egyik fő okát a korlátozott munkalehetőségekben látja, de a helyben maradók, illetve a bevándorlók is a tanulmányokat, ill. a munkahelyet jelölték meg, amely miatt a régióban élnek/maradtak.

Egyikük véleménye szerint „itt nincs lehetőség jól fizető, de még rosszul fizető állást találni sem”. A főváros, vagy Nyugat-Magyarország pull-faktoraiként az álláslehetőségek viszonylag nagy számát, a magasabb fizetési színvonalat és a karrierépítés, életpálya határozottan jobb lehetőségeit sorolták fel, szemben szülővárosuk „reménytelen” helyzetével: magas munkanélküliségi ráta, a kisebbség növekvő aránya és a romló közbiztonság szerepelt az első három helyen.

Ennek ellenére a megkérdezettek 1/3-a (ahol a szülők ma is a régióban élnek) még esélyesnek látná, hogy egyszer visszajönne, mert a nagyszülői segítség nagyon sokat jelentene gyermekvállalásnál. Ezzel kapcsolatban egy helyben maradó azonban ellentétes véleményt fogalmazott meg: „Nagyon szeretem a munkahelyem. Kár, hogy itt kell majd hagynom azért, mert a gyerekneveléshez, nyugodt családi élethez pár év múlva biztosan nem lesz megfelelő az itteni környezet, a közbiztonság”. A 17 megkérdezett esetében egyetlen kivétellel az volt a vélemény, hogy ha a gyereknevelés még a régióban zajlik is, akkor sem szabad 20 évnél tovább tervezni itt, hogy a gyerek több esélyt kapjon az élethez (mindemellett fontos megjegyezni, hogy a 17 fő 25 év feletti nő – öten 30 év feletti – közül a karrierépítésre, ill. a nehéz pénzügyi helyzetre hivatkozva mindössze egynek van gyermeke)!

Az elvándorlók számára a szülők mellett létezik még egy további kapocs: a régiót elhagyók fele még mindig a szülőhelyén jár orvoshoz. Ennek fő oka, hogy ragaszkodnak azokhoz a szakorvosokhoz, akikhez évek óta járnak, már ismerik a kórtörténetüket (például nőgyógyász, belgyógyász, bőrgyógyász, allergológus), így nem szívesen váltanak.

A megkérdezettek közül egy fő külföldről települt haza. Számára a legnehezebb az volt, hogy ismét megszokja az alacsonyabb életszínvonalat és a különbségeket egyéb apró, de fontos dolgokban (pl. az emberek magatartása a szelektív hulladékgyűjtés esetében, közösségi közlekedés, kulturális lehetőségek).

A munkalehetőségek hiánya, ill. az alacsony fizetési színvonal és a romló közbiztonság tehát komoly push-faktor a régió esetében, még a nagyvárosokban is. A szülőképes korú nők elvándorlása komoly veszélyt jelent mindaddig, amíg hosszú távon nem látják esélyét az említett problémák megoldásának.

SWOT ELEMZÉS

A partner régiók mindegyike elkészítette a fiatal nők véleménye alapján összeállított SWOT elemzést, melyben a régióval kapcsolatos, primer kutatásban sokat emlegetett vonzó és taszító tényezők felsorolása szerepelt. (1. táblázat)

A fiatal nők számára a régió elhelyezkedése, erős népességpotenciálja vonzó tényezőt jelenthet, a lakóhelyi környezet infrastruktúrájának javítása pedig reális lehetőség. A foglalkoztatási mutatók javítása fontos célkitűzése a régiónak, amelyben sokat segíthet a fiatal édesanyák lehetőségeit bővítő alternatív foglalkoztatási lehetőségek elterjedése. Kisebb települések esetén fontos szempont a közlekedési, egyéb szolgáltatási infrastruktúra javítása, amely segítené a helyben maradást, támogatná a lakóhely-munkahely közötti ingázást.

A régió egyik erőssége a biztonságos és jó életkörülmények, a természet közelsége, alacsony ingatlanárak, a megfelelő oktatási rendszer. Ezek a tényezők erősíthetik a régió népességmegtartó képességét, illetve potenciális vonzerőt jelenthetnek a „zöld” életstílust követő, környezetbarát, a természet közelségét kereső családok számára.

A legfőbb lehetőségek a változó munkaerőpiaci és gazdasági struktúraváltási tendenciákhoz köthetőek. Az öregedő népesség, illetve a nyugdíjba menők magas aránya új lehetőségeket adhat a fiatal nők számára, elsősorban az egészségügyben, a szolgáltató, illetve a turisztikai szektorban. A generációváltás az egyes vállalatoknál szintén előnyt jelenthet a fiatal munkavállalók számára.

1. táblázat. SWOT analízis a fiatal nők szemszögéből
(Észak-magyarországi régióban, 2012-ben végzett kérdőíves felmérés alapján)

	Erősségek	Gyengeségek	Lehetőségek	Veszélyek
Gazdasági helyzet	Kedvező földrajzi helyzet. Klaszteresedés egyes ágazatokban.	Nincs hagyománya a nőket előtérbe helyező foglalkoztatásnak. Növekvő regionális különbségek. Magas munkanélkülségi ráta. Alacsony produktivitás. Alacsony munkabérek a régióban.	Nők irányába nyitó munkaerőpiac. A települések vonzerejének növelése. Vonzó környezet biztosítása a vállalkozások számára. KKV-k támogatási lehetőségeinek kialakítása. Versenyképes klaszterek létrehozása, hálózatok szerepének hangsúlyozása.	Forráshiány a vállalkozások támogatása esetében. Regionális források kedvezőtlen elosztása. A válság hatása erős marad. A bürokrácia változatlan szerepe.
Szociális és oktatási szerkezet	A régió jelentős demográfiai potenciálja. Miskolci Egyetem mint tudásközpont.	Kedvezőtlen migrációs potenciál, csökkenő népességszám. Korlátozott munkalehetőségek a gyermekes nők számára (részmunkaidő). A tehetséges hallgatók korlátozott „befogadása” Miskolcon.	Az oktató-kutató szféra együttműködésének folyamatos erősödése.	Brain drain – a tehetséges fiatalok folyamatos elvándorlása.
Nemek szerinti sajátosságok	–	Tradicionalis különbségek a nemek között: 2–3 évig az anya otthon marad.	A fiatal anyák támogatásának erősödése.	A lehetőségekkel ellentmondó trendek.
Infrastruktúra állapota	Autópályák megléte.	A nehézipar leépülésével visszamaradt „örökség”.	Új technológiák adaptálása.	Romló állapot ott, ahol az elvándorlók aránya magas.

Település, lakóhely	Alacsony lakásárak és megélhetési költségek. A régió központjainak jó elérhetősége. Gyönyörű természeti környezet.	Romló közbiztonság. Fiatalok számára kedvezőtlen körülmények a kisebb településeken.	Közlekedési infrastruktúra fejlesztése. A megélhetési költségek csökkentése például geotermikus energia használatával.	Romló állapot ott, ahol az elvándorlók aránya magas.
Kultúra	A régió aktív nemzetközi kapcsolatrendszere.	A fiatalok számára kevés szórakozási lehetőség, „semmit nem lehet itt csinálni” érzés.	Növekvő szociális, kulturális lehetőségek fiatal nők számára.	Forráshiány, ami korlátozza a megvalósítást.
Szociális/ oktatási infrastruktúra a fiatal nők számára	Magas színvonalú oktatási infrastruktúra.	3 éves kor alatt tradicionálisan elégtelen ellátás.	Javuló feltételek a fiatal anyák és gyermekeik számára külföldi példák figyelembe vételével.	Infrastrukturális beruházások visszaesése a magas elvándorlási arány következtében.

Forrás: saját szerkesztés

A gyengeségek és veszélyek között a fiatal nők a már előzőekben említett tényezőket sorolják (magas munkanélküliségi ráta, a jövőbeni lehetőségek, hosszú távú célkitűzések hiánya). Félő, hogy a munkaerőpiaci kereslet és kínálat egyensúlya továbbra sem biztosított, így a munkahelyteremtő beruházások nem valósulnak meg, tovább csökkentve az Észak-magyarországi régió foglalkoztatási rátáját.

A régió gyengeségei leginkább a gazdasági és munkaerő piaci struktúrához, a magas munkanélküliséghez (munkaerő túlkínálat), illetve az elvándorlás hatásaihoz köthetőek. Nincs hagyománya a nőket előtérbe helyező foglalkoztatásnak, mely tovább erősíti a negatív tendenciákat. A fiatalok számára a korlátozott számú munkalehetőség taszító (push) erőként hat, az önálló vállalkozás indításának sincsenek hagyományai, komoly probléma a régióban, hogy a beruházások, fejlesztések nem érik el a kritikus tömeget.

A legkomolyabb veszély a régió esetében a „brain drain” folyamatának további gyorsulása. A képzett munkaerő a jobb munkalehetőség, illetve életszínvonal elérése érdekében elvándorol, ami megnehezíti a helyben maradó, vagy idetelepült vállalkozások számára a megfelelően képzett alkalmazottak felvételét, alkalmazását. Egyszerre van jelen tehát egy munkaerő túlkínálat, ugyanakkor a szakemberhiány jelei is felfedezhetők. A régió lakossága erősen elöregedő, a korfa egyre negatívabbá válik. A születések számának visszaesése az oktatási és szociális infrastruktúrát is befolyásolja, további problémákat okozva ezáltal. A visszavándorlást gátolja az intolerancia fokozódása.

A KUTATÁS SORÁN MEGFOGALMAZOTT JAVASLATOK

Egyes régiókban a fiatal nők aránytalanul magas elvándorlási aránya azzal fenyeget, hogy súlyosbítja a már meglévő demográfiai, gazdasági problémákat: az egyenlőtlen nemi arány tartós fennállása következtében hosszú távon munkaerőhiány, a szociális háló gyengülése és társadalmi erózió alakulhat ki. A fiatal nők alacsonyabb részaránya a régió lakosságához képest negatív irányban befolyásolhatja a területi kohéziót, ami az EU területfejlesztési politikájának egyik fontos célkitűzése. A demográfiai problémák tehát indikátorai, s egyben következményei és okozói is lehetnek a társadalmi-gazdasági sérülékenységeknek.

A kutatási eredmények, esztanulmányok alapján a fiatal nők vidéki térségekről történő elvándorlásának legfontosabb oka a magasabb iskolai végzettség, a nagyobb ambíció, a jobb életfeltételek, a biztonságos környezet iránti igény. A partner régiókban végzett kutatások hasonló eredményeket mutattak, az elvándorlás okai között helyenként más-más sorrendet felállítva. A legfontosabb különbségek között szerepelt, hogy a közbiztonság romlása csak a magyar régiókban jelentkezett 'push-faktorként', ill. a foglalkoztatás esetén a német és finn diákok a jobb munkakörülmények reményében hagynak el a szülőhelyüket, míg a magyar régiókban a munka hiánya miatt nem maradnának a térségben.

A hagyományos nemi szerepek fennmaradása, illetve a korlátozott kulturális lehetőségek is potenciális taszító tényezők. A társadalmi nemek szerinti sajátosságokat mutató migráció további eltérései azzal magyarázhatóak, hogy a férfiak elsősorban szakmai karrier miatt egy későbbi életszakaszban, míg a nők általában családi okok, ill. az oktatás miatt vándorolnak el, vissza azonban (elsősorban a család javaslata alapján) már nem települnek.

A primer kutatás eredményei értelmében az egyik legfontosabb feladat az, hogy a régió a munkaerőpiac szereplőinek kedvező feltételeket teremtsen, ösztönözze a lakosságot a helyben maradásra a 'push-faktorokat' csökkentve, és a migráció okozta károk orvoslására piacokonform megoldásokat alkalmazzon. Politikai szabályozással lehetőség adódhat arra, hogy csökkenjen az elvándorlás a szegényebb területekről, a régió vonzza a tudást, hogy segítse a lemaradó területeket, például kutatóintézetek fenntartásával, a vidéki oktatási intézmények kiemelt támogatásával. A magánszektor, a társadalom és a kormány együttműködése pozitívan hatna a környezet fejlődésére és az emberi jólétre. Hosszú távon az lenne a cél, hogy a migráció és a munkaerő-vándorlás oly módon alakuljon, hogy Európa kevésbé fejlett országainak munkaerőpiaca képes legyen önmagát reprodukálni, így a működő jóléti állam újraelosztáson alapuló rendszerei ne omoljanak össze, a társadalombiztosítás klasszikus felosztó-kirovó rendszere képes legyen működni.

A primer kutatás eredményeit kiegészítve a régió migrációs politikájának támogatásához javasolt eszközök:

- A népesedési célkitűzések és azon belül a munkaerőt megtartó és vonzó célok a szakpolitikák összességére nézve általánosan érvényesek legyenek. Minden szakpolitika „mainstream” elemévé váljon az elvándorlásból adódó kedvezőtlen folyamatok kezelése, megelőzése.
- Peer review vagy 'kölcsonös felülvizsgálat', 'jó gyakorlat' keresése: legyünk figyelemmel más nemzetek vándorlással kapcsolatos intézkedéseire.
- Migrációs stratégia regionális szintű kidolgozása és irányítása. Mentális környezet javítása: a migrációs stratégiának a társadalom depressziójának kezelésére is figyelmet kell fordítani.
- A képzésre fordított figyelem mellett a foglalkoztatási stratégiában nagyobb szerepet kell szánni a munkaerő megtartására.
- Innovatív miliő kialakítása, amelynek egyik legfőbb feladata a munkaerő megtartása. Ilyen környezet részének kell lennie a különböző kutatóbázisoknak a hozzájuk tartozó

szatelit irodákkal. Az iskolavárosok nemcsak tanárok oktató-nevelő munkája vagy éppen tudományos munkálkodása révén jeleskedhetnek, hanem a diákság önszerveződéseivel is iránymutató szerepet vállalhatnak.

- Jellemzően éppen a tanulás (középiskolai szinttől), és/vagy a munka érdekében hagyják el a szülőföldjüket sokan évek óta, és valószínű, hogy ez a trend a jövőben csak erősödni fog. Ösztöndíj programokkal, hazai, regionális támogatású hazatelepedéssel kell kihasználni a cirkuláris migrációt.
- Alapvetően szükséges a kormányzati, önkormányzati segítség a civil társadalom súlyának növelésére annak érdekében, hogy a többségi és a kisebbségi társadalmi szervezetek együttműködve mérsékeljék a feszültségeket.
- Társadalmi és önkormányzati ösztöndíjak a visszatéréshez, illetve a helyben maradáshoz. Az ösztöndíjnak olyan fiatal, tehetséges oktató-kutatók tudományos életpályáját kellene támogatnia, akik vállalják, hogy az ösztöndíjas időszak alatt valamelyik regionális illetve megyei vállalatnál vagy intézménynél végzik tudományos kutatómunkájukat. Regionális finanszírozású kutatói-oktatói státuszok, PhD ösztöndíjak bevezetése is szükséges és indokolt lenne. (Dabasi Halász Zs., 2006)

Az eredményekhez illeszkedve a jövőben a helyi fejlesztési koncepcióknak, stratégiáknak célszerű kiemelten foglalkozni a vissza- és bevándorlás ösztönzésével, illetve elvándorlás visszafogásával, a helyben maradó lakosság életkörülményeinek javításával és stabilizálásával a fiatalok „megszólításának” figyelembe vétele mellett és az oktatási, társadalmi-gazdasági és kulturális körülmények szem előtt tartásával.

KÖVETKEZTETÉSEK

A társadalmi, illetve gazdasági stratégiákban elsősorban a migráció megelőzésére kell a hangsúlyt helyezni, támogatni kell a munkaerő visszavándorlását. Ezen intézkedések áttekintése nélkülözhetetlen, különös tekintettel a fiatalok nézőpontjának, szemléletmódjának megismerésére. Olyan javaslatokat kell kidolgozni, melyek javítják a vállalatok közötti kommunikációt, az intézményi infrastruktúrát, fejlesztik a meglévő hálózatokat. Kiemelten fontos a jól képzett munkaerő „visszacsbátása”, akár adókedvezmények, különböző szolgáltatások nyújtása révén is. Az elvándorlási folyamat megállítása, illetve visszafordítása a régió hosszú távú jövője szempontjából kulcskérdés, a versenyképes gazdaság alappillére kell, hogy legyen.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Bauer T., Zimmermann K. F. (1999). *Assessment of Possible Migration Pressure and its Labour Market Impact* I ZA Research Report No. 3 Bonn July.
2. Dabasi Halász ZS. (2009). *Nyertesek és vesztesek! A nemzetközi migráció stratégiai tényezői és tendenciái* Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Ph.D értekezés, Miskolci Egyetem.
3. Korompai A. (1995). *Térületi stratégiák módszertani megalapozásának néhány kritikus pontja*, ELTE, Budapest.

Bodor-Eranus Eliza
Jó kezdet, fél siker?

A magyarországi kistelepülések eltérő pályázati aktivitásának objektív és szubjektív tényezői

A regionális fejlesztési törekvések az esélyegyenlőséget, illetve a hátrányos helyzetű települések felzárkózását tüzték ki célul. Ennek ellenére az tapasztalható, hogy a hasonló helyzetű önkormányzatok is eltérő pályázati aktivitással rendelkeznek és eltérően is részesülnek a finanszírozási forrásokból. Jelen kutatás a magyarországi kaposvári kistérség példáján mutatja be az önkormányzati pályázati aktivitás objektív és szubjektív tényezőit. A pályázati aktivitás a települések azon stratégiáját tükrözi, hogy milyen módon kívánnak részt venni a pályázati rendszerben. Ezt olyan (objektív) tényezők befolyásolhatják, mint a település elhelyezkedése, funkciója, lakosság száma, lakosság összetétele, gazdasági intézmények száma, stb. Emellett olyan (szubjektív) tényezők is szerepet játszhatnak a települések pályázati aktivitásában, mint például a polgármester személyisége, kapcsolatai, a képviselőtestület összetétele stb.

BEVEZETÉS

A magyarországi (akárcsak a romániai) önkormányzatok forrásszerzési mechanizmusa jelentősen megváltozott az elmúlt évek során, főleg az európai uniós csatlakozást követően. Magyarországon részben a rendszerváltás előtti településfejlesztési politika örökségére, részben pedig a jelenlegi regionális fejlesztési gyakorlatra hivatkozva a szakirodalom elismeri a jelenlegi fejlesztésbeli egyenlőtlenségeket (Vági 1982, Hegedüs 2008, Somlyódyne 2006, Pálné 2008, 2011). Ilyen feltételek mellett az önkormányzatoknak nem maradt más választásuk, mint az eltérő területi adottságokhoz, illetve az egyre bonyolódó pályázati rendszerhez igazítaniuk forrásszerzési stratégiájukat. E rendszernek éppen a segítségre szoruló kistelepülések lesznek a vesztesei, amennyiben az új pályázati feltételeknek (önerő, utófinanszírozás, humán erőforrás, stb.) igen nehezen tudnak megfelelni. A humán erőforrás hiánya által okozott nehézségeket több kutatás is kihangsúlyozta, például a magyarországi szakirodalomban Enyedi (2001) vagy Perger (2009), vagy a romániai szakirodalomban Jaliu és Rădulescu (2013).

Jelen kutatásban azt vizsgálom, hogy melyek azok az objektív és szubjektív tényezők, amelyek befolyásolják a települési önkormányzatok pályázati aktivitását.

Az önkormányzatok pályázati aktivitása a települések azon stratégiáját tükrözi, hogy milyen módon kívánnak részt venni a pályázati rendszerben. Kistelepülések esetében vannak olyan települések, amelyek egyáltalán nem fejlesztenek, a működtetés teljes mértékben leköti az önkormányzati kapacitásokat. Vannak olyan települések is, amelyek keveset fejlesztenek, jellemzően kisösszegű forrásokat pályáznak meg, ezekből vásárolják meg a falubuszt, modernizálják a könyvtárat, vagy javítják meg a hidat. Vannak még olyan önkormányzatok, amelyek mindent fejlesztenek, amit csak tudnak. Azzal a tudattal, hogy ki tudja mikor lesz még rá lehetőségük:

akadálymentesítenek, faluközpontot térköveznek, látványos szobrot állítanak fel, de nagyobb léptékű fejlesztésekbe is bátran belevágnak, mint például a település csatornarendszerének kiépítése. És végül vannak olyan települések is, amelyek felismerték az együttműködés erejét, és konzorciumban fejlesztenek, például településeket összekötő bicikli utakat, vagy biogáz üzemet.

Az eltérő pályázati aktivitás akkor is fennáll, amikor kívülről nézve, semmi sem indokolná azt: például hasonló méretű, földrajzi fekvésű és összetételű települések esetében (Bodor-Eranus 2011). Feltételezhető, hogy a települési adottságok mellett más, úgynevezett szubjektív tényezők is befolyásolhatják a pályázati aktivitást.

Vizsgálatomban objektív tényezőknek neveztem el a települési adottságokhoz köthető tényezőket (elhelyezkedés, lakosság szám, lakosság összetétel, funkció, gazdasági tevékenység, stb.), illetve szubjektív tényezőnek neveztem el az olyan önkormányzati vezetőséggel kapcsolatba hozható tényezőket, mint például a polgármester személyisége, kapcsolatrendszere, a képviselőtestület összetétele stb.

ELMÉLETI HÁTTER

A magyarországi elméleti és empirikus vizsgálatok több oldalról közelítik meg a forráselosztó rendszert és annak hatásait a településekre nézve. A szakirodalomban találunk arra vonatkozóan támpontokat, hogy a hazai önkormányzati finanszírozás hogyan igazodik a – főleg a rendszerváltás során lezajlott – intézményi átalakulásokhoz (Somlyódy 2003, Kovács 2008, Pálné 2008). Ugyanakkor az uniós önkormányzati finanszírozási formák megjelenésével megnövekedett azoknak az elemzéseknek a száma is, amelyek kifejezetten az uniós forráselosztás intézményi vonatkozásával (Perger 2009, Pálné 2011), illetve a forráselosztás hatásaival foglalkoznak (Voszka 2006, Kovács 2007, Pálné 2009, Perger 2009, Balogh 2009, Hutkai 2009).

A rendszerváltozást követően Magyarországon elsősorban az önkormányzati törvény szabta meg a forráselosztás megváltozását. Előtte ugyanis, a tanácsi gazdaságban kifejezetten területfejlesztési céllal elköltött pénzek képezték az ilyen jellegű forrásokat. Az akkori kétlépcsős (megyék közötti, majd megyéken belüli) elosztásnak köszönhetően, erősödött a megyék hatalma a települések felett, ami egyúttal azzal járt, hogy a települések közötti egyenlőtlenségek megnöttek a kistelepülések kárára. Vági (1982) húsz évre visszamenőleg elemezte a megyékre jutó központi támogatásokat. Vizsgálatainak eredménye alapján akkoriban megfigyelhető volt egyrészt az Alföld megyéinek háttérbe szorítása, másrészt Budapest erősödése. Ezekon a tendenciákon kívül, a sajátos településszerkezetből adódó életkörülmények területi differenciálását említette, majd a kistelepülések problémáját, az erőforrások szűkösségét, a koncentrált fejlesztések elvét, a körzetek központjainak kiemelt fejlesztését, a központi szerepkör értékét, a városok speciális helyzetét, valamint a nagyipar által nyújtott előnyöket egy település részére.

A rendszerváltást követő decentralizáció nem oldotta meg a Vági által leírt problémákat. Már a kilencvenes évek közepén világossá vált, hogy a kisebb önkormányzatok finanszírozhatatlanná válnak, ugyanakkor az együttműködési készség hiányossága is hamarosan kiderült (Kovács 2008). Hegedüs (2008) szerint ma Magyarországon a fejlesztések szempontjából jelentős eltérés tapasztalható a városok és a kistelepülések között. A megyei városok lépéselőnyben

vannak a kistelepülésekhez képest, hiszen aktívan befolyásolják az ágazati programokat és a közigazgatási koncepciókat. Kétségtelen előnyük a finanszírozási források megszerzésében is tükröződik.

Finanszírozási oldalról, az önkormányzatok támogatását célzó állami támogatások mellett (amelyeket 2010-ben ki is vezettek a finanszírozási rendszerből, leszámítva az az önhibájukon kívül hátrányos helyzetben levő települések támogatását), mind nagyobb teret kaptak az Európai Unió előcsatlakozási, majd a csatlakozást követő fejlesztési finanszírozási keretek (Somlyódyné 2003). A csatlakozás előtt az Unió előbb az előcsatlakozási alapból (például a Phare, Saphard projektek), majd a csatlakozást követően a Strukturális Alapból finanszírozta a területfejlesztést. Ezek a támogatások úgymond a valós igényeken alapuló, alulról fölfelé építkező és területi tervezésű intézményrendszer kialakulását támogatták (Börzel 2002).

Közgazdasági oldalról megközelítve a forráselosztó rendszert, Voszka (2006) azt állapította meg, hogy az uniós támogatás és a társfinanszírozási kötelezettség nem váltotta ki a korábbi újraelosztást, hanem részben emellé sorakozott fel. Ennek következtében szerinte a gazdaságon belüli redisztribúció a csatlakozást követően nem nöhetett nagymértékben. Perger (2009) szintén a közgazdasági megközelítést erősítve, a forráselosztó rendszer hiányosságait hangsúlyozta, javaslatot téve ezek orvoslására. Kutatása arra világít rá, hogy a gazdasági mutatók nem tükrözik a felhasznált pénzek arányát, ez pedig a pályázati pénzek felhasználásának valamilyen szintű kudarcaként értelmezhető. Megállapítása szerint a gyenge erőforrás felhasználás okai között szerepelhetnek úgy a hagyományos bürokratikus szervezet működési hiányosságai, mint az erőteljes centralizáció.

Szociológiai szempontból elemezve a forráselosztási rendszert, Kovách (2007) arra a következtetésre jutott, hogy a piaci szféra fokozatosan teret nyert az önkormányzati finanszírozási forrászerzési rendszerben. Kovách projektesítésnek nevezte el a folyamatot, amelynek során a kormányok nem képesek partnerek nélkül a vállalt feladatokat ellátni, ezért arra kényszerülnek, hogy bizonyos feladatokat projektek formájában kiszervezzenek. Ennek köszönhetően a tervezők, szakértők, tanácsadók, menedzserek, szervezők, köztisztviselők és kutatók egyre nagyobb befolyásra tesznek szert a nemzeti és uniós fejlesztési programok előkészítésében és lebonyolításában. Az önkormányzati finanszírozást segítő társadalmi csoportot projektosztálynak nevezte el, ez az osztály a társadalmi tőke segítségével legitimálhatja saját befolyását vagy hatalmát a projektekben.

A finanszírozási rendszer következményeit szociológiai szempontból Balogh (2009) is elemezte, aki arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen hatással vannak a kiemelt jelentőséggel bíró fejlesztési beavatkozások a területi egyenlőtlenségekre. Kutatásai során azt találta, hogy a kiemelt projektek nem csökkentik a területi egyenlőtlenségeket. Balogh azt is megvizsgálta, hogy vajon a politikai erőterben elfoglalt pozíció befolyásolja-e a kiemelt projektek sikerességét. Eredményei alapján elmondható, hogy a politikai erőforrások nem mindig azonos hatással és irányba módosították a kiemelt projektek támogatási esélyeit. Hasonló kvantitatív elemzést végzett Hutkai (2009) is, aki az önkormányzati pályázatok eredményeit értékelte regionális bontásban.

Jelen tanulmány a szociológia jellegű kutatásokat gazdagítja, megvizsgálva melyek azok az objektív és szubjektív tényezők, amelyek az eltérő pályázati aktivitást befolyásolják.

MÓDSZER ÉS ADATOK

Kutatásom során az eltérő pályázati aktivitás objektív tényezőit az NFÜ (Nemzeti Fejlesztési Ügynökség) uniós adatbázisán elemeztem, majd kvalitatív adatgyűjtéssel egészítettem ki.

Az NFÜ által szolgáltatott Uniós Adattár 2009. augusztus 30-ig tartalmazta a települési önkormányzatok által beadott pályázatokat. Ez az adatbázis a 2007–2013-as tervezési időszakban a települési önkormányzatok által beadott pályázatok számát, státusát és összegét tartalmazta: kiderült, hogy a tervezési időszakban az adatbázis lekérés időpontjáig, azaz 2009. augusztus 30-ig milyen pályázatok érkeztek az Ügynökséghez, mely településekről, és ezeknek a pályázatoknak mi lett a sorsa. A sokaságot ebben az adatbázisban a pályázatok képezték, összesen 10 139 pályázatot nyújtottak be a vizsgált időintervallumban.

A települések pályázati aktivitását ebből az adatbázisból úgy állapítottam meg, hogy kumuláltam a települések pályázatait (a sokaságot így a települések képezték). A településekhez rendelt mutatók ezáltal összevont mutatók lettek (megállapítottam hány beadott pályázattal rendelkezett az adott település, ebből hányat nyert el, hány van még elbírálás alatt, mekkora összeget nyert el a vizsgált időszakban. stb.). Az így nyert adatbázist a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) által szolgáltatott települési adatokkal (Helységnévkönyv 2009) fésültem össze: lakosság száma, demográfiai összetétele, utak hossza, közművek, közintézmények, gazdasági szervezetek stb.

Ezeket az adatokat kiegészítve, 2010-ben és 2011-ben kvalitatív adatfelvételt készítettem a zömében kistelepülésekből és aprófalvakból álló Kaposvári kistérségben. A kistérségben viszonylag magas a települések száma (a vizsgálat idején és jelenleg is 54, de a kistérségek kialakulásakor ez a szám 77 volt), és jellemzően egy falvas és aprófalvas kistérségről van szó. Kaposvár várost leszámítva 3 nagyobb település található a térségben, ezek az úgynevezett „mikrotérségek” (a kistérségen belüli további tagolódás) központjai: Igal (2009-ben városi rangot kapott), Szentbalázs és Somogyjád. A kistérség, illetve mikrotérségek további tagolódása a jegyzőségek, illetve körjegyzőségek. A kistérségre vonatkozó teljes mintavételre törekedve, jegyzőségenként, illetve körjegyzőségenként készítettem interjút a polgármesterrel vagy a jegyzővel. Jelen vizsgálatban az a 21 interjú került tartalomelemzésre, amelyek a kistérségi polgármesterekkel és jegyzőkkel készültek. Az interjúalanyok anonimitását megőrizve az idézett interjúrészleteket kódoltam.

A MAGYARORSZÁGI ÖNKORMÁNYZATI PÁLYÁZATOK RENDSZERE

Az Európai Unió elképzeléseknek megfelelően a pályázati rendszer egyszerre építkezik felülről és alulról. A pályázatok kiírását egy úgynevezett tervezési időszak előzi meg, melynek az (kellene legyen) a funkciója, hogy a finanszírozottak igényeit felmérjék. Ennek az egyeztetésnek a következtében alakul ki a pályázatok tartalma, majd ezen időszak lezárulásával jelennek meg a pályázati kiírások, amikor a pályázatokat hivatalosan meghirdetik. A helyi fejlesztési ügynökség, Magyarországon a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (www.nfu.hu) honlapján közzétett pályázati struktúra gyakorlatilag a finanszírozottak igényeiről történő egyeztetéseket tükrözik. Az önkormányzatok csak ezután pályázhatnak, majd ezt követően történik meg a pályázatok kivá-

lasztása, finanszírozása, a szerződéskötés, a monitoring és az értékelés. A finanszírozási források megfelelő helyre áramlása tehát ennek a szelekciós folyamatnak a következményei: bizonyos pályázatokat csak bizonyos feltételek mellett lehet megpályázni. Vagyis az önkormányzatok mozgásteret viszonylag szűk: elvileg egy önkormányzat csak azokon a pályázatokon tud elindulni, amelyek kvázi neki íródtak ki.

Az eleve szűk mozgásteret tovább szűkíti az önkormányzat, mint intézmény felépítése. Amennyiben a pályázati célokra és feltételekre egy önkormányzat megfelel, a pályázat sorsa több intézményi döntési szakaszban is eldőlhet (honnan fedezzék az önerőt, mekkora összegű pályázatot nyújtsanak be, kivel készítsék el a pályázatot, stb.) (Hutkai 2010). A polgármester nem minden esetben tud a döntésének érvényt szerezni: a képviselő-testület támogathatja, vagy éppen gátolhatja a célkitűzéseit, illetve további feltételekkel, kompromisszumokkal jöhet létre az önkormányzati pályázati döntés.

Ezért van az, hogy az önkormányzatok fejlesztései nem minden esetben tükrözik a lakosság igényeit. Többéves tapasztalat után látható, hogy az önkormányzatok azt fejlesztették, amire pénzt kaptak, ezáltal súlyosan túlterhelve a közszektorban működtetett intézményrendszert és infrastruktúrát (Perger 2009). A helyi gazdaság a vidéki településeken alig fejlődött, és a nagy infrastrukturális beruházások esetében is inkább a biztonságra törekedtek semmint az innovációra vagy a valódi hozzáadott értékre (Perger 2009). Végeredményben az alulról építkező igények kielégítése, a bottom-up (Börzel 2002) megközelítés alig érvényesült.

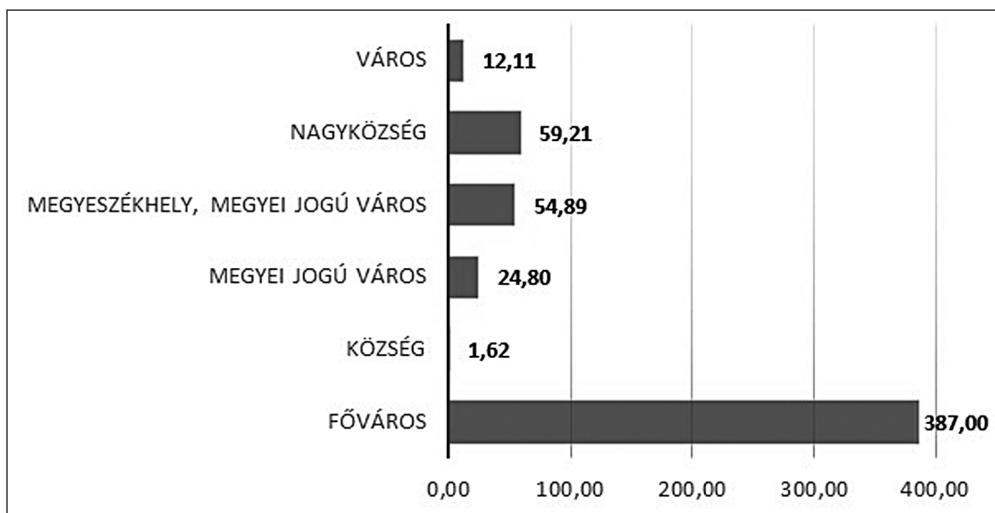
AZ ÖNKORMÁNYZATI PÁLYÁZATI AKTIVITÁS OBJEKTÍV TÉNYEZŐI

Az eltérő fejlesztést a település mérete, funkciója, fejlettségi szintje és a lakosság összetétele egyaránt befolyásolja. Ezeket az összefüggéseket vizsgáltam az Uniós Adattáron 2009-ben.

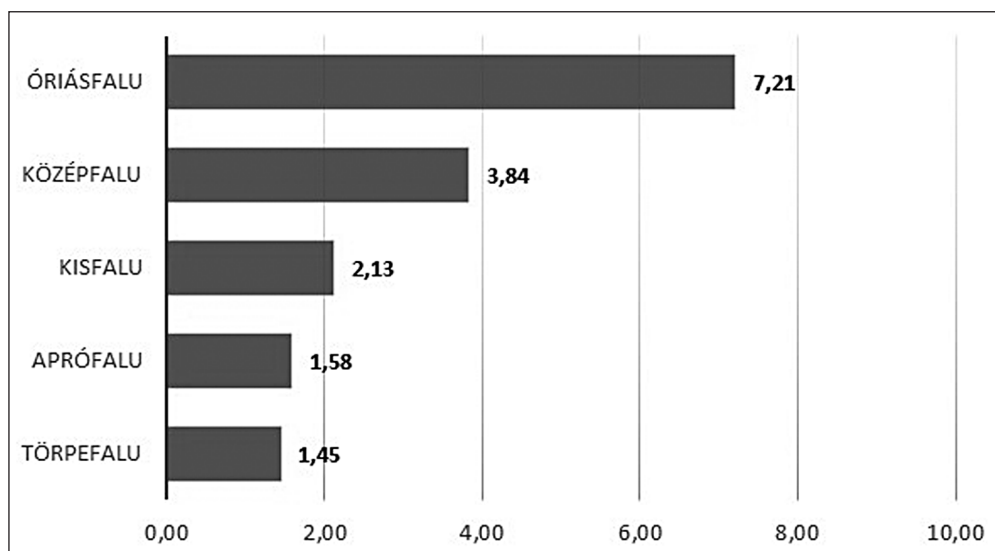
Elemzésem alátámasztja a nagyobb települések abszolút előnyét a pályázati forrásokat illetően. Esetükben nemcsak az átlagos pályázati aktivitás (benyújtott pályázatok száma), hanem az elnyert pályázatok száma és összege is jelentősen magasabb a kisebb településekhez viszonyítva. A legtöbb pályázattal a főváros rendelkezett a vizsgált időszakban. A megyeszékhelyek átlagosan 54,8 pályázatot, a megyei jogú városok pedig átlagosan 24,8, a kisebb városok átlagosan 12,11 pályázatot nyújtottak be az NFÜ-höz.

Hasonló a helyzet, ha csupán a falvakat nézzük: annál kisebb a pályázati aktivitása egy falunak, minél kisebb a lakosság száma. Míg az óriásfalvak (ahol a lakosság száma nagyobb, mint 5000 fő) átlagosan 7,21 pályázatot nyújtottak be a vizsgált időszakban, addig az aprófalvak (200 és 500 fő közötti lakos) átlagosan 1,58 pályázatot, a törpefalvak (200 fő alatti lakos) pedig átlagosan 1,41 pályázatot.

Az igényelt támogatási összeg is hasonlóan csökken a települések nagyságától függően annak ellenére, hogy a lakosságszámra vetített támogatási összeg (támogatás/fő mutató) magasabb a kisebb településeknél. Egy csatornahálózat kiépítése például falvakon is sok pénzbe kerül, annak ellenére, hogy alacsony a lakosságszám.

1. ábra: *A pályázatok átlagos száma 2009. augusztus 30-ig*
Forrás: NFÜ Uniós Adattár 2009. augusztus 30. Bodor-Eranus 2012.

2. ábra: *A pályázatok átlagos száma falvak esetében 2009. augusztus 30-ig*
Forrás: NFÜ Uniós Adattár 2009. augusztus 30. Bodor-Eranus 2012.

Többváltozós regressziós modellbe építve a változókat az eredmények arra utalnak, hogy a település funkciója, más egyéb objektív tényezők mellett (mint például a lakosság száma, a gazdasági szervezetek száma), viszonylag nagy arányban (teljes országos mintán 80%, kistelepülési országos mintán majdnem 50%) magyarázza a települések pályázati aktivitását (Bodor-Eranus 2012). Főleg kistelepülések esetében bizonyult fontosnak, hogy az adott település ren-

delkezzen bizonyos életképességgel ahhoz, hogy pályázzon. Ha a településen nagy a munkanélküliség, nincs oktatási intézmény vagy gazdasági tevékenység, akkor a település eleve kiszolgáltatottabb helyzetben érezheti magát, ami elveszi a kedvét a pályázati rendszerben való részvételétől.

„K: Mi kell ahhoz, hogy az érdekérvényesítő képessége nagy legyen egy településnek?

V: *Intézmény meg lakosság. Valamilyen helyi erő.*” (T2 polgármestere, 2010. január 26.)

A fentiek arra engednek következtetni, hogy valóban a helyzeti előnnyel (településméret, településfunkció, lakosságösszetétel) rendelkező településeknek többet és jobban pályáznak, azonban pusztán ezek az „objektív tényezők” nem magyarázzák a települések pályázati aktivitását.

AZ ÖNKORMÁNYZATI PÁLYÁZATI AKTIVITÁS SZUBJEKTÍV TÉNYEZŐI

Az önkormányzati pályázati aktivitás szubjektív tényezőire világít rá a (2010–2011 között) Kaposváron végzett interjú adatfelvétel. Kaposvár viszonylag jó gazdasági mutatókkal rendelkezik, de a kistérségben levő nehéz helyzetű falvak miatt megkapta a hátrányos helyzetű besorolást (311/2007. (XI. 17.) kormányrendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról), ami a pályázatok esetében bír jelentőséggel (minél hátrányosabb egy térség annál nagyobb önrész kedvezményeket kaphat a pályázatok során, vagyis kisebb hozzájárulással szerezhetnek a települések fejlesztési forrásokat). A pályázati aktivitás tényezőit vizsgálva jegyzőskégenként, illetve körjegyzőskégenként készítettem legalább egy interjút. Végeredményben a kistérségben található települések (54) majdnem felében (21) készültek interjúk.

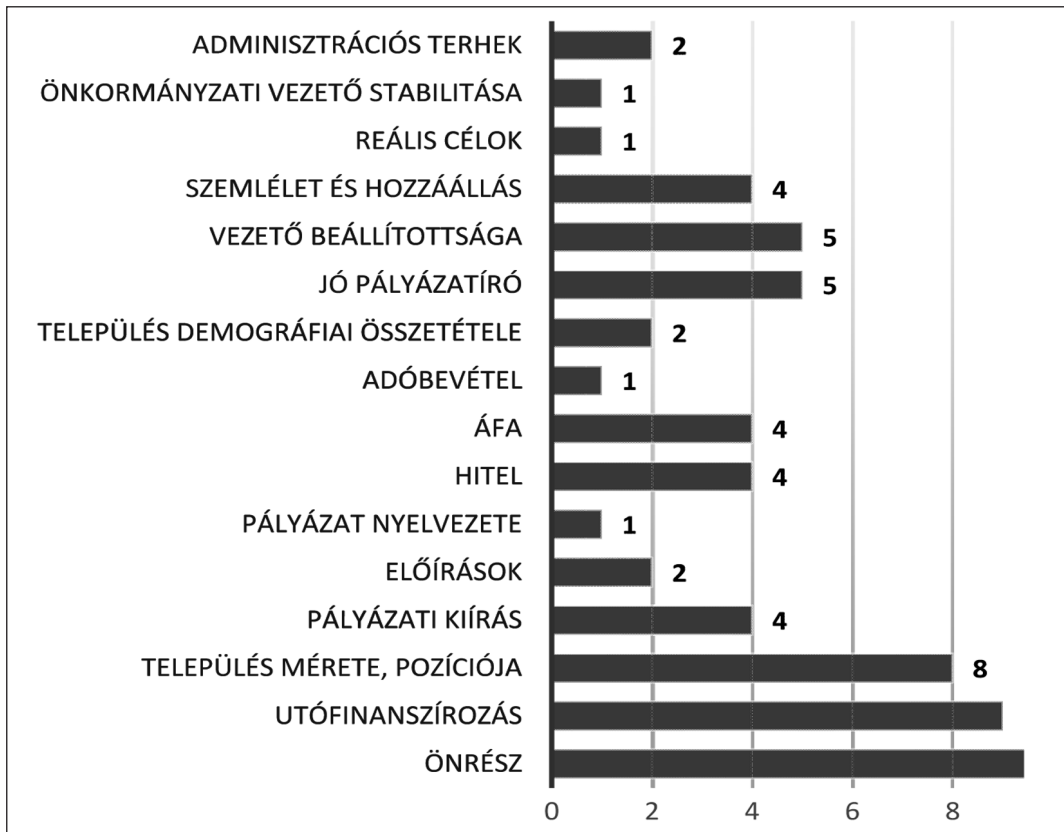
A megszólított önkormányzati képviselőknek az volt a véleményük, hogy a pályázati aktivitást az olyan objektív tényezők mellett, mint adminisztrációs terhek, a település demográfiai összetétele, település mérete, különböző pályázati sajátosságok – jelentős szerepet játszanak az olyan szubjektív tényezők is, mint az önkormányzati vezetőség célrendszere, szemlélete, hozzáállása, kapcsolatai (pl. pályázatiíróval), stb.

Az önkormányzati vezetőség több módon is befolyásolhatja egy település pályázati aktivitását. Leggyakrabban a polgármester politikai párt hovatartozására szoktunk ilyenkor gondolni, pedig az összesített országos elemzések ezt nem támasztják alá egyértelműen (Balogh 2009). A kaposvári kistérségben végzett terepmunka során az interjúalanyok a pályázathoz való hozzáállást, illetve a pályázati dokumentáció szakszerűségét (a pályázati anyag a kiírásnak megfelelően hiánytalanul lett előállítva) fontosabbnak gondolták a pályázati aktivitás tekintetében a polgármester politikai színeihez képest.

„Maga a szakszerűség, szükségszerűség meg az ésszerűség a 80%, a kapcsolatrendszer (megj. politikai kapcsolatrendszer) a 20%.” (T2 polgármestere, 2010. március 17.)

Viszont azt, hogy egyes települések miért aktívabban és sikeresebben pályáznak másoknál, a polgármesternek olyan szubjektív megítélés alá eső tulajdonságaival magyarázták az interjúalanyok, mint például: karizmatikus egyéniség, célratoró, megértő, problémamegoldó, pályázó, sok és jó kapcsolatokkal rendelkező.

3. ábra: *Mitől függ az, hogy egy település mennyit pályázik*
 Mértékegység: a címben szereplő nyílt kérdésre adott válaszok száma
 Forrás: Saját adatgyűjtés alapján, 2010. január–március.

„Nem feltétlen az a jó polgármester, akinek öt diplomája van, de nincs semmilyen affinitása, érzéke (...). Fontos a kapcsolattartás, fontos, hogy mindenki vel megtalálja az összhangot a gyerektől a 99 évesig. Látssa, tudja, érzékelje a problémákat és legyen ötlete arra, hogyan lehet megoldani. Ne csak az apró, részproblémákat meg részfeladatokat látssa, hanem összességében a rendszert.” (T48 polgármestere, 2010. március 17.)

„A pályázati intenzitás személyfüggő. 5000 fő alatt a polgármester nem politikus, hanem falumenedzser. Meg kell tanulnia irányítani. Meg kell tanulnia ezt a rendszert, valahol otthon kell lennie. Valahol meg kell néznie és képeznie kell magát mindenkinek, aki ezen a pályán otthon akar maradni, mert különben baj van.” (T17 polgármestere, 2010. január 27.)

„A vezető személyisége olyan értelemben 50%-ban domináns, hogy tisztában van vele, hogy ő mit akar. Az információ az érték.” (T2 polgármestere, 2010. március 17.)

Azonban a polgármester célratoró tevékenysége nem elégséges a település pályázati stratégiájának megvalósításához, ugyanis minden egyes pályázati döntéshozatalkor meg kell nyernie a képviselőtestület támogatását is.

„...ha van saját pénzünk, akkor különösen pályázunk, mert van erőnk, és ha nyerünk, meg tudjuk valósítani azt, amit megpályáztunk. Ezt a szemléletet el kellett fogadtatni a képviselő-testülettel, hogy igenis pályázunk.”
(T19 polgármestere, 2010. március 16.)

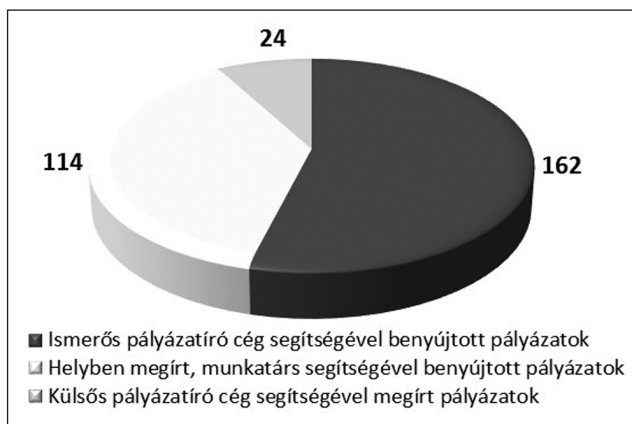
Éppen ezért a képviselőtestület összetétele nagyon fontosnak bizonyul azokban az esetekben, amikor a polgármester új fejlesztési ötletekkel áll elő. A kistérségben volt rá példa, hogy azért változott meg a pályázatokhoz való hozzáállás, mert az új polgármesterrel egyszerre változott meg a képviselőtestület összetétele, ennek következtében pedig a polgármester a képviselőtestületben partnert talált a fejlesztések megvalósításához.

„...a képviselő-testület heterogén összetétele, a személyes atrocitások borzasztóan meg tudják nehezíteni azt, hogy adott esetben egy logikus döntés átmenjen egy testületi ülésen vagy nem.” (T48 polgármestere, 2010. március 17.)

Az interjúalanyok arra hívták fel a figyelmet, hogy az önkormányzati vezetőség (polgármesterek) kapcsolatai főleg a gyors információszerzésben és a pályázati anyagok előkészítésében nagy segítséget jelentenek.

A kapcsolatok információs előnyeit igazán a funkcionális központok (körjegyzőségi központok, mikrotérségi központok, kistérségi központok) tudják kiaknázni, hiszen a polgármesterek többszörös tisztségei hozzáférhetővé tesznek olyan kapcsolatokat is, amelyek a többi település számára nem, vagy nehezen elérhetőek. Tapasztalatom alapján a többszörös tisztségek révén a polgármesterek sokkal hamarabb értesülnek az őket érintő változásokról, beleértve a pályázati kiírásokat is.

A kistelepülések sok esetben akkor tudták a legjobban kiaknázni kapcsolataikat, amikor a pályázatokkal kapcsolatos feladatokat delegálták (például megbízható pályázatíró vagy tanácsadó cégeknek). Tehát nem is annyira az volt fontos, hogy ott legyen egy ismerős, ahol a pályázatokat elbírálják, hanem inkább az, hogy az önkormányzatoknak legyen egy megbízható pályázatírója, aki a pályázati feladatokat színvonalasan el tudja látni. A pályázatíró cégek számának növekedésével (és egyúttal heterogén megítélésével) a kistelepüléseknek életbevágóan fontossá vált, hogy a fejlesztési igényeiket ne a szakszerűtlen pályázati dokumentáció miatt utasítsák vissza. Ezért működött a kistérségben egy olyan – a kistérségi társuláshoz köthető – pályázatíró cég, amely a közelség és megbízhatóság miatt könnyen igénybe vehető volt a kistérségi polgármesterek által. De a polgármesterek a piaci pályázatíró cégeket is hasonlóan megbízhatósági alapon választották. A kaposvári kistérségben például a benyújtott pályázatok nagy részét vagy önkormányzaton belül készítették el, vagy pedig megbízható, ismerős pályázatíró cég írta meg (az alábbi ábrán az összes pályázati forma szerepel, nemcsak az európai uniós pályázatok).

4. ábra: A kaposvári kistérségben 2009–2010-ben beadott pályázatok száma a kapcsolatok függvényében (Kaposvár pályázatai nem szerepelnek az adatok között)

Forrás: Saját adatgyűjtés alapján, 2010. január–március.

Több települést összefogó nagyobb pályázatok esetében az önkormányzati képviselőknek a projektben résztvevő települések képviselőivel ápolta kapcsolatai is tükröződhetnek, illetve gyarapodhatnak. Több interjúalany is kitért az *együttműködési hajlandóságra*, ugyanis a hagyományosan jó partnerségi viszonyral rendelkező szomszédos települések hatással lehetnek egymás pályázati aktivitására. Például a kaposvári kistérségben a Bányai Panoráma Egyesület segítségével létrejött településközi kapcsolatok, vagy a zselici települések együttműködése Szentbalázs segítségével.

„Kapcsolatban vagyunk egymással, ha valaki tud valamit, persze, van egy kör. Ez a kistérség olyan kistérség, olyan kapcsolatban vagyunk egymással, hogy a polgármesterek szólnak. Te hallottad ezt, ebbe menjtek, vagy ha mi tudunk. Jó a kapcsolat ilyen szempontból.” (T47 polgármestere, 2010. március 18.)

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a települések eltérő pályázati aktivitásának nemcsak a települések adottságaiból fakadó *objektív tényezők* (településméret, demográfiai összetétel, stb.), hanem olyan – a település vezetőségével összefüggésben hozható – *szubjektív tényezők* is befolyásolják, mint például a polgármester személyisége, tevékenykedése, kapcsolatai.

A pályázati aktivitás objektív tényezőinek elemzésekor az országos adatbázisok nyújtottak segítséget, míg a szubjektív okok interjúkkal lettek feltárva Magyarország egyik kistérségében, a Kaposvári kistérségben. A vizsgálat a 2000 fő alatti településekre összpontosított.

A kvantitatív és kvalitatív adatokat elemezve azt lehet elmondani, hogy ha egy település valamilyen hátránnyal szeretne bekapcsolódni a pályázati rendszerbe, akkor az ideális hátteret nemcsak az objektív tényezők által meghatározott „életképesség” (megfelelő lakosság, de-

mográfiai összetétel, gazdasági szervezetek száma), hanem a település vezetőségének pozitív pályázati hozzáállása is nyújthatja. A hátránnyal induló (főleg kis-) települések esetében egyik vagy másik tényező hiánya a település marginalizálódását okozhatja, messze lemaradva fejlesztések terén a többi, aktívan pályázó település mögött.

Az eleve jól pályázó települések közül is, inkább azok vannak előnyben, amelyek nagyobbak, és funkciójukat tekintve is központiak. Ezek a települések nemcsak az objektív tényezőket tudják megfelelően a fejlesztések oldalára állítani, hanem a vezetőség innovatív szemléletének köszönhetően érdekes megoldások látnak napvilágot. Például egy nagyobb falu, vagy kisebb város is okkal valósíthat meg szökőkutat (szobrot, térkövezett utcát stb.) a főtérre, hiszen a település nemcsak az élhetőséget hivatott biztosítani a lakóknak, hanem törekedhet az esztétikai érzékük és igényük (ki)alakítására is. Ez utóbbit például olyan elvárással, hogy a szökőkút szomszédságában ne legyenek elhanyagolt porták, földes utak, kitisztítatlan árkok.

Sok esetben, ahol a pályázásnak már kialakult valamilyen hagyománya, vagy ahol már a belső (önkormányzaton belüli) munkamegosztást is megoldották (esetleg állandó külső pályázatírókat szerződtettek) a pályázati rendszernek megfelelően, nincs akkora jelentősége, hogy ezen a területen aktív, szaktudással rendelkező polgármester vagy képviselő-testület legyen. Itt a pályázatok megírásáért felelős személyzet megkeresi a pályázati lehetőségeket majd összeállítja a pályázati anyagot, a polgármesternek pedig nem kell a többi önkormányzati alkalmazottat (és esetleg az egész települést) a fejlesztések szükségességéről meggyőznie.

Végeredményben pedig hiába az alulról építkező pályázati rendszer, a (főleg kistelepülési) polgármesterek nehezen találják meg azt az utat, ami a mindennapos megoldásra váró feladatok (például útburkolat javítás, iskolatető javítás, híd rendbetétele, ravatalozó felújítása) mellett, a hosszú távú (például munkahelyteremtés, turisztikai, vagy gazdasági szervezetek településre való csalogatása) fejlesztési stratégiát, és ennek megfelelő pályázati aktivitást célozná meg. Azok a polgármesterek, akik mégis ezt felismerték és ennek megfelelően pályáznak (a Kaposvári kistérségben például Somogyjád, Szentbalázs, Igal, Hetes stb.), hosszú távon nyertesek, nemcsak a pályázati rendszerben való aktív szereplésért, hanem a fejlesztések öngerjesztő folyamatának köszönhetően is (a sikeres fejlesztések újabb fejlesztéseket vonnak maguk után).

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Balogh Péter (2009). Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? A kiemelt projektek empirikus vizsgálata. *Szociológiai Szemle. 2.*, 79–102.
2. Bodor-Eranus Eliza (2011). Az önkormányzatok pályázati dinamikája két magyarországi régióban. *Pro Publico Bono Online*. TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005.
3. Bodor-Eranus Eliza (2012). Önkormányzati pályázati aktivitás. Információs kulcsszereplők az önkormányzati fejlesztéspolitikában és pályázatokban Magyarországon. *Doktori disszertáció*. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola.
4. Börzel Tanja A. (2002). Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization. *JCMS. Vol. 40. Nr. 2.*, 2002: 193–214.
5. Enyedi György (2001). Településformáló folyamatok. *Educatio 2001. IV. sz.* 663–669.

6. Jaliu Dragoş, Rădulescu Cristina (2013). Six Year sin Managing Structural Funds in Romania. Lessons Learned. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. Nr. 38 (Február).
7. Kovách Imre (2007). A fejlesztéspolitika projektesítése és a projektosztály. *Szociológiai Szemle* 2007, 3–4 sz. 214–222.
8. Kovács Katalin (2008). Kényszer szülte és önkéntes együttműködések a kistérségi önkormányzatok körében. In: Kovács Katalin – Somlyódy Edit (szerk.): *Függőben. Közszolgáltatás szervezés a kistérségek világában*. Budapest, KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság. 211–234.
9. Hegedüs József (2008). A nagyvárosi önkormányzatok és önkormányzati rendszer. *Tér és Társadalom*. XXII., 59–75.
10. Hutkai Zsuzsanna (2009). Az önkormányzatok pályázati eredményeinek értékelése regionális dimenzióban. *Területi Statisztika* 2009. 6.sz. 628–646.
11. Hutkai Zsuzsanna (2010). Pályázati ismeretek. *Polgármester Akadémia 2010*. Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége. 7 sz. 9–50.
12. Pálné Kovács Ilona (2008). *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
13. Pálné Kovács Ilona (2009). *A politika új színtere a régió*. Pécs–Budapest, PTE–Századvég Kiadó.
14. Pálné Kovács Ilona (2011). *A regionális politika európai és hazai sajátosságai*. TÁMOP-PTE.
15. Perger Éva 2009 Uniós támogatások felhasználása Magyarországon. *Polgári Szemle*. 5 évfolyam. 5. szám. http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=352&page=0.
16. Somlyódy Edit (2003). Önkormányzati integráció és helyi közigazgatás. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
17. Somlyódy Edit (2006). Nemzetállami várospolitikák és az európai unió policentrizmus koncepciója. *Tér és Társadalom*. XX/4., 33.
18. Vági Gábor (1982). *Versengés a fejlesztési forrásokért*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
19. Voszka Éva (2006). Uniós támogatások – a redisztribúció új szakasza. *Külgazdaság*. Június. 8–30.

ET

MEZŐNY

2

Nagyné Molnár Melinda

Merre tovább, erdélyi kisparaszti gazdálkodás? Pillanatkép az EU-csatlakozás idejéből egy székelyföldi aprófalu – Siklód – példáján

A kisparaszti gazdálkodás az idők folyamán más-más jelentőséggel, de mindig részét képezte a vidéki térségek megélhetésének. A rendszerváltás után Kelet-közép-Európa-szerte felszámolódott az államszocializmus idején működő nagyüzemi rendszer. A változásnak egyenes következménye volt a családi gazdálkodás újraéledése. Romániában a szocialista mezőgazdasági nagyvállalati struktúra összeomlása után uralkodó üzemformává a kisparaszti magángazdaság vált. A kialakult új agrárstruktúra azonban konfliktusokkal terhelt. Súlyos probléma a munkaerő és tőkehiány, az elavult termelési technológia. A hatékony gazdálkodást lehetetlenné teszi a végtelenig elaprózódott földbirtokszerkezet. Úgy tűnik, annak ellenére, hogy Erdélyben Magyarországhoz viszonyítva a hagyományos vidéki paraszttársadalom többet megőrzött magából, mégis kevés példáját látni a tudatos tervezésnek, a kockázatvállalásnak. E tanulmányban egyrészt az Erdélyben az elmúlt másfél évszázadban ható, a kisparaszti gazdálkodást alapvetően befolyásoló tényezőket, eseményeket foglalom össze; másrészt rá kívánok világítani a piaccgazdaság jelenlegi kihívásaira egy konkrét erdélyi aprófalú (Siklód) példáján keresztül.

BEVEZETÉS

A falukutató mozgalmak több mint egy évszázados múltra tekintenek vissza a Kárpát-medence területén. A nagyon sokféle irányzat közös alapelve mindenkor az volt, hogy *a falusi vidéki társadalmi tér megismerése nélkül nem érthetjük meg a társadalmi folyamatainkat, nem értelmezhetjük a gazdasági trendeket.* Fontos azt is kihangsúlyozni, hogy a trianoni döntés után a műhelyek munkája Magyarországon és az elcsatolt területeken létrejövő falukutató csoportokban a falvak megismerését és a nemzeti identitás formálását is szolgálta.

Ilyen gondolati előzmények inspirálására 2006-ban a gödöllői Szent István Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Karán a Sárospataki Református Teológia két világháború között Újszász Kálmán vezetésével működő faluszemináriumi mozgalmanak az eszmei folytatásaként újraindítottunk egy ú.n. *faluszemináriumi mozgalmat.* A gödöllői faluszemináriumi kutatások egyik fő célja a klasszikus falukutató mozgalmak újraélesztése, a szellemi örökség továbbvitele, valamint a rendszerváltás után új kihívások elé került vidéki tér gazdasági, társadalmi folyamatainak tüzetesebb megismerése, és megismertetése. Vizsgálati helyszíneink kiválasztásakor nem szorítkozunk az anyaországra. 2007 és 2008 nyarán Siklódon (Hargita megye) került sor az első határon túli kutatásunkra. A Sóvidék szélén, a Parajd és Szováta szomszédságában levő néhány

száz fős (2002-ben 359 fő¹) zsáktelepülésen meglehetősen archaikus életvitellel találkoztunk. Jól kutatható témának ígérkezett a rendszerváltás, valamint az EU-csatlakozás következményeinek vizsgálata a helyi közösség mezőgazdasági megélhetésében.

Az irodalmi forráselemzés mellett e tanulmány egy kérdőíves felmérés eredményeit is közli. 2008 nyarán ugyanis egy, a helyi gazdálkodás elemeit vizsgáló kérdőívvel érkezünk Siklódra. Ennek kitöltését a kutató szeminárium tagjai végezték úgy, hogy személyesen keresték fel a falubelieket. A kérdőívet 73 siklói háztartásban töltöttük ki. Ez becsléseink szerint legalább a falu kétharmadáról jelent információt. A kutatásunk során végzett gyűjtés alapján 110 lakott házat találtunk. Igaz, hogy a falu lakóépületei folyamatos számozással 1-től 415-ig vannak jelölve, de csupán 230 házat lehetett beazonosítani, és ezek közül is csak 110 ház volt lakott (Molnár, 2008B). A kérdőívben rákérdeztünk a földhasználat, a birtokméret és a birtokstruktúra jellegzetességeire, a jelenleg alkalmazott gazdálkodási gyakorlat általános kérdéseire, a helyi földtulajdonosok jövőbeli szándékaira. A felmérés során, ahol a megkérdezettek szívesen nyilatkoztak a részletekről, ott a kérdőíveket további információkkal is kiegészítettük. Ebben az értelemben a kérdőíves felmérés kérdései jó pár esetben az irányított interjú vázaként működtek.

A HAGYOMÁNYOS GAZDÁLKODÁS ERDÉLYBEN

A Magyar Királyság, és így Erdély gazdaságfejlődésében is jelentős szerepet játszott az európai gazdasági erőter. Ezzel összefüggésben a kontinentális munkamegosztás különösen a 16. századtól kezdve Európa keleti felétől az agrártermékek előállítását kívánta meg. Éppen ezért maradhatott fenn hosszú ideig a mély gyökerű falusi életforma is Kelet-Európában (Fél –Hofer, 1997.).

Ugyancsak hozzájárultak Erdélyben a tradicionális vidéki megélhetési stratégiák konzerválásához, hogy hosszú ideig fejletlen volt a szárazföldi úthálózat. Erdélybe lényegében csak a hegyek hágóin keresztül lehetett bejutni. Emiatt az áruszállítás, ami bekapcsolhatta volna Erdélyt Európa gazdasági vérkeringésébe, igencsak akadozott. Hosszú ideig jóformán csak a könnyen szállítható áru (bőrök, nemesfémek) és a saját lábán hajtható jószág tudott exporttermékké válni (Csetri, 1999). Az állattenyésztést erősítette az a tény is, hogy hosszú ideig nem terhelték olyan súlyos adók, mint a növénytermesztést (Prinz–Teleki, 1937)

Abban, hogy az intenzív, monokultúrás növénytermesztés itt nem alakulhatott ki, a természetföldrajzi viszonyok mellett nem kevés szerepe volt a birtokméretnek is. Az erdélyi paraszti birtokok ugyanis igen kevés esetben érték el egy nagybirtok méreteit, amelyen már eredményesen lehetett volna profitorientált gazdálkodást folytatni (Szabó, 2002). A birtokok általában 5 hektár alatt maradtak (Balogh–Fülemile, 2001) Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy az okok között ott találjuk a konzervatív, alig mobilizálható társadalmi struktúrát is (Viga, 2001), amelynek igencsak fontos szerep jutott a hagyományos paraszti mentalitás megőrzésében.

Az erdélyi gazdálkodásban tehát mindig is előnyben részesült az állattartás. Hosszú időn keresztül konzerválódtak a bejártott, ismert technikák. A kapitalizálódással együtt járó válto-

---

1 <http://hu.wikipedia.org/wiki/sik%C3%B3d>

zások természetesen hatottak a vidéki társadalmakra itt is. De tény, hogy ez nem mindenhol volt egyformán mérhető. A vasutak, főbb közlekedési útvonalak mentén lévő kistájak, a városok, vagy a nagyobb földbirtokok közelében lévő falusi települések társadalmát korábban és mélyebben érintette a változás. Itt gyorsabban megjelent a piacelvű termelési gyakorlat. Ezzel szemben az elzártabb vidékek, félreeső térségek, települések gazdasági, társadalmi viszonyai nem sokat változtak. Ez az időben eltérő hatás a termelési feltételek máig ható differenciálódását eredményezte. Aszerint tehát, hogy a földet és a munkaerőt mennyiben sikerült piacképes termelési tényezővé alakítani, avagy a gazdálkodás megmaradt-e kizárólag az önreprodukció kereteiben – jelentős területi különbségek vannak ma is (Oláh, 2005).

A HAGYOMÁNYOS GAZDÁLKODÁS SIKLÓDON – A RÉGMÚLT

Az Erdélyben fentebb felvázolt folyamatok Siklód tekintetében is érvényesnek tekinthetők. A létforma és a megélhetés alapját itt is a hagyományos, családi gazdálkodás képezte. A XX. század első felének, a hagyományos siklódi paraszttársadalomban tapasztalható viszonyait az idős siklódiak emlékeiből rekonstruálhatjuk. A fő megélhetés ez idő tájt a táj földrajzi és domborzati adottságait is követve az állattartáshoz kapcsolódott. Az elmondások alapján a tartott jószágot – baromfit, juhot, disznót, tehenet, borjút – az urbanizált térségek piacain adták el. Az eladásra szánt állatokat közelebbi településekre – így Szováttára, Korondra –, és távolabbi ipar- és bányavárosokba – Petrozsényba, Szebenbe, Bányaságba – hordták (Dezsény, 2007).

Megélhetés szempontjából nagyobb jelentősége ezen kívül a gyümölcsstermesztésnek volt. A megkérdezett siklódiak elmondása alapján különösen híres volt a falu a cseresznyéjéről. A területen a cseresznye – a település relatíve nagy tengerszint feletti magassága, a hegyvidéki, hűvösebb mikroklíma miatt – később hozott termést, mint általában Erdélyben. A kemény héjú, ízletes fajtákat messze földre elszállíthatták és értékesíthették a helyiek. A falu határában sorakozó gyümölcsöskertek a megélhetés egyik fő alapját jelentették a tulajdonosaiknak (Dezsény, 2007). A falu gazdálkodása, megélhetése hosszú évszázadokon keresztül egy jól működő funkcionális területi kapcsolatrendszerben létezett, egészen a szovjet mintájú szövetkezetesítés korszakának beköszöntéig.

Siklódot az államszocializmus diktálta kötelező kolhozosítás szinte utolsóként érte el. A Termelőszövetkezet csak 1962 februárjában alakult meg. A kollektivizálás természetesen itt is azt jelentette, hogy „be kellett lépni a közösbe”. Ez gyökeres változást hozott a falu életében. Nem egyszerűen csak a magántulajdonon alapuló hagyományos családi gazdálkodás, és az ebbe ágyazódó társadalmi rend és szokásrendszer számolódott fel, hanem egy sajátos tudati erózió is elindult (Szabó, 2002). Lényegében a megszilárduló új rendszer felszámolta a történelmi parasztságot, és egy formailag egységes mesterséges paraszti osztályt teremtett meg, mely a nagyüzemi szervezetrendszer alkalmazottjaként teljesen más gondolkodásmóddal, elhivatottsággal és munkaszervezéssel bírt (Molnár, 2008A).

A szövetkezetesítés során a 60-as években a számosállatokat Siklódon is be kellett szolgáltatni a termelő- és művelési eszközökkel és természetesen a termőfölddel együtt. A háztájiban 10 árat lehetett megtartani saját művelésre. A szocializmus évtizedeiben a mezőgazdaságban végig fennmaradt a nagyüzemi termelési keret. Míg Magyarországon a hetvenes-nyolcvanas években

kibontakozott egy sajátos *második gazdaság* az agrárágazatban, addig Romániában ezt hiába keressük. A merev, tervmutatókban számoló gazdaságirányítás csak nagyon szűk teret engedett a családok autonóm gazdasági törekvéseinek, az önálló kezdeményezéseknek. Ilyen makrogazdasági feltételek között nem bontakozhatott ki intenzív árutermelői tevékenység, a kezdetben 0,3 ha-ra, majd 0,15 ha-ra zsugorított háztáji parcellákon erre nem is volt lehetőség (Oláh, 2004).

A PIACGAZDASÁG KIHÍVÁSAI

Rendszerváltáskor a szocialista mezőgazdasági nagyvállalati struktúra összeomlása utáni korszak agrárgazdaságában országosan uralkodó üzemformává Romániában is a kisparaszti magángazdaság (99,2%) vált. A megművelt területek 78,5%-a került magántulajdonba a 90-es évek első felében, de ennek csak 38%-át művelték meg a kisparaszti gazdaságok. Szinte minden gazdaságban önellátó termelés indult be (Vincze, 1995).

A magántermelő kisgazdaságok esetében az elmúlt több mint húsz évben Erdély-szerte problémát jelentett a munkaerő és tőkehiány, valamint az elavult termelési technológia. A piaci szakosodásra utaló termékszerkezeti változtatások helyett a kisgazdaságok „mindent” termelő stratégiája uralkodott el. A hatékony gazdálkodást lehetetlenné tette az irracionálisan elaprózódott földbirtokszerkezet (Oláh, 2004). A mezőgazdasággal foglalkozók a földeket ugyan visszakapták, de gépeket nem kaptak, így továbbra is függték a gépállomásoktól, vagy – ami nagyon gyakran megesett – visszatértek a kollektivizálás előtti technikákhoz, gépekhez (Szabó, 2002).

A piaci viszonyok, a kereslet és kínálat figyelembe vétele, a termékszerkezet teljes átalakítása, a tőkegazdálkodás, a gazdaság hitelből történő fejlesztése mind-mind olyan tényezők, melyektől a vidéki ember a posztkommunista országokban alapvetően idegenkedik. A stratégiai szemlélet, a mentális adaptációs készség ugyanis itt nem alakult ki kellően (Szabó, 2002). Sokan vélekednek úgy, hogy jobb megmaradni a tapasztalati tudásnál és a szokásokban gyökerező gondolkodásnál, még ha nem is kecsegtet nagy nyereséggel, hiszen ez kevésbé tűnik kockázatosnak. Amikor az életben maradás a tét, a falusi tapasztalati tudás, a szokásjog, a hagyománytudat súlyosabban esik latba, mint a kívülről eredő innovációs nyomás (Kaschuba, 1990). Ez magyarázza azt is, hogy miért tűntek vizsgálatunk idején meglehetősen korlátozott hatásúaknak a különböző kommunikációs csatornákon áramló egyébként korszerű szakismeretek (Oláh, 2004).

A székelyföldi agrártermelésben a rendszerváltás után az önfenntartás, a családi gazdaságok túlsúlya vált uralkodóvá, amely gyakorlatot nem a profitra, a folytonos gazdasági növekedésre koncentráló gondolkodásmód jellemezte, hanem arra irányult, hogy megőrizze, illetve újra megszerezze azokat a javakat, amelyek a lokális társadalmi térben a család pozíciójának szükséges komponensei (Oláh, 2004).

Ami az uniós csatlakozást illeti, a 2007–2008-as vizsgálatainkban sem a földek adás-vételében, sem a földhasználatban nem igazán lehetett az általunk megkérdezett tulajdonosok véleményében akár pozitív, akár negatív értelemben összefüggéseket fellelni. Annak ellenére, hogy a 2007. évvel kezdődően az Európai Unió költségvetéséből pénzbeli támogatás jár a romániai gazdáknak is. Ezek a támogatások az Európai Unió *Egyszerűsített Területalapú Támogatási Rend-*

szere (SAPS) alapján kerülnek kifizetésre. Az SAPS kifizetések igénylése mellett az igénylőnek lehetősége van arra is, hogy a többi terület-alapú támogatási formát is igényelje, beleértve ebbe az agrár-környezeti támogatásokat is.

A PIACGAZDASÁG KIHÍVÁSAI SIKLÓDON

A rendszerváltás után Siklódon is gyorsan végbement a *kárpótlás*, melynek során minden igénylő család visszakapta az eredeti birtokait. Visszaállt a történetileg kialakult birtokrend: egy *elaprózott, széttagolt birtokszerkezet*. E falu példája is igazolja, hogy a magángazdaságok idején fennálló tulajdonviszonyok, valamint a birtokstruktúra kis eltérésekkel ugyan, de lényegében azonos módon reprodukálódott azoknak a falvaknak az esetében, amelyek nem a *társas* gazdálkodási formát éltették tovább (Peti, 2004).

Siklód határa a falu méretéhez képest kifejezetten nagyinak mondható, körülbelül 1500 ha. A rendszerváltás utáni kárpótlás a családokat többségében jóval több földhöz juttatta, mint amennyire a jelenlegi igényeik szerint szükségük van. Ez annak ellenére is igaz, hogy az átlagosan egy család által birtokolt földterületek jellemzően nem haladják meg az 5 ha-t. Az időskorú gazdák a gazdálkodási módszerek és a gépesítés alacsony fokán általában még ezt sem használják ki teljes egészében. Az elaprózott birtokméret, és az időskorú tulajdonosi réteg Erdély-szerte probléma az apró- vagy kistalvas településszerkezettel rendelkező vidékeken. Ilyen körülmények között általános jelenségnek tekinthető, hogy a mezőgazdasági területek egy része leromlott állagú, így Siklódon is (Vincze, 1995).

Siklódon a vizsgált időszakban tehát az egyes családok birtokai általában 3–6 ha-t tettek ki és ez a viszonylag kis terület is igen sok apró, egymástól sokszor távoli, a faluban és annak külterületén elszórt, néhány tíz áras parcelláskákból tevődött össze. A megkérdezett tulajdonosok többségének több mint 10 tagban volt a földje. A megkérdezettek nagyjából tizedének pedig több mint 40 (!) különálló részből tevődött össze a birtoka (Dezsény-Molnár, 2008). A gazdálkodás jelentőségére, a földpiaci kérdésre vonatkozó válaszok jól jelzik a kialakult családi kisparcellás gazdaságok zsákutcáját Siklódon.

Ami a művelést illeti a vizsgálatunk idején, a siklói határ egy része egyáltalán nem, vagy nem a bejegyzett művelési ág szerint volt hasznosítva. Igen tipikus volt, hogy a Termelőszövetkezet gazdálkodásának ideje alatt a szántóterületként hasznosított földművelési ágot nem írták át a parcellák tulajdoni lapján az aktuális hasznosítási formának megfelelően. Emiatt sokszor a tulajdoni lapokon szereplő adatok nem felelnek meg a valóságnak. (Szerencse, hogy az SAPS kifizetések szempontjából ez a helyiek elmondása alapján nem okozott eddig gondot.)

A falu területén fekvő termőföldek legnagyobb része *kaszálóként, legelőként* használt. Ez az állapot a gazdálkodás helyi hagyományait és módszereit, történetiségét alapul véve magától értetődőnek tekintendő. Ugyancsak összecseng Siklód gazdálkodási tradícióival, hogy az összes megkérdezett közül 40 lakos (55%) rendelkezik *gyümölcsös* művelési ágba tartozó területekkel is (Dezsény-Molnár, 2008). Itt kell azonban megjegyezni, hogy a piaci viszonyok átalakultak, a kereslet a siklói gyümölcsök iránt megszűnt, ennek következtében a siklói gyümölcsstermesztés is leáldozott. A kertek java része a vizsgálatunk idején nélkülözötte a szakszerű és céltudatos növényvédelmet és gondoskodást. A környéken túlszaporodott medveállomány is hozzájá-

rult, hogy alig lehetett ráismerni az egykor szebb időket megélt gyümölcsösökre. A megkérdezettek kétharmadának volt a birtokai között *veteménye, kapás művelési ágba* tartozó területe. Ez javarészt annak köszönhető, hogy a burgonyát (pityókát), kevés kivételtől eltekintve minden háztartás évről évre igyekszik megtermelni magának. Ezek a földek kisebb részben általában a ház környékén lévő, a vaddisznók miatt szükségszerűen minden esetben körülkerített parcellán, nagyobb részben pedig a falu közbirtokossági földjein, fent a „Hegyben” voltak. Ott jártunkkor is élt az a régi hagyomány, hogy az élelmezés egyik alapját képező burgonyát a falu felett, a Siklód-kő és a Küsmöd-kő között futó lankás hegygerincen, az erre a célra a közösség által kiválasztott és megművelt földeken termelték meg. Itt ugyanis a helyiek elmondása alapján a nagyobb tengerszint feletti magasságon és viszonylagos izolációban kevésbé jelennek meg a kártevők, illetve munkaszervezési szempontból is számos előnnyel jár az egyben való művelés. A 6 ha-os, egy tagban művelt kapás kultúra vadaktól való védelmére a faluközösség a „*pityókapásztor*” sajátságos intézményét alkalmazza. Ez azt jelenti, hogy a burgonya teljes vegetációs ideje alatt – az ültetéstől a betakarításig – minden éjjel 2 kutyával rendelkező, a falubeliek közül kikerülő „éjszakai őr” vigyázza a területet. E nélkül a vaddisznók és az egyéb vadak olyan mértékű kárt tennének, ami lehetetlenné tenné a kifizetődő művelést. A burgonyatermelésen túlmenően a legtöbb háztartás igyekszik megtermelni legalább zöldségből háztájiban azt, ami megtermelhető. Szinte minden lakott háznál megtalálható a féltő gonddal ápolt zöldségeskert. Csak a legöregebbek, illetve a betegek nem foglalkoznak kertműveléssel.

A kérdőíves felmérésünk során rákérdeztünk az utóbbi évek *földhasználatban bekövetkező változásaira* is. A 74 megkérdezettből 16-an jelezték, hogy volt változás (22%). Ez főleg abban állt, hogy felhagytak a szántóföldi gabona ill. kapás kultúra termesztésével. Szerencsésebb esetben kaszálóként, vagy legelőként a földhasználat megmaradt, rosszabb esetben a területek parlaggá váltak. A földhasználat változásának kiváltó okait vizsgálva alapvetően két csoport különíthető el. Az egyik csoport (5 válaszadó) az öregséget, a betegséget; azaz a munkabíró- képesség megváltozását nevezte meg okként. A másik csoport (amelyet 11 kérdezett képez), egyértelműen a túltartott vadállományt okolta, ezen belül is a vaddisznókárt. A helyiek a kárt tevő állattal szemben eszköztelenek. A romániai jogszabályok nem nyújtanak megfelelő kárpótlási lehetőséget az okozott terméskiesésért. A terményüket nem védelmező gazdálkodók teljesen kiszolgáltatott helyzetben vannak.

Ami a *földpiacot* illeti, a megkérdezettjeink között mindössze 3 olyan válaszadó volt, aki akkor *bérbe adta* a saját birtokainak egy részét. Nem igazán volt ugyanis kinek bérbe adni: a megkérdezettek között összesen 8 olyan válaszadó volt, aki *földet bérelt* a saját földje mellé használatra. És nem csupán a földbérlet piaca volt gyenge a kutatásaink szerint. A földek *adás-vétele* sem volt jellemző. Az összes megkérdezettből mindössze 6-an (8%) adtak el földet a megelőző években (Dezsény-Molnár, 2008). A vevők minden esetben siklói lakosok voltak, illetve a helyi erdészet. A kérdőíves felmérésünkből az is kiderült, hogy az eladást általában az indokolta, hogy a régi tulajdonosok úgy érezték, nincs szükségük a szóban forgó birtokaikra. Tehát nem üzletelni, inkább szabadulni akartak a földtől. Több mint kétszer annyian, mint ahányan jelenleg eladták a földjüket (összesen 11-en) jelezték a felmérésben, hogy megválnának birtokaiktól vagy azok egy részétől a jövőben. Ugyanennyien adtak bizonytalan választ; azaz még 11-en voltak azok, akik szintén nem ragaszkodtak a tulajdonukhoz. Az összes megkérdezett 30 %-a

tehát vagy már megkezdte, vagy úgy tűnt, a közeljövőben meg fogja kezdeni gazdálkodása végleges felszámolását.

A falu hagyományosan *állattartó* település. A Termelőszövetkezet felbomlása után, aki csak tehetett visszatért a környéken jellemző *tejelő-szarvasmarha* tartáshoz. A megkérdezett lakosok valamivel több mint felének volt otthon fejőstehene. A téhentulajdonosok megközelítőleg kétharmadának (64%) 1–3 darab tehene volt. Egyharmaduknak (36%) pedig négy, vagy annál is több állat volt a birtokában. Az összes tehénnel rendelkezők 16 %-a pedig legalább hat, vagy annál is több állatot tartott. Kutatásunk idején a felesleges tejet mindenki maga vitte reggel és este a tejcsarnokba. Ez az elnyújtott faluszerkezet, valamint a helyi paraszttársadalom elöregedettsége okán többeknek komoly gondot jelentett. Korábban napjában csak egyszer, reggel kellett a gyűjtőcsarnokba eljuttatni a tejet. A tejcsarnok tulajdonosa, a székelykeresztúri tejgyár az új európai uniós higiéniai normákra hivatkozva azonban újólágy már csak a friss fejből származó tejet hajlandó átvenni. Az átvételi ár minőségi kategóriánként változó. A kicsiny, eldugott falu téhentartói egyenként állnak szerződésben a felvásárlóval. Érdekérvényesítő-képességük és ennek folytán alkupozíciójuk rendkívül gyenge. Ilyen viszonyok mellett és az akkortájt tapasztalt igen alacsony felvásárlási árakkal számolva (60 bani literenként) (Dezsény-Molnár, 2008) valóban kérdésesnek tűnt, hogy hosszabb, de akár középtávon is, megéri-e fenntartani ezt a gazdálkodási formát. A tej értékesítésén kívül a tehenek másodlagos hasznát az évről évre születő borjú felnevelése és eladása adja. Tapasztalataink szerint a növendék állatokat ritkábban a környékbeli vásárokon értékesítik, gyakrabban a térség településeit járó kupecsek vásárolják fel.

Juhot, ami szintén hagyományos haszonállat ezen a vidéken, a háztartások valamivel kevesebb mint harmada tartott a vizsgálat idején; jellemzően 3–10 db-ot. Ezek csak télen vannak a házaknál, tavasztól őszig a major – egy a juhok bértartásából élő pásztor –gondozza őket, aki családjával együtt fent tartózkodik velük az esztenán, a nyári pásztorszálláson. Minden falubeli juh nyáron itt legel. Az esztenán a pásztorlásért meghatározott pénzüsszeget és természetbeni járandóságot kell fizetni állatonként. Cserében a pásztor a vegetációs időszakban legelteti az állatokat a közbirtokosság legelőin, feji az anyákat és sajtot készít, amiből meghatározott mennyiség a gazdának jár. Egy fejős juh után az általunk vizsgált időben 8 kg sajtot és 1,5 kg ordát kaptak a juhos gazdák, amiért cserébe juhonként 6 liter gabonát és 10 leit, valamint a fejős juhok után még egy-egy kg kenyeret is adtak a majornak (Dezsény-Molnár, 2008). Tapasztalataink szerint a juhtartás is hanyatlásnak indult. Ennek oka egyrészt, hogy a pásztortól kapott sajtot nem tudják értékesíteni a gazdák, másrészt pedig nem tudják a télire való abraktakarmányt megtermelni.

Lóval a kérdőív válaszadóinak 22%-a rendelkezett a vizsgálat idején. Hajdanában a ló volt az elsődleges teherszállítási és közlekedési eszköz. Szerepe a településen is megjelenő gépjárművek miatt azonban jelentősen csökkent; ám presztízsértéke továbbra is megmaradt. A legtöbb helyen egy, néhol kettő esetleg három állatot tartottak 2008-ban (Dezsény-Molnár, 2008). Nem véletlen összefüggés, hogy ahol lovat tartottak, ott kivétel nélkül tehenet is. A két állat takarmányozása hasonlóan oldható meg, illetve mivel a lónak nincsen közvetlen értékesíthető haszna a tehénnel ellentétben, csak miatta nem lenne érdemes a kaszálókat fenntartani és a szénakészítés munkaiigényes folyamatával foglalkozni. A faluban leginkább fuvarozásra, szénahordásra használják, szántásra nem nagyon. A még megmaradt szántókat a néhány traktortu-

lajdonos bérben megműveli. A lovaglás sem jellemző, inkább csak a nagy hagyományokkal bíró, például szüreti bál alkalmából nyergelik fel az állatokat.

A vizsgálat idején a háztartások nagyjából kétharmadánál *baromfit* is tartottak, általában 1–3 tucatot. A házak kevesebb, mint harmadánál találkozhattunk *sertéssel*. Jellemzően egygel vagy kettővel. A disznóhízlalás legfőbb korlátja tapasztalataink szerint a túlszaporodott vadállomány által a kertekben, kapás kultúrákban okozott komoly vadkárban keresendő. A házisertés-hízlalás alapját képező kukoricatermelés gyakorlatilag teljesen lehetetlenné vált az elmúlt időszakban.

A kérdőíves felmérésünkben 2008-ra vonatkozóan a tartott *jószágok értékesítésére* is rákérdeztünk. A megkérdezett háztartások fele értékesített állatot a vizsgált évben. Legtöbbjük szarvasmarhát és juhot. A jószágeladás leginkább abból adódott, hogy a születő borjakat és bárányokat – lévén, hogy a legtöbb esetben szóba sem jön az állomány-növelés – eladták. Tapasztalatunk szerint a faluban a háznál tartott disznót érdekes módon általában nem fiattarták, a hizlalandó malacokat szinte minden esetben a falun kívülről szereztek be. Feldolgozott állati termékeket a vizsgálatunk idején egyáltalán nem adtak el a megkérdezettjeink. Általában saját fogyasztásra termeltek. Nem alakultak ki működő kereskedelmi kapcsolatok felvásárló külpiacok felé. Igazolva láttuk, hogy a mezőgazdasági termékek helyi feldolgozásának hiánya kiemelt fontosságú probléma, ugyanis kereslet, illetve a szervezett, biztosított eladás, értékesítés lehetősége hiányában a gazdákat nem készíti semmi a piacorientált nyitásra, a mentalitásváltásra (Szabó, 2002). Pedig ez csökkenthetné a termelők jelenlegi gazdasági függőségét.

Ebben a hagyományosan állattartó múltú faluban az *állatlétszámban egyértelmű csökkenés* volt megfigyelhető a vizsgálatunk idején. Ez részben összefüggésben áll a falu elöregedésével, részben pedig a gazdálkodás terén tapasztalható egyre romló megélhetési viszonyokkal. Mindezekkel együtt a saját élelmiszer megtermeléséhez, a háztáji állattartáshoz való ragaszkodás igen erősen tetten érhető jelenség volt. Úgy tűnt, az egyedülálló, idős asszonyok is egészen addig a pontig tartanak baromfit az udvaron, amíg csak meggyengült egészségi állapotuk ezt lehetetlenné nem teszi. Állat csak rendkívüli esetben nincs, például, ha a gazda beteg, ha társadalmi-szociális értelemben lecsúszott, vagy ha időszakosan, idényjelleggel lakik a faluban. A háztáji állattartáshoz való ragaszkodást, a termelést magát azonban a megélhetés biztonsága tudná leginkább éltetni. Csakhogy a 74 gazdálkodást folytató megkérdezett közül csupán 17-en vélekedtek úgy Siklódon, hogy számukra a gazdálkodás fő bevételi forrást jelent.

ÖSSZEFOGLALÁS

Terepi kutatásaink Siklódon azt mutatták, hogy a falu úgy érte meg az EU csatlakozást, hogy a településen gyakorlatilag nem alakult ki olyan üzemforma,

- amely a háztartások egyetlen és elsődleges megélhetési tevékenysége és jövedelemforrása lett volna.

- képes lett volna átgondolt, megtervezett termelő tevékenység folytatására. A megkérdezettek egyikénél sem találtunk érdemi üzleti, stratégiai tervet.

- képes lett volt váltásra. A 74 megkérdezettből ugyan 16-an jelezték, hogy volt váltás a termelésben (22%). Ugyanakkor ez is főleg abban állt, hogy felhagytak a szántóföldi gabona ill.

kapás kultúra természetével. Szerencsésebb esetben kaszálóként, vagy legelőként a földhasználat megmaradt, rosszabb esetben a területek parlaggá váltak. A földhasználat változásának okai között az öregséget, a betegséget; azaz a munkabíró-képesség megváltozását nevezték meg válszadóink, illetve a túltartott vadállományt. Azaz a váltásnak nem egy új perspektíva, hanem a régi fenntarthatatlansága volt az oka.

- a térség környezeti adottságainak megfelelő diverz termény-, ill. termékszerkezettel rendelkezett volna.
- vagy amennyiben specialista (pl. tejre), úgy vertikumot lett volna képes kiépíteni (például a főtermék értékesítésére vagy feldolgozására).
- racionális és megalapozott jövőképpel rendelkezett volna
- legalább alap szinten folyamatosan figyelemmel kísérte volna a piaci igényeket és igyekezett volna a lehetőségeket kihasználni.
- tőkeerővel – és befektetési hajlandósággal bírt volna
- rendelkezett volna termelők közti együttműködéssel. Ehhez minden bizonnyal hozzájárult az államszocializmus felülről kényszerített szövetkeztetés is. tapasztalataink szerint meglehetősen erős fenntartással viseltettek az emberek a közösen kezelt vagyon gondolatával kapcsolatban.

Mindezek következményeként az összes megkérdeztünk 30 %-a vagy már megkezdte, vagy úgy tűnt, meg fogja kezdeni gazdálkodása végleges felszámolását. Annak ellenére, hogy a földalapú támogatás elérhetővé vált, és hogy a környék viszonylagos érintetlenségének és hegyvidéki fekvésének köszönhetően a településhez tartozó területek szinte minden célprogramban pályázatra alkalmas erőforrások. Siklód a Sóvidék szélén természetesen nem csupán a mezőgazdasági megélhetésre építhet. Ugyanakkor Siklód esetében sem vitatható, hogy a vidék életben maradása és a családi gazdálkodás megújulása összetartozó kérdések. Kutatásunkkal szerettünk volna rávilágítani, hogy a hagyományos családi gazdálkodás fontos, de a társadalmi, gazdasági bázisa megújításra szorul. Jelenlegi formájában nem lesz hosszú távon fenntartható Erdélyben sem. Létkérdés a megújítás, hisz a legtöbb rurális térségben a mezőgazdaság, a családi gazdálkodás az egyetlen, ami helyben rendszeres bevételi forrást biztosíthat. Sok helyen e tevékenységen kívül lényegében *nincs* más megélhetési lehetőség.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Balogh Balázs – Fülemile Ágnes (2001). Adatok Kalotaszentkirály és Zentelke tévesztés előtti paraszti gazdálkodásához. In: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.) *Számadó*. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 9–24.
2. Csetri Elek (1999). *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás 1800-ig*. Erdélyi Gazda Kiadó, Kolozsvár
3. Dezsény Zoltán (2007). *Megélhetési stratégiák régen és ma*. Acta Regionis Rurum 1. SZIE GTK, Gödöllő 94–101.

4. Dezsény Zoltán – Molnár Melinda (2008). *Gazdálkodás Siklódon: múlt, jelen, ... jövő?* Acta Regionis Rurum 2. SZIE GTK, Gödöllő 13–27.
5. Fél Edit – Hofer Tamás (1997). *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest
6. Kaschuba, Wolfgang (1991). Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási távlatok. In: Vári András (szerk.): *A német társadalomtörténet új útjai*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
7. Molnár Melinda (2008a). Sustainable development in connection with urbanization, rural development. In Szűcs I. et al (edited): *Economics of Sustainable Agriculture* 119–135.
8. Molnár Melinda (2008b). Siklód az elnéptelenedő aprófalú. In: Deáky Z. – Molnár M. (szerk) *Acta Regionis Rurum* 2. Gödöllő 9–13.
9. Oláh Sándor (2005). *A székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételei 1989 után*. A falu. A magyar vidékfejlesztők folyóirata – 2005. tavasz. 47–55.
10. Oláh Sándor (2004). *Falusi láttelepek (1991–2003)* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
11. Peti Lehel (2004). *Az agrárgazdaság poszt szocialista átalakulása a Kis-Küküllő menti falvakban*. Korunk folyóirat, 2004. december, Kolozsvár
12. Prinz Gyula – Teleki Pál (1937). é. n. *Magyar földrajz. A magyar munka földrajza*. Budapest
13. Szabó Á. Töhötöm (2002). *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza Könyvek 11. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
14. Viga Gyula (2001). Megjegyzések a paraszti kultúra változásának kérdéséhez. Bodrogi példák. In: Bali János – Jávorka Kata (szerk.) *Merítés*. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére. Budapest, 75–89.
15. Vincze Mária (1995). *A családi gazdaság helye és szerepe a román agrárátalakulásban*. Regio 1–2. 137–144.

Gábora Attila, Pásztor Gyöngyi, Péter László A turizmus mint a régiófejlesztés lehetséges eszköze: Körösrév határmenti kistérség példája¹

Jelen írásban a szerzők arra vállalkoznak, hogy a turizmus régiófejlesztésben betöltött eszközszerepét vázolják. A Bihar megyei Körösrév kistérség turisztikai marketingtervének példáján egy lehetséges elméleti és analitikus modelljét is megadják, az empirikus adatszerzés/elemzés – diagnózis – turista-profilok – igények – objektív lehetőségek és erőforrások tengelyen.

Kulcsszavak: kistérség, régiófejlesztés, turizmus, turista profilok, lehetőségek és erőforrások.

BEVEZETŐ

A romániai Környezetvédelmi és Fejlesztési Minisztérium 2008-ben megfogalmazott Országos Fenntartható Fejlesztés Kerettervének megfelelően a hazai turizmus a fenntartható fejlődés egyik motorja. Ebben a felvetésben a turizmus fejlesztése stratégiai jelentőségű az ország gazdasági növekedésének serkentésében. A Fejlesztési és Turisztikai Minisztérium által 2011-ben megfogalmazott *Turisztikai stratégiai és operatív marketingterv* feltett célja, hogy 2015-ig megkétszerezze a Romániába látogató turisták számát, kiemelt szerepet juttatva a *city-break* jellegű turizmus mellett az elsősorban fiatal külföldi „backpackers” látogatókra szabott *agro- és természetalapú kaland-*, illetve a családokat megcélzó *tengerparti pihenő turizmusnak*. E tekintetben meghatározó a határon átnyúló turizmus, kiváltképpen, ha a fejlesztendő térség közvetlen környezetében nagy tömegeket vonzó desztinációk vannak.

Tanulmányunkban egy jelentős fizikai-környezeti potenciállal rendelkező kistérség, a Sebes-Körös mentén fekvő Barátka, Vársonkolyos és Körösrév turisztikai potenciáljának a felmérésére vállalkoztunk, a települések sajátosságaira és a potenciális turisták igényeire centrálva. Írásunk első részében a kistérség jellemvonásait és turisztikai erőforrásrendszerét vázoljuk, majd a konkrét empirikus adatok tükrében ezek alkalmazási lehetőségeit vázoljuk mint a régiófejlesztés fenntartható és máshol is értékesíthető eszközét.

¹ Jelen írás a *Rév-Hajdúszoboszló turisztikai marketingterve* elnevezésű dokumentum alapján készült. A kutatás a HURO/0802/131-AF/01 *Üzleti inkubátor létrehozása a határon túli együttműködés keretében a turizmus fejlesztéséért* elnevezésű projekt részeként valósult meg, a Magyarország–Románia Együttműködési Program 2007–2013 keretében, az EU Európai Fejlesztési Alap finanszírozásával, a Public Management Consulting megbízásából, a Promoter Consult Center kivitelezésében. A vizsgálat célja a tipikus romániai és magyarországi turista szegmensekre kalibrált turisztikai csomagok, útvonaltervek kidolgozása volt, a lehetséges fejlődési és fejlesztési irányvonalak megrajzolása mellett. Ebben a tanulmányban csak a romániai oldalon elterülő kistérséggel foglalkozunk.

MÓDSZERTANI ASPEKTUSOK

Tanulmányunk empirikusan megalapozott: másodlagos statisztikai adatelemzésre, strukturált megfigyelésekre, félig strukturált interjúkra és informális beszélgetésekre épült. Az adatszerzésre 2012. július–augusztusában került sor, Rév kistérségben és Hajdúszoboszlón. Összesen 30 félig strukturált interjúra és több mint 50 informális beszélgetésre került sor.² A szekundér statisztikai adatok a helyi tanácsok nyilvántartásaiból, valamint a román Nemzeti Statisztikai Intézet (INSSE), a Bihar megyei Statisztikai Intézet adatsoraiból származnak. A fejlesztési dokumentum³ a marketingtervek szakmai standardjai szerint készült, és a kutatás-elemzés-diagnózis-tervezés lépéssorozatát követi. A fejlesztés érdekében SWOT és PEST analízis segítségével a turisztikai audit eredményeit a turisták és potenciális turisták elvárásaival mértük össze a helyi látványosságokra, valamint a turisztikai szolgáltatásokra vonatkozóan.

KISTÉRSÉG, ERŐFORRÁSOK ÉS TURISZTIKAI POTENCIÁL

A terepek

Körösrév Bihar megyei település, a Nagyvárad és Kolozsvár közötti útvonal mentén, a Királyerdő mészkőtömbjeinek lábánál fekszik. Az először 1256-ban említett községközpont eredeti elnevezése *Portus Crisy* volt, de egykor Révelő néven is említették. Mivel az erdélyi fennsíkot magas hegyek, sziklák övezik, a Sebes-Körös révi völgye volt az egyetlen könnyen járható kapu Erdély és az Alföld között. Tutajokon szállították az árut (főleg sót) Nagyvárad és Budapest felé. A hosszú út mentén vámszedőközpontok épültek, egyikük éppen a festői Révi-szorosban. A tutajok a ma Tündérvárnak nevezett részen kötöttek ki – amely lényegében a sziklafalba épült erős torony –, hogy a vámot rendezzék. A szomszédos Vársonkolyos a Királyerdő északi peremén, a Sebes-Körös szurdokvölgyében fekvő település. Itt ömlik a Sebes-Körösbe a Méhesd és az Izbendis; a falutól keletre található a festői, kanyargós szurdokvölgy, a Vársonkolyosi-szoros, amelyet a folyó a meszes sziklákban vágott magának. A környék bővelkedik barlangokban: a Vársonkolyosi-szorosban található Közép-Európa egyik leghosszabb, több mint 50 kilométeres járata, a Szelek barlangja. A két település között szerves gazdasági-társadalmi kapcsolatok alakultak ki, a természeti látványosságok pedig kiegészítik egymást.

Diagnózis

Vessünk egy pillantást Körösrév és a vele szomszédos Sonkolyos és Barátka települések demográfiai szerkezetére. Az említett három település össznépességszáma 12 315. Amint az a következő ábrán is látható, Barátka község népességszáma egy századeleji rohamos ugrást követően folyamatosan csökkent, míg Vársonkolyos és Körösrév népessége növekedett a kommunizmus időszakában, csökkenni közvetlenül a rendszerváltást követően kezdett.

---

2 A stratégia megalapozásához a *survey* módszerét is alkalmaztunk, ennek eredményeit e tanulmány nem tartalmazza.

3 A teljes dokumentum letölthető a <http://vaducrisului-hajduszoboszló.ro/wp-content/uploads/JMT/turisztikai%20marketing%20terv.pdf> oldalról [11.12.2013.]

1. táblázat. *A kistérség népességének alakulása (romániai határvidék)*

Település	1880	1910	1956	1977	1992	2002	2011
Körösrév	2229	3975	4977	5221	4609	4385	3898
Vársonkolyos	2014	2670	3697	4359	4071	3499	3254
Barátka	5356	8316	7662	7244	6208	5567	5158

Forrás: TEMPO online, INSSE, 2012, Varga E., 1999.

Annak érdekében, hogy a főképp rendszerváltás után felerősödött, az átlagosan 26,4%-os népességsökkenést megértsük, tekintjük meg a természetes szaporulat, illetve a migráció adatait.

2. táblázat. *A kistérség településeinek népmozgási jellemvonásai (romániai határvidék)*

Település	Natalitási ráta	Mortalitási ráta	Bevándorlási ráta	Kivándorlási ráta
	%o	%o	%o	%o
Körösrév	9,74	15,13	10,97	16,21
Vársonkolyos	9,06	11,87	8,60	21,80
Barátka	8,64	16,70	12,64	13,03

Forrás: TEMPO online, INSSE, 2012.

Mindhárom település esetében látható, hogy mind a természetes szaporulat, mind a migrációs ráta egyenlege negatív, ami a 90-es évek elejétől eltérő ütemben folyamatos. Elmondható, hogy a népességszám csökkenésének elsődleges oka a migrációs veszteség, a másodlagos pedig a negatív természetes szaporulat.

A *Községek Fejlettségi Mutatója*⁴ (CDI-index, lásd Sandu 2007) szerint Körösrév a legfejlettebb a három község közül 56 ponttal, ezután következik Vársonkolyos 50 ponttal, Barátka pedig a harmadik 48 ponttal. A Bihar megyei átlag 56 pont, tehát Vársonkolyos és Barátka a megyei átlag alatt van, Rév pedig átlagos, ami rurális települések lévén jó helyezést jelent.

A *foglalkoztatás* tekintetében Körösréven a rendszerváltástól az ezredfordulóig az alkalmazottak száma 300–400 fő között mozgott. 2001-ben hirtelen megugrott 716 személyre, ezt követően folyamatosan 600 fő felett maradt, kivételt képezve a 2007-es év, valószínűleg a gazdasági válság miatt, amikor a foglalkoztatottak aránya enyhén csökkent. 2009-ben elérte legmagasabb értékét, a 728 főt. A regisztrált munkanélküliek száma 2012 júniusában 122 fő volt, ebből 80 férfi és 42 nő. Barátka esetében az alkalmazottak száma 300 fő körül stagnált a rendszerváltástól 1998-ig, majd egy enyhe növekedés tapasztalható, 2007-ig az alkalmazottak száma

⁴ A mutató egy kompozit szintetikus mutató, mely a települések fejlettségi szintjét méri a Nemzeti Statisztikai Intézet adataira alapozva. A mutató a települések indikátorainak négy csoportját foglalja magába: lakóhelyek infrastruktúrája (víz, gáz, lakások területe), közösségi erőforrások (az önkormányzati költségvetés saját bevételei, tőkeköltiségei, és ugyanazon költségvetés lakásokra, környezetre, közösségi fejlesztésre vonatkozó kiadásai), személyes-családi gazdasági tőke (melyet az egy főre eső személygépkocsi segítségével számolnak), illetve a humántőke minősége (várható élettartam, csecsemőhalandóság, a 14 év feletti lakosság átlagéletkora.)

400 fő körül mozgott. 2007-ben újabb enyhe növekedés indult be, 2008-ban érte el a legmagasabb értéket, 510 főt. Regisztrált munkanélküliek a településen 2012 júniusában 115-en voltak, ebből 73 férfi és 42 nő. Vársonkolyoson a rendszerváltást követően a környék többi községéhez viszonyítva sok alkalmazottat regisztráltak, főképp a bánya működése miatt. Legtöbb alkalmazott 1990-ben volt, 1795 fő dolgozott ekkor. Ezután folyamatos csökkenés látható a fő munkaadó bányák és vállalatok folyamatos leépülésének köszönhetően. Az ezredfordulóra már 500 fő alatti volt az alkalmazottak száma, ezt követően stabilizálódtak 350–400 fő között. A regisztrált munkanélküliek száma Sonkolyoson 103 fő volt 2012 júniusában, ebből 45 nő és 58 férfi. Réven 48, Barátkán 49, míg Sonkolyoson 32 vállalkozás működött – ezek közül a legtöbb kereskedelemmel foglalkozott, a vendéglátó ipar alulfejlett.

A révi kistérség turisztikai helyzetének feltérképezése érdekében *SWOT elemzést* végeztünk, melynek segítségével igyekeztünk kideríteni, hogy melyek azok az *erős pontok*, amelyek a helyi turisztikai termékek és brand kemény magját képezhetik a jövőben, illetve ezek alapján melyek azok a *lehetőségek*, amelyek a fenntartható turisztikai fejlődés szilárd alapját képezhetik. Természetesen a módszer jellegénél fogva a *gyengeségeket*, illetve a leselkedő *kockázatokat* is számba vettük.

Erősségek. Az erősségek között kiemelten meg kell említeni a földrajzi és természeti adottságok egész sorát: a biodiverzitást, a széles skálán terjedő flóra és fauna ritka fajait, valamint a számos (cseppkő)barlangot, sziklaszurdokot, a különös klímát, amelyek a Körös vízével kiegészülve egy értékes természeti ökoszisztémát képeznek. A természetvédelmi terület-státusz mindent kiemeli (a szoros és környéke a Natura 2000 hatálya alá esik), és együttesen nagyon erős, markáns vonzerőt képez, ami egyben a helyi turizmus kemény, meghatározó magját is adja. További erősségnek számít a kistérség földrajzi elhelyezkedése: a román-magyar határközelség lehetőséget nyújt egy tágabb turisztikai körforgásba való bekapcsolódásra – pontosabban ennek fokozására és a turisztikai kapcsolatok intenzitásának növelésére. A kistérség könnyen megközelíthető, az ide vezető úthálózat jó, a közelben van határátkelő, valamint Nagyvárad vonzáskörzetébe is belesik (a közelebbi Élesd és a nem túl távoli Kolozsvár mellett); a vonattal való megközelítés is kedvező, ugyanis többféle árfekvésben és időpontban használható szolgáltatás.

Pozitívum, hogy természetben jelzett turistaútvonalak vannak, amelyek megközelíthetővé teszik a látogatható objektumok döntő többségét (lásd majd ezeket alább). A primér infrastruktúra működőképes: a Körösrévre vezető autópálya minősége jó, a kommunikációs lehetőségek adottak – a térerő erős, mindegyik szolgáltató lefedte a térséget. A turisztikai infrastruktúra alapjai adottak: kemping, panzió, étterem működik, a településen van sportcsarnok, focipálya, tehát a társas sportolás lehetőségei adottak a természet képezte adventure- és adrenalin sportlehetőségek mellett. Turisztikai jelzések vannak a környező településeken is; a főbb barlangok irányai ki vannak táblázva. A kistérség további erősségeihez tartozik kiegyensúlyozott demográfiai szerkezete. A nemi és korcsoportos eloszlás mindhárom településen kiegyensúlyozottnak mondható.

3. táblázat. *Nemek és korcsoportok a kistérség településein – a helyi humán erőforrás*

Település	Nők %	0–14 év %	15–64 év %	65+ %
Körösrév	51,00	17,32	65,32	17,34
Vársonkolyos	50,70	14,01	64,12	16,86
Barátka	51,42	15,79	61,78	22,41
Bihar megye	51,44	15,90	69,70	14,40

Forrás: TEMPO online, INSSE, 2012.

Bihar megye adataihoz viszonyítva látszik, hogy a nemi eloszlások hasonlóak; továbbá az is látható, hogy az aktívkorú lakosság aránya alacsonyabb a megyei értéknél, az idős korcsoport aránya is nagyobb, ami előregedetebb lakosságra utal.

A felderített erősségek sorában fontos a kistérség multikulturális jellege, a helyi hagyományok tárháza. Ide tartozik a térségre általánosan jellemző társadalmi sokszínűség, az etnikai és vallási diverzitás és tolerancia, amit a közös lokális tudat a legenda- és mondavilágban örökített meg. A fentiekkel összhangban megjegyzendő az épített örökség: a különféle felekezeti és stílusú templomok, temetők, emlékhelyek, a Tündérvár – csak néhány a látogatható objektumok közül. A fazekasság hagyománya és még létező gyakorlata kiemelt elem ebben az egyenletben.

A kistérségre jellemző másik erősség, hogy ismert a turisták adott szegmensei számára; hírneve és vonzereje van (tehát fokozható potencialitása) elsősorban a természetjárók, barlangászok, extrém sportokat űzők, piknikezők, valamint a flóra, fauna és természeti adottságokat tanulmányozók számára. Kutatásunkból kiderült, hogy a térség hírneve „kilépett” a szűkebben értelmezett Körösrév–Vársonkolyos–Barátka településrendszer fizikai-mentális határaiból. Ennek a hírnévnek a révi Zichy-cseppkőbarlang, a Szelek barlangja a legfontosabb hordozója, amit a 2006 óta a Nagymagyar-barlang előtti tisztáson rendszeresen megrendezett Sonkolyosi Fesztivál egészít ki, a Nagymagyar barlang mellett. A turisztikai fejlesztés szempontjából még megjegyzendő a helyi véleményformáló elitek többségére jellemző fenntartható fejlődéspárti attitűd, valamint a helyi önkormányzatok eddigi lépései és kezdeményezései, pályázatai. Az EKE szerepe a helyi turizmus szervezésében és promoválásában magas.

Gyengeségek. A gyengeségek sorát a fejletlen turisztikai infrastruktúra nyitja: kevés a szálláshelyiség, ezek árait az idelátogató turisták többsége sokallja. A térségben működő (kolozsvári, nagyváradai, élesdi) turisztikai ügynökségek kínálatából hiányzik a révi pihenés-kikapcsolódás. A szervezett és intézményesített formában megvásárolható turista csomagok többnyire a fiataloknak szánt extrém sportok kedvelőinek kínálnak testmozgással kapcsolatos turisztikai termékeket. A rafting révén a Körösre ráépített kalandsportolási lehetőségek nagyon magas fokon függenek a gát működésétől, valamint erősen kitett a természeti folyamatoknak – elsősorban a bő esőzésekre, tartós szárazságra gondolunk, mert a vízhez (Köröshöz) kötött. A turistaösvények elhanyagolt benyomást keltenek, elbokrosodott részeken vezetnek, pillanatnyilag a térség zászlóshajójának számító Zichy cseppkőbarlang fizikai megközelítése nagyon veszélyes, az alagút miatt pedig kockázatos. A síneken való megközelítés nagymértékben korlátozza az idelátogató közönség profilját és volumenét (például szervezett osztálykirándulás vagy idősök, mozgáskorlátozottak barlanglátogatása egyenesen lehetetlen). A (lehetséges) balesetek pedig elrettentő hatással vannak. Az információs panók száma alacsony, a rossz tájékozódási képességgel rendelkező vagy kevésbé elszánt átlagos turistát elbátortalanítják a helyenként alig látható festett jel-

zések. Bár az idelátogató és a potenciális turisták egyharmadának körében kifejezett óhaj a kerékpározás, kialakított/karbantartott kerékpárutak nincsenek. A fenti problémákat mérséklő, illetve megoldó infrastrukturális beruházások üteme lassú.

További gyenge pont – az idelátogató turisták visszatérő motívumaként – a térségre egyre inkább jellemző eldobált szemét mennyisége, a szemetesek hiánya vagy ezek alulhasznátsága. A helyiek és/vagy fegyelmetlen turisták által otthagytott szemét meghökkenítő kontrasztban van a térség fő vonzerejének tekinthető természetes táj képzetével. Hosszabb távon ez akár a térség spontánul kialakult brandjét és hírnevét is veszélybe sodorhatja, a hozzá kapcsolt jelentések tartalmát módosíthatja. (Az interjúkban és spontán beszélgetések során elhangzottak visszatérő panasa volt a „szemét-kérdés”). Ehhez a gyengeséghez kapcsolódik a rongálás is – helyenként megrongált információs panót vagy szemeteskukát látni. A gyengeségek sorát tovább szaporítja a helyiek és egyes turisták közötti latens (lappangó, felszín alatti) feszültség. Jellemző, hogy a helyiek a turistákat, a turisták pedig a „hanyag” helyi népesség egyes tagjait azonosítják a szemelőkkel és rongálókkal.

Pillanatnyilag egy másik gyenge pont, hogy az idelátogató turisták jó része semmilyen társadalmi és gazdasági kapcsolatban nem áll a helyiekkel, a helyi gazdasági folyamatokkal: szemléletes, hogy a megkérdezett helyi emberek „tudnak” a turistákról, de további ismereteik, netán kapcsolataik már alig vannak. Az idelátogatók között pedig elfogadott vélekedés, miszerint „*semmi okom a faluba menni*”. Magyarán, a helyiek és turisták párhuzamos, külön kis világokban mozognak, ami között hiányzik a rutinszerű átjárás, az intenzív interakció. A jelenlegi turizmus ciklusa szezonális, tél idején kvázi szünetel, ami részben a másik gyengeségnek, nevezetesen a monoprofilú (kalandközpontú) és szűkös turisztikai kínálatnak tudható be, valamint a jól marketált brand és a szisztematikus promóció hiányával is magyarázható. A gyengeségek között még a kulturális potenciál alulértékelését/ki nem hasznátságot azonosíthatjuk: például a fazekasság tradíciójára és még halványan élő gyakorlatára, vagy a Tündérvár megmaradt romjaira gondolunk, ami alig vagy egyáltalán nem értékesített.

Lehetőségek. Egyfelől, a természeti, földrajzi, földtani potenciál optimális szintű értékesítése és kihasználása növelheti a kistérség vonzerejét. Alternatív turisztútvonalak, ösvények kialakításával, újabb turisztikai objektumok felleltározásával szélesíthető az „eladható” látványosságok skálája, a termékcsomagok palettája. A Kőrösrév központjában felállítandó információs központok létrehozatala nem csupán a turisták jobb eligazodását szolgálná, hanem egyben „bevinék” az idelátogatókat az ittélő közösségek közé, tehát a szükséges társadalmi kapcsolatokat és kommunikációt generálná. Másfelől, a kulturális örökség köré új, komplementer termékcsomagokat lehetne kialakítani, ami szélesebb és heterogénebb turistacsoportokat, többgenerációs családokat is vonzhatna. Például a fazekasság kiaknázása és felmutatása, egy esetleges multi-etnikus tájház felállítása, de attraktív lehetne akár szórakoztató programok kínálata a fiatalokat kísérő idősebbek számára, hiszen facilitálná és erősítené egy helyi, falusias jellegű vendégszálláshálózat kialakítását azon családok/háztartások részvételével, amelyek erre megfelelő feltételekkel rendelkeznek (fürdőszoba, vendégfogadásra alkalmas külön szoba, vállalkozói hajlandóság). Mindezzel diverzifikálna a kínálati oldal, profitot termelne helyi háztartások számára, serkentené a konkurenciát és multiplikatív hatása is lenne.

Mindezzel párhuzamosan a lehetőségek között kiemelt a turisztikai termékportfólió és a kínálati csomagok kiszélesítése, valamint célirányos promóciója a megfelelő piaci szegmensek

felé. Itt elsősorban a regionálisan specifikus román és magyar gasztró- és italokra épített „élvezeti” csomagok, valamint a nyugaton jól bevált, a gasztrót kísérő *Memory* és *Heritage* termékcsomagok felépítésére gondolunk a román-magyar történelmi múltra alapozva. Felmerülhetnek továbbá az ún. *learning-tanulmányutak* meghonosítására alkalmas programok, útvonalak, helyszínek kialakítása. Mindezeket a szabadidő-töltési tevékenységek kibővítésével szinkronban lehetne megvalósítani. A profikat és az amatőröket megcélzó sportesemények és vetélkedők szervezése tovább szélesítheti az idelátogatók körét. A trainspotting-gyakorlatok intézményesítése további lehetőséget képez, aminek az alapjai már jelenleg is megvannak a szorosban.

A turizmus és vendéglátás szervezésével foglalkozó „kör”, vagy „egyesület” szervezése katalizátor szerepet tölthetne be az érdekelt szereplők közötti kapcsolatok megerősítésében. A kistérségen belüli önkormányzatok közötti szorosabb együttműködés, érdekegyeztetés, intézményes érdekképviselés, a közös célok megfogalmazása a kistérségi „turizmus ügyét” szolgálná közös pályázatok, infrastrukturális beruházások, regionális promóciók mentén. A környékbeli oktatás, szabadidős, hobby- és sportegyesületekkel, intézményekkel kialakított, megerősített és intézményesített kapcsolat, illetve partnerség számos lehetőséggel jár: speciális csoportok – tanulók, oktatók, kutatók, sportolók, hobbikörök – látogatását tenné rendszeressé, akik hírvívó, híd szerepet tölthetnek be a tényleges turisták irányába.

Kockázatok. A kockázatok tekintetében csak néhányat említünk meg: a tágabb gazdasági és társadalmi kontextus változásait (a gazdasági válság akutizációja, elszegényedés, a háztartási költségvetések szerkezetének átalakulása, a vállalkozások csődje), a természeti csapásokat, illetve – talán mint legfontosabb kockázatot – az ellenőrizetlen vadturizmust, amely tovább növelheti a rongálások mértékét, a szemetelést, valamint a helyiek egy része és a turisták közötti érdeklentetet, konfliktust.

4. táblázat. *A SWOT elemzés legfontosabb elemei – szelekció*

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
Földrajzi és természeti adottságok	Az infrastruktúra gyengeségei
Lokáció, elhelyezkedés	Kevés információs panó, problémás tájékozási lehetőségek
Infrastruktúra	Sok szemét és a szemetesek hiánya
Kiegyensúlyozott demográfiai szerkezet	Latens feszültségek (helyiek és a turisták között, nem megfelelő kooperáció a környékbeli önkormányzatok között)
Multikulturalitás, hagyományok, épített örökség	A turizmus szezonálisitása
Erős kollektív tudat és lokális memória	A megfelelő branding és promóció hiánya
Mobilizálható véleményvezérek és helyi elitek	Demográfiai problémák, az előregedés veszélyei, a magasan képzettek mobilitása
Relatív ismertség és látogatottság	Know-how deficit (a potenciális vállalkozók esetében) a vendéglátás terén
Erős intézményi és közösségi háttér	A természeti és kulturális potenciál alulértékelése
Létező és működő vállalkozások	A poszt-szocialista örökség hatásai
	Munkanélküliség, egyenlőtlenség
	Túlzott individualizmus, kooperáció-ellenesség

LEHETŐSÉGEK	KOCKÁZATOK
A természeti potenciál A kulturális potenciál kihasználása és kommunikálása Turisztikai termékportfólió, kínálati csomagok diverzifikálása és célirányos promóciója megfelelő, létező piaci szegmensek irányába Relatív ismertség és látogatottság Meglévő kapcsolatok erősítése	A tágabb gazdasági és társadalmi kontextus kockázatai A turizmusra költött összegek csökkenése – az EU, a kormány és a háztartások esetében A turisták számának drasztikus csökkenése A pályázható források csökkenése, a központi, kormányzati támogatási rendszer hiánya (mint pl. Mo.-on a Szép Kártya) A vállalkozások csődje, tőkehiány Természeti csapások Adminisztrációs és közösségi problémák Lakossági érdektelenség Ellenőrizetlen vadturizmus

TÍPIKUS TURISTASZEGMENSEK KÖRÖSRÉVEN ÉS KÖRNYÉKÉN – MÓDSZER ÉS PROFILOK

A helyi turizmus megismerésének folyamatában feltétlenül szükséges azoknak a turistacsoportoknak az azonosítása és jellemzése, akik már jelen vannak a térségben (*tényleges célcsoport*), vagy adott körülmények és feltételek mellett idelátogatnának (*potenciális célcsoport*). Mindkét csoport demográfiai-társadalmi összetétele változó (heterogén), ezért okvetlenül szükséges a minél pontosabb és szakszerűbb megragadása, *tipizálása*. A kutatás során alkalmazott módszerek alapján azt akartuk kideríteni, hogy a térségbe érkező turisták *kik* (elsősorban habitusuk és terepen való viselkedésük alapján), *miért jöttek* a térségbe-helységbe (motivációk, információforrás), *milyen elvárásaik vannak* (mit várnak el a helytől, a turisztikai szolgáltatásoktól) és *milyen a turista-viselkedésük* (hogyan töltik ott az időt, mit tesznek, hozzávetőlegesen mennyi pénzt költenek el, mire). A tervezés szempontjából az is fontos, hogy a személyes hálózatoknak, illetve a kortárs csoportnak milyen szerepe és hatása van (csoportnyomás, megfelelési kényszer, divathóbort, identitás-megerősítés).

Az alábbiakban megrajzolt típusok a rendelkezésre álló statisztikai adatok, a helyszínen tapasztaltak, valamint interjúk során szerzett információkon alapulnak. A típusok relevánsak, módszertanilag a fogyasztói vizsgálatokban rutinszerűen alkalmazott VALS II. és BDA profilok⁵ alapján megrajzoltak, erre épültek. *A VALS változók (kik)*: a jövedelem, utazás módja, a szállás típusa, életkor, a turistacsoport összetétele. *A DBA Holiday tipológia változói (mit tesznek*

5 VALS – Values, attitudes and lifestyles (a Roy Morgan-féle értékek, attitűdök és életstílusok alapján elkészített fogyasztói szegmentáció). BDA Holiday Typology Segmentation szegmentációs szabvány, ami a turisták piacssegmentációját az utazás célja, módja, jellege és a tipikus tevékenységek alapján modellezi. További részletekért lásd például Sharpley (1999: 97–187 vagy Hoffmann–Kozák–Véres (2009).

a helyszínen): a tartózkodás ideje, az elköltött pénz mennyisége, az utazások gyakorisága, a leggyakrabban végzett tevékenységek a terepen, az informálódás forrása.

A VALS és BDA *aspektusai és indikátorai*: a) Társadalmi státus (szocio-demográfiai és kulturális profil, foglalkozás, jövedelem); b) Származási hely, lakhely (állandó lakhely, ahonnan utaznak és ahol élnek, hányan és kikkel utaznak, kik azok – partner, család, barátok, rokonok, ismerősök, más); c) Informálódás (honnan szerzik az információt, mi alapján döntenek, melyek a meghatározó kritériumok), d) Vonzerők a helyszínen (miket akarnak meglátogatni, miket néznek meg ténylegesen) és szálláshelyi viselkedés (hol szállnak meg, hány éjszakát, mennyibe kerül); e) Helyi aktivitás és cselekvések, helyszínek (mit tesznek a terepen reggeltől estig leggyakrabban); f) A hely általános értékelése (szubjektív értékelés).

Módszertanilag úgy tartottuk, hogy a turistautazásokat *a társadalmi háttér* (osztálypozíció, életstílus), valamint a társadalmilag elfogadott, promovált és a rétegspecifikus turista gyakorlatok (praxisok) határozzák meg (mi a „menő”, „divatos” célpont és módozat a személyes lehetőségek metszetében). A turistára jellemző döntési folyamat elméleti előfeltevéseink szerint a következő lépésekből tevődik össze: 1. Az igény és vágy megjelenése, 2. Információgyűjtés és értékelés, 3. Döntés, 4. Utazási előkészületek és korábbi tapasztalatok, 5. Elégedettség és értékelések (Mathieson–Wall, 1982: 28 alapján). Az utazási motivációk tekintetében taszító és vonzó tényezőkről beszélhetünk. Az utazás lehet a munka *kompensációja* (kilépés, radikális és időszakos szakítás a munka világából – rendszerint passzív pihenés) vagy annak *meghosszabbítása* (kiegészítés, annak örömteli folytatása – aktív pihenés).

A tevékenységek tekintetében tehát beszélhetünk a turista tapasztalatok fogyasztásáról mint: 1. tapasztalat, 2. játék, 3. integráció, 4. klasszifikáció (Holt, 1995 id. Sharpley, 1999). A fenti tapasztalatokat két dimenzió mentén lehet felállítani: a *cselekvés struktúrája* és a *cselekvés célja* szerint. Az előbbi értékei lehet az objektumra orientált cselekvés, illetve interperszonális cselekvés, az utóbbi változó értékei pedig autotélikus (önmagára irányuló), illetve instrumentális. Ezek alapján a következő fő tevékenységtípusokkal állunk szemben. Holt tevékenységtípusai (1999, id. Sharpley, 1999:181) a következőképpen néznek ki (az alkalmazott elméleti modell).

5. táblázat. *A turistákra jellemző tevékenységtípusok elméleti modellje*

A cselekvés struktúrája/ A cselekvés célja	Autotélikus cselekvés (Az utazás önmagában cél)	Instrumentális cselekvés (Az utazás eszköz valami más érdekében)
Objektumcselekvés (Az utazásra fókuszál)	<i>Tapasztalat</i> (Szubjektív és emotív reakciók a fogyasztás nyomán, pl. „ <i>boldog vagyok, hogy idejöhettem, megláthatam, eljutottam</i> ” – fantasies, feeling and fun)	<i>Integráció</i> (Az objektum fogyasztása megerősíti az identitását, csoport-hovatartozását, az én és az objektum összeolvad, pl. „ <i>Monaco-ba megyünk és a Ritz-ben szállunk meg, mert az illik hozzánk</i> ” – symbolic location)

	<i>Játék</i>	<i>Klasszifikáció</i>
Másikra orientált (Az utazótársakra, a helyiekre fókuszál)	(Az utazás alkalom a másokkal való interakcióra, kapcsolatra, pl. „lehetőség, hogy megismerjük egymást, együtt legyünk” – performance, interaction)	(Az utazás alkalom arra, hogy magunkat megismerjük, elhelyezzük magunkat a világban másokhoz képest, pl. „látjuk, hogy élnek mások és mi” – style, status, values)

A típusok megnevezése természetesen metaforikus, az esetek többségében maguk az alanyok általhasznált fogalmakat kölcsönöztük a típusok megnevezésére. A turisták szegmentálására az alábbi elméleti sémát alkalmaztuk: a továbbiakban a típusokat fogjuk leírni, az *igény megjelenése – informálódás/döntés – tevékenységek tengely* mentén modellezzük a fogyasztói magatartás ezen állomásait. Nézzük meg, kik vannak jelen a kistérségben.

Tipikus turistaszegmensek Körösréven

Adataink szerint a meghatározó vonások és jellemzők alapján a következő turista ideáltípusok voltak elkülöníthetők. A továbbiakban ezeket fogjuk tömören szemügyre venni, majd néhány megállapítást teszünk a térség turisztikai fejlesztési lehetőségeinek fényében.

1. A „*Szeretjük a természetet*” megnevezés metaforikus ugyan, azonban legfontosabb jellemvonása ennek a szegmensnek, hogy a természetet értékeli: a táj vonzereje képezi utazásuk legfontosabb motivációját. Habár pillanatnyi jövedelmük az átlagosnál valamivel alacsonyabb, de a fiatal és városi, felfele mobilis rétegek tartoznak ide. Magasan iskolázottak (diákok vagy már egyetemi, akár mesteri fokozattal rendelkeznek), környezettudatosak és nagyon gyakran kirándulnak. Városiak, akik egyben aktívan akarnak kikapcsolódni. Természetjárásuk egyszerre kikapcsolódást, másokkal való együttléte és tanulást, új tapasztalatokat jelent. A kirándulást hobbinak tekintik: utazásaikat egyénileg szervezik, információkat barátaiktól és az internetről szerzik be, racionálisan tervezik útjaikat. Rendszerint rövidebb időre utaznak, az utazásra keveset költenek. Körösrévre annak hírneve, gazdag földrajzi adottsága vonzza. Mint rendszerint, ide is vonattal, busszal, vagy stoppal érkeznek, sok esetben a választott útvonal is annak függvénye, hogy azt mivel lehet a legkönnyebben megközelíteni. Stratégiai szegmenset képeznek, akik nyitottak az újra (e téren innovatívak, új útvonalakat szívesen kipróbálnak), mindig csoportosan kirándulnak. Maximum két-három napot tartózkodnak itt, leginkább hétvégén, de amikor számukra lehetőség adódik, akkor azt a periódust is kihasználják. A révi turisták növekvő hányadát képezik, de jelenlegi arányuk tíz százalék alatti.

2. Az „*Adrenalin*” típus az extrémebb sportok kedvelőinek körét fedi, akik elsősorban a rafting, barlangászás, sziklamászás, sportszerű túrázás, kaland céljából érkeznek. Ők a fiatal és/vagy a fiatal felnőttkorúak közül kerülnek ki, őket inkább a mindennapok rutinjából való kiszabadulás – escape – motivációja hajtja, élmények/tapasztalatok szerzése a cél. Aktív, magasabb státusú városiak, vagy sportkedvelők. Leginkább autóval utaznak, a szállás a szolgáltatásokat szervező intézmény/cég által biztosított. Tipikus tevékenységek: rafting, barlangászás, hegymászás. Gyakori vendégek, környezettudatosak; a helyiekkel kapcsolataik alig vannak. Elsősorban a természeti, földrajzi adottságok miatt vannak itt. Pillanatnyilag ők képezik a környék turistáinak többségét, főszezonban számuk elérheti akár a háromezretet. Bejárattott csatornákon keresztül jutnak ide, amiben a helyben operáló rafting cég játszik kapitális szerepet. A

helyi turizmus fejlesztése szempontjából célcsoportot képeznek abban az esetben, ha a helyi turisztikai szolgáltatások skálája bővül: például bicikli utak létesítése esetében egy helyi kerékpárkölsönző működéséhez máris elégséges keresletet jelentenek. Sportversenyek vagy vetélkedők – például „GPS kincskereső küzdelem”, vagy „tájékozódási játékok” – elsődleges célcsoportját képezik. Jelenlegi arányuk hatvan-hetven százalék, lényegében pillanatnyilag ők a „a turisták”.

3. A „*Habitualis természetjárók*” szegmense folyamatosan jelen van, de gazdasági hatásuk elenyésző. Olyan (ötven-hatvanéves) idősebbekből álló természetjárókra gondolunk, akik 15–25 fős csoportokat képeznek és előre eltervezett túraútvonalakat járnak be, a természet meg tapasztalása vagy ismeretszerzés céljából. Számukra a természet mellett a kirándulás önmagában érték. Az átlagosnál magasabb jövedelműek, közepesen vagy magasan iskolázottak, akik amatőr sport gyanánt rendszeresen járják a természetet. A túrák egynapos távokra korlátozódnak – hozzávetőlegesen 15–20 kilométer gyaloglás –, kisbusszal vagy személyautóval utaznak; a túra autótól autóig tart, majd hazautaznak. Tipikus példái a kolozsvári vagy nagyvárad EKE turistacsoportok. Nagyon magas fokon környezettudatosak, sok esetben a turistaösvények karbantartásában is szerepet vállalnak. A helyiekkel jószereivel semmilyen kapcsolatban állnak, a helyi gazdasági tranzakciókban kliensként nem vesznek részt. A környék turisztikai fejlesztése szempontjából hírvivő és katalizátor szerepet töltenek be. Szakmai segítséget nyújthatnak új turistaútvonalak kialakításában, a látnivalók reklámozásában. Általuk a városi természetjárók hálózatai érhetőek el. A turisták kis hányadát képezik, a helyi közösség pillanatnyilag nem profitál jelenlétükből.

4. Következő szegmens a „*Családi nyaralók*”. Idősebb párokat, vagy serdülőkorú gyermekes családokat jelöl, akik többnapos nyaralás – kikapcsolódás – céljából vadkempingeznek a természetben. Jövedelmük közepesek vagy annál valamivel alacsonyabbak. Autóval érkeznek, patakparton sátoroznak, gyakran visszatérő vendégek. Barátokkal utaznak – akik szintén hasonló helyzetűek –, az időt sütés-főzéssel, pihenéssel, sétával töltik. Környezettudatosságuk változó, de nem ők a látványosan szemetelők, az alapvető turisztikai látványosságokat meglátogatják (például barlang), de ez irányú ismereteik hiányosak. Évente egyszer-kétszer szabadság ideje alatt utaznak ide. A helyiekkel kereskedelmi kapcsolatban vannak: tőlük vásárolják a pótolnivaló élelmiszert. Amolyan „szegényember nyaralása” jellegű az ittlétük. Sok esetben konfliktusos a viszonyuk a fiatalabb, egynapos piknikezőkkel. Rendezett körülmények között – sáortábor kialakítása, hivatalos piknikező létrehozása – egy részük fizetőképes keresletet jelent a környéknek. Számuk a válság hatására növekszik, pillanatnyilag az arányuk tíz-tizenöt százalék.

5. A „*Week-End-Piknik*” szegmens a poszt szocialista korszak másod- vagy hamadgenerációs városi fiatalok tipikus kirándulóit jelöli. Alacsonyabban képzett fiatalok csoportja, akik alacsony vagy közepes jövedelmekkel rendelkeznek, kisebb kortárs csoportokban utaznak, leginkább egy napra, szórakozni. A vízpartot kedvelik, ahol vadkempingeznek, „söröznek-sütnek-miccseznek” és (hangosan) zenét hallgatnak. Utazásuk elsődleges célja a kikapcsolódás és a barátokkal való együttlét, a természet önmagában nem képez vonzerőt számukra; inkább egy hely, ahol szabadon, kötetlenül másokkal együtt lehetnek. Rendszerint az autóhoz közel táboroznak; környezettudatosságuk nagyon alacsony, a helyiekkel és a „családi nyaralókkal” való viszonyuk konfliktusos, viselkedésük öntörvényű: ennek egyik következménye a szemetelés,

más esetben pedig a rongálás (szemeteskuka, info-panó). Pillanatnyilag a turisták ötödét képezik, a jelenlétük növekedése valós kockázatot jelent a természetre.

6. Végül nézzük a „Külföldi bevállalók” kategóriáját. Többnyire fiatalok és/vagy fiatal felnőttek, külföldről érkeznek. Egyénileg, csoportosan vagy szervezeten utaznak ide, ahol pár napot töltenek, többnyire panzióban keresnek szállást. Céljuk a kikapcsolódás mellett a tapasztalatszerzés, az ismeretszerzés, új dolgok kipróbálása. Nagyon magas fokon környezettudatosak, rendszerint a rendetlenségre és a szemétre panaszkodnak. Kedvelt tevékenységük a természettel kapcsolatos: kirándulás, túrázás, sportolás, barlangászás, rafting egyaránt jellemzi őket. Kevesen vannak, legfőképpen a rafting révén kerülnek kapcsolatba a térséggel. Stratégiai célcsoportot képeznek, hiszen további külföldi turisták fele hírvivőként működnek. Valójában a „Szeretjük a természetet” és az „Adrenalin” szegmensek külföldi keveréke – azok alcsoportjai. A *Gastro, Heritage and Culture* típusú turizmus számára is kiemelt jelentőséggel bírnak az *Adventure* mellett. Jó fizetőképes keresletet jelentenek, de cserébe minőségi szolgáltatásokat várnak.

A fenti szegmenseket kiegészítik azoknak a turistáknak a csoportjai, akik Magyarországról magánalapon – rokon és ismerős látogatásra – utaznak ide, vagy szervezett kirándulás keretében Réven, vagy a környéken állnak meg Székelyföldre menet. Számuk nem nagy, de szerepük fontos a tervezés és fejlesztés tekintetében. Ők a *heritage-* and *memory-*alapú turizmus kialakításában játszanak szerepet.

Előfordulási arányukat tekintve Körösréven és környékén a legtöbb turista az „Adrenalin” és a „Week-End-Piknik” szegmenshez tartozik. Mindkét esetben a természet képezi a legfontosabb vonzerőt, bár eltérő módon. Míg az elsők számára a Körös, a barlangok, a sziklák aktív sportolási lehetőséget biztosítanak, az utóbbiak számára a természet a passzív tevékenységek helyszíne. Gazdasági szempontból a turisták alig generálnak valamilyen profitot a helyi közösség számára. A turisták és a helyiek kvázi önálló (egymástól független) világokat jelentenek. Azt is mondhatnánk, hogy a révi turizmus – az azonosított szegmensek ismeretében – *lokális* (leginkább olyanok jönnek ide, akik közelben élnek, ismerik a helyet), *profi* módon csak egy *szűk réteget szolgál ki* (a raftingosokat) *profilja monoindusztriális* (lényegében a Körös-menti raftingra épül), *potencialitásán alul teljesít* (kevés a külföldi turista, a szolgáltatások nem diverzifikáltak, adott szegmensek hiányoznak vagy erősen alulreprezentáltak), *az út egyéni szervezésen alapul* (a turisztikai irodák kínálatában nincsen benne), *fő vonzereje pedig a táj, a természet*.

ALKALMAZÁS. VAN-E ESÉLY ARRA, HOGY KÖRÖSRÉV ERDÉLY TERMÉSZETJÁRÓ, KALANDTURIZMUSÁNAK A „PARADICSOMÁVÁ” VÁLJON?

Minden stratégiai tervezés során figyelembe kell venni a tágabb társadalmi kontextus adta lehetőségeket és korlátokat, azokat a makrotársadalmi folyamatokat és tényezőket, amelyek rövid- és hosszú távon meghatározhatják a tervezés kimenetelét. E tekintetben a gazdasági válság negatív következményei egyaránt hatnak a turizmus helyi és globális trendjeire. Pillanatnyilag a Körösrév térségéhez tartozó népesség, de a potenciális turisták egy része is gazdasági nehézségekkel küzd. Mindez a helyi vállalkozói kedvet is negatívan érinti. Az önkormányzatoknak is finanszírozási gondjaik vannak, a nagyobb horderejű infrastrukturális beruházások nehézségekbe ütköznek.

A légitfuvarozás liberalizálása, a fapados légitársaságok megjelenése demokratizálta a turizmust. A nehézségek ellenére a jövőben Románia mégis csatlakozni fog a schengeni övezetbe, ami a határ menti turizmus esetében az utazási idő lerövidülését eredményezi. A jövőre vonatkozóan úgy gondoljuk, hogy a pillanatnyi problémák ellenére a térségben rejlő turisztikai potenciál számottevő, jelentős erőforrásai vannak, amelyek alapot biztosítanak a turisták számának a növelésére, a helyi szolgáltatások ezirányú fejlődésére. Mire alapozhat a stratégiai turizmusfejlesztés mint a régiófejlesztés egyik lehetséges eszköze?

Közvetett *célja* a kistérség erőforrásainak részletes feltérképezése és felhasználása egy önálló arculat építésére, egy több pilléren álló és versenyképes turisztikai termékcsomag kialakítása, a turizmushoz és a turistákhoz kapcsolható szolgáltatásrendszer kialakítása, a helyi vállalkozói potenciál növelése, új vállalkozások serkentése, piacszegmentálás, termékek kialakítása, majd promóciója kell hogy legyen.

A *diagnózisban*, a tipikus turista szegmensek és ezek jellemvonásának leírása után nézzük a helyi és regionális turizmus *fejlesztésének lehetséges irányait*. Körösrév és környéke rendkívül gazdag és sokszínű természetes adottságairól híres; ezek adják a térség turisztikai potenciáljának lényegi alapjait is. Mint láttuk, értékes cseppkőbarlangok, sebes sodrású vízszakaszok, sziklafalak és ritka növényfajok, különös klíma található itt. A gyors ütemű, mozgalmas és mesterséges urbánus világhoz képest, itt egy másik, (az érintetlenség érzetét adó domborzati formákat kínáló) *természetes világ* terül el. Kiváló terepet szolgál bárminemű exit-ek számára.

Nem véletlen, hogy a spontánul beindult, organikusan fejlődött helyi turizmus máris erre a kaland érzetét adó *helyre*, elsősorban a sziklákra, barlangokra és Körös vizére épült rá. Más – értsd: nem természet alapú – turizmus alig, vagy egyáltalán nem működik a térségben: e tekintetben a kistérségre jellemző pillanatnyi turisztikai modell jellegét tekintve *monoprofilú*. Más szavakkal, a jövőben – kihasználva a lehetőségeket – a természet alapú turisztikai kínálat köré szükségszerűen ki kell alakítani a *kulturális* (etnikai- és multikulturális diverzitásra épülő) és *gasztró-, illetve borturizmus* rendszerét, értékesíteni kell az épített és kulturális örökség jelentette lehetőségeket, valamint ki kell használni a kommunista korszak látható maradványaira kíváncsi látogatók jelentette lehetőségeket, ezzel kialakítva a *történelem alapú turizmust*. Mindezeket a természeti adottságokat maximálisan kihasználó természet alapú turisztikai termékek kínálatát, újabb kalandjellegű termékekkel kell megerősíteni. A fentiek mellett két egyszerű érvet hozhatunk fel: egyrészt, a kistérségben vannak értékesíthető – de elhanyagolt vagy alulértékelt – erőforrások, amelyek kiszélesíthetik a turisztikai kínálat skáláját. Másrészt pedig, ha a tipikus turisztikai szegmensek profilját nézzük, akkor az látható, hogy a ténylegesen idelátogatók csak egy szűk réteget képeznek a potenciális idelátogatók közül.

Az elemzett adatok alapján a kistérség a következő *két fő fejlesztési irányt kellene hogy kövesse*: a) Továbbfejlesztési és diverzifikálni a természet alapú turistaszolgáltatásokat és termékeket (és egyre inkább mindezeket függetleníteni a negatív környezeti tényezőktől – vízgát, politikum, egyes helyi véleményvezérek bizalmatlansága, vadkempingezők), illetve, b) komplementer alapon, a már meglévő jelleget megtartva kialakítani a nem természet alapú turizmus rendszerét is, a helyi kínálat kiszélesítése és a potenciálisan megszólítható turista szegmensek idevonása érdekében. Ez utóbbi fejlődési irány szolgáltatásainak erősíteni kell a természet jelentőségét és vonzerejét. A két fejlődési irány szimbiózisa rendkívül fontos egymás erősítése szempontjából.

Az értékesíthető elemek között vannak tehát a természeti adottságok, az igazi kaland lehetősége, az (extrém) sportolási lehetőségek tárháza, a határközeliség, a közösségi-társadalmi-kulturális értékek, a tanulási lehetőségek, a helyi lakosság relatív nyitottsága, vendégszeretete, az Észak-nyugati Fejlesztési Régió, Bihar megye romániai átlagnál magasabb fejlettségi foka, valamint a nyugati turisták számának kedvező alakulása.

FELHASZNÁLT IRODALOM REFERENCES

1. Sandu, Dumitru (szerk.) (2007). *Practica dezvoltării comunitare*. Polirom, Iași
2. Hoffmann Márta – Kozák Ákos – Veres Zoltán (2009). *Bevezetés a piackutatásba*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest
3. Mathieson, Alister – Wall, Geoffrey (1982). *Tourism, economic, physical and social impacts*. Longman, Harlow
4. Sharpley, Richard (1999). *Tourism, Tourists and Society*. ELM Publication, London
5. Varga E. Árpád (1999). *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között*. Pro-Print, Csíkszereda

ET

SZEMPONT: RECENZIÓK

3

**Recenzió: Meusburger, Peter; Schuch, Thomas
(szerk.) (2011): *Wissenschaftsatlas der Universität
Heidelberg*. Knittlingen, Verlag Bibliotheca Palatina**

A heidelbergi Egyetem alapításának 625. évfordulójára, az egyetem rektorának, a geográfus Bernhard Eitelnek a megbízásából készült el a Heidelbergi Egyetem Tudományatlasza című korszakteremtő, monumentális alkotás. Korszakalkotó, mivel a geográfiai és történelmi atlaszok műfajában született, a fókuszban pedig egy-egy kisebb-nagyobb kiterjedésű térség, régió vagy város földrajzi jellegzetességei és története állnak. Az egyetem és a lipcsei székhelyű Institut für Länderkunde közötti együttműködés eredményeként egy nagymultú intézmény atlaszát és ugyanakkor névjegykártyáját tartja kezében az olvasó. Ez jóval több, mint egy intézménytörténet, a „Ruperto Carola” tudománytörténete és térbeli kapcsolatrendszere is bemutatásra kerül, gazdag és változatos szövegek, térképek, fényképek és ábrák segítségével. Lehetetlen, hogy egy recenzióban visszaadjuk a publikált tartalmakat, csupán néhány, számunkra fontosabb tényre kell szorítkoznunk.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk a Peter Meusburger tollából származó bevezető tanulmányokat, valamint Sebastian Lentz keretes írását („Miért egy tudományatlasz?”), amelyek a téma- és műfajválasztás modellértékű módszertani és elméleti megalapozását nyújtják egy új, a „geography of science” által bemutatott perspektívából. Ez azt jelenti, hogy a tudás termelése és térbeli diffúziója, a tudósok szakmai pályafutása, a tudományos intézmények fejlődése csak akkor magyarázható kielégítő módon, ha ismerjük az érintett intézmények, tudósok hálózatait, térbeli együttműködési kapcsolatait és területi mobilitását. A tanulmányok kiemelik a vizualizáció jelentőségét, valamint az oktatás térszervező szerepét. Ugyanakkor, az elméleti bevezető kihangsúlyozza az egyetem, és általánosan minden központi intézmény tágabb, helyi- és regionális beágyazottságának tényét és fontosságát, ezzel kimerítő és megalapozott választ nyújtva a geográfusok adott témához való hozzájárulásának kérdésköréhez is. Más szavakkal, gondolatébresztő lehet egyetemeink vezetői számára is a tudományos praxis térbeliségének fontossága. Tudományos projektek sikerét, fiatal kutatóink és oktatóink karrierjét nem csak olyan egyéni tényezők határozzák meg, mint az intelligencia vagy kreativitás, hanem létfontosságú az a tudományos millió vagy környezet is, amely intézményenként eltérő mértékben nyitott az új fogalmak, a technikai újítások vagy a paradigmaticus változások befogadására.

Fontos kiemelni, hogy az atlasznak jelentős erdélyi vonatkozásai is vannak: Heidelberg az erdélyiek nyugati egyetemre járásának kiemelkedő célpontjává vált, a reformációt követően. Az 1558-as egyetemi átszervezést követően Heidelberg a „református Európa” szellemi központjává emelkedik. 1560–1620 között számos erdélyi hallgatott teológiát Heidelbergben, a magyarországi diákokkal együtt a legszámosabb külföldi csoportot képezve (207 diák). További erdélyi vonatkozásokat fedezünk fel a heidelbergi professzorok születési helyét illetően. 1803–1932 között találunk négy erdélyit is: egy-egy székelykeresztúri, szászrégeni, nagyváradai és temesvári születésű professzort. Egyébként ezzel a kérdéskörrel egy egész fejezet foglalkozik (szerzői Peter

Meusburger és Probáld Ferenc), bizonyítva a heidelbergi szellemi központtal kialakított kapcsolatok jelentőségét. Később, a 19. és 20. század során Berlin, Lipcse, Halle és Jéna is megelőzték Heidelberget az erdélyi és magyarországi diákok egyetemplátogatási preferenciái között. A legfontosabb diákokat kibocsátó központok közül kiemelkedtek sorrendben: Nagyszében, Brassó, Szászmedgyes, Beszterce, Segesvár, Szászrégen és Kolozsvár.

Nem tekinthetünk el az egyetem kontinuitásokkal és törésvonalakkal jelzett történetének rendkívül látványos bemutatásától sem. Kiemelkedő az egyetem történetének 19. századi szakasza – a heidelbergi mítosz alapozó korszaka –, amikor olyan kiemelkedő tudósok alkottak és hoztak létre valódi iskolákat, mint Robert Wilhelm Bunsen (kémia), Gustav Robert Kirchhoff (fizika), Hermann von Helmholtz (biológia), Max Weber (szociológia), Alfred Weber (gazdaságtan), Alfred Hettner (geográfia) stb. Az első világháborút követő események visszaesést jelentenek Heidelberg tudományos életében is, majd a második világháborút követően újabb fellendülés következik. Ma az intézmény Németország elit egyetemeinek szűk köréhez tartozik, a kiválósági kezdeményezés egyik főszereplője. Nemzetközi rangú kutatóközpontok (csillagászat, biokémia, molekuláris biológia stb.), Nobel-díjasok, nagy hírnévnek örvendő rektorok, a kitűnően felszerelt egyetemi könyvtár, az egyetemi levéltár fémjelzik a patinás intézmény előkelő pozícióját. Heidelberg kiemelkedő helyét a nemzetközi tudományos életben nem csupán az egyetem biztosítja, hanem egy sor egyéb intézmény is: a Heidelbergi Tudományos Akadémia, a Német Rákkutató Központ, négy Max Planck Intézet, a Judaisztikai Tanulmányok Főiskola, vagy a Pedagógiai Főiskola. Ezek az intézmények kb. 23 000 alkalmazottat foglalkoztatnak (a város összlakossága kb. 135 000 fő), tehát egy igazi egyetemi városról beszélhetünk.

A Heidelbergi Egyetem Tudományatlasza példaértékű, úttörő alkotás, amely reményeim szerint követőkre talál más országokban is.

Recenzió: Veres Valér és Papp Z. Attila (szerk.):***Szociológiai mintázatok.******Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján***

Immár évtizedes múlta visszatekintő kutatássorozat összefoglalásának is tekinthetjük a kötetet. De több is ennél. Nem csak azért, mert újabb vizsgálatok kiindulási pontjaként a jövőbe mutat, hanem azért is mert a kolozsvári szociológusok szellemi közösségének manifesztációja.

A *Szociológiai mintázatok*² formálisan egy hat darabból álló tanulmánykötet. A kötetet átmegeg átszövik azok a jelentéshálózatok, melyek a kötet egységességéről gondoskodnak. Ezeknek köszönhetően tartalmilag nem különálló tanulmányok láncolatát, hanem egy egymásra figyelő és együtt dolgozó szerzői közösség alkotását, egy kiváló monográfiát tart kezében az olvasó. A könyvet átfogó jelentéshálózatok közül értelemszerűen ki kell emelni az erdélyi magyarok kisebbségi státusától nem független *nemzeti identitás* problematikáját, valamint az erdélyi gazdaság, politika és társadalom *modernizációjának* tematikáját. A monográfia elsősorban a tágabb Erdély társadalmi valóságát mutatja be, ugyanakkor a társadalmi és kulturális inerciarendszert ennél tágabban értelmezi. Mind *Románia*, mind *Magyarország*, mind *Európa* olyan viszonyítási pontot jelent, mely a kötet szinte valamennyi tanulmányában megjelenik.

A kötet első írásában Veres Valér „*az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának sajátosságait, a kisebbségi, kulturális, nemzeti és állampolgári identitáselemek változását és/vagy állandóságát*” mutatja be a 2007. és 2010. évi Kárpát Panel-kutatások alapján. A kötet egyetlen tanulmánya sem hagyja érintetlenül ezt a két adatfelvételt, ezért ha nem is teljesen részletesen, de a könyv bevezetőjében röviden bemutatják a szerkesztők a panelkutatás mintavételi eljárását. A korábbi kutatásban 900, míg a későbbi kutatásban 890 fős mintát vettek, melyek jól reprezentálják az Erdélyben élő magyarokat.³

A tanulmány egyrészt kiváló felvezetését adja a kötetnek, másrészt terjedelme ellenére lényegre törő, rendkívül informatív. Igazi szellemi élmény, azért is, mert logikusan felépített, módszeres munka. A kötet bevezető tanulmányában Veres elméleti felvezetést ad, melyben egyfelől történeti kontextusba helyezi a témát, Bibó István, Szűcs Jenő európai makrotársadalom elméleteit hívja segítségül a nemzeti identitás vizsgálatához. Másfelől szociálpszichológiai értelmezési kerettel is szolgál, melynek kiindulópontját Benedict Anderson *elképzelte közösségről* szó-

-
- 1 Prazsák Gergő, PhD. ELTE TáTK Interdiszciplináris társadalmi kutatások doktori program oktatója. A recenzió a Bolyai János kutatói ösztöndíj támogatásával készült.
  - 2 Veres, V., Papp, Z. A. szerk. 2012. *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány
  - 3 A második adatfelvételtől kimaradt Krassó-Szörény megye a magyarok alacsony létszáma miatt. A 2010-es mintavétel alapvetően a 2007-es kutatásra épül. A mintavétel részletesebb bemutatása emiatt a 2007-es kutatás eredményeinek elemzése között található (Csata, Kiss, Veres 2007:5–7).

ló elmélete adja. A makrohipotézis felvázolását követően a szerző szakszerűen vág bele a survey adatok elemzésébe. A *magyarságtudat, az erdélyiség, a haza és az állampolgári kötődés, a romániai-aiság, az etnocentrizmus, a kisebbségi helyzet, a nemzeti szimbólumok, a csoportközi viszonyok* bemutatásán keresztül Veres módszeresen halad az *etnikai diszkriminációt meghatározó tényezők rendszerének feltárásához*. Az adatfelvételek eredményeiből jól kiolvasható, hogy az utóbbi időben az *erdélyi identitás* hangsúlyosabbá vált az erdélyi magyarok nemzeti identitásában. Az eredmény valamennyi írás esetében felfedezhető. Veres ezzel együtt nem hagyja, nem hagyhatja figyelmen kívül a nemzeti identitás más elemeinek vizsgálatát sem. A pontosabb kép bemutatásához összetett statisztikai elemzéseket használ, melynek során a tanítható módon alkalmazott módszerek mellett, a statisztikai szaktudással rendelkező olvasókon túl, azokra is tekintettel van, akiket kevésbé a statisztika, mint inkább az eredmények értelmezése vonz. Veres tanulmánya éppen ezért nem hagyhatja érintetlenül a lágyabb, kvalitatív módszerekkel készült vizsgálatokat sem, melynek során ugyancsak érzékeny az Erdélyen belüli régiók különbségeinek bemutatására is. A téma iránti tudományos értelemben vett alázatosságára utal, hogy napi tapasztalatokkal rendelkező erdélyiként, mégis kitüntetett figyelemmel, módszeresen elemzi a fókuszcsoporthoz tartozó kutatás eredményeit.

A kötet következő tanulmányát jegyző Papp Z. Attila voltaképpen ugyanazokat a kérdéseket járja körül, mint Veres. Azonban módszertanában Veres tanulmányának inverze, ugyanis elsősorban a fókuszcsoporthoz tartozó kutatás eredményeinek elemzését végzi el. Az írás bevezetője tágabb kontextusban helyezi el Erdély társadalmát, melyet a Kárpát-medence társadalomföldrajzi határai jelölnek. Papp írása érezhetően konfliktusosabb helyzetről számol be, mint Veresé. Számára is központi téma a „diszkriminációs kontextus” bemutatása, elemzése. Módszertani értelemben is korszerű tanulmányról van szó, hiszen a fókuszcsoporthoz tartozó kutatás eredményeit, számítógépes támogatással, tartalomelemzéssel prezentálja. Papp alapvetően a *haza* és a kisebbségi lét *kognitív és érzelmi* mélystruktúráit mutatja be, melynek során kézenfekvő, hogy eljut a vizsgálatban résztvevő erdélyi magyarok előítélet-térképeinek felrajzolásához és elemzéséhez. Papp szellemesen használja fel a 2007-es survey adatfelvétel eredményeit a 2009-es fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálatban, ugyanis megemlíti őket a fókuszcsoporthoz tartozó elemzés során ugyancsak tágabb kontextusban helyezi el az erdélyi társadalom előítéleteit, hiszen térképes ábrázolásában megjelennek az *autosztereotípiákon* kívül az *erdélyiek románokról, magyarországi magyarokról és európaiakról* alkotott sztereotípiái. A továbbgondolásra is alkalmas, részletes táblázatok, akárcsak Veres tanulmányának esetében is, az írás függelékében található. Tanulmányozásuk ezúttal is felettébb érdekes szellemi élményben részesítheti az olvasót.

A kötet következő tanulmányát Geambaşu Réka írta, melynek címe: *Erdélyi magyar feminizmus: érdeklődés hiányában elmarad?* A tanulmány mind formai, mind tartalmi értelemben cezúrát jelent a kötetben. Ritmikáját tekintve friss, fiatalos, lendületes. Tartalmilag a *kisebbségi identitás* témakörét a *nemi identitással* bővíti. A társadalmi identitás összefüggésében nem hagyhatja érintetlenül a *kultúra*, s a kultúra tagjai által hordozott *értékrendszer* elemzését sem. A szerző elsősorban a munkaerőpiaci helyzetre koncentrálna rendkívül gördülékenyen mutatja be a női és férfi szerepek nyilvános, illetve magánszférában való megjelenését. A tanulmány relevanciájának, újszerűségének hangsúlyozásához érdemes magát a szerzőt idézni: „*A romániai magyar közösség belső nemi egyenlőtlenségére, valamint az ezzel kapcsolatos attitűdökre, nem fókuszált még kutatás.*” (121. old.) Geambaşu a 2010-es kutatás adataira támaszkodva rendkívül jól

érezkelteti, hogy a nemi szerepek igen erőteljesen megcsontosodtak az erdélyi nők és férfiak körében. Ezt mutatja be a tanulmány voltaképpen magát jelentő, a 127. oldalon található, talán az egész kötet egyik legérdekesebb táblázata. Az értelmezés során Geambaşu Réka Inglehart és Baker modernizációs elméletét versenyezteti a gazdasági meghatározottságokkal. Az írás olyan fontos kérdések tárgyalásával tágítja a monográfia spektrumát, mint a *modernizáció*, az *értékrend*, a *konzerváció*. Ezzel szinte kimondatlanul is felvezeti a kötet következő két tanulmányát, amelyek közül az előbbiben inkább a *konzerváció*, míg az utóbbiban inkább az *innováció* kérdését járják körül a szerzők.

A társadalom, a kultúra, így Erdély társadalma és kultúrája sem lehet független azoktól a vallási nézetektől és gyakorlatoktól, melyekkel a társadalom tagjai megszerkesztik az őket körülvevő fenomenológiai teret. A különösen fontos témát Kiss Dénes *Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai* című munkája tárgyalja. Azonban nem csak a konzervatívizmushoz tartozó *vallásosság*, hanem ellentétéként a *szekularizáció* is az írás bevezetőjének tárgyát képezi. A szerző elsősorban a rendszerváltás előtti és azt követő időszak vallástörténeti hátterét mutatja be, és ennek segítségével elemezi a kisebbségi lét és a vallásosság kapcsolatát. Az erdélyi adatokat ebből a szempontból szélesebb társadalmi környezetbe ágyazva dolgozza fel, így lehetősége nyílik arra, hogy vallás és kisebbségi helyzet szempontjából általánosabb érvényű hipotézist teszteljen. A szerző nemcsak a Kárpát Panel adataival dolgozik, hanem nagyobb, európai összehasonlító kutatásokból származó adatfelvételeket is bátran és sikeresen használ. Elemzése olvasmányos, minden kultúra iránt érdeklődő olvasó számára izgalmas kulturális kalandozást nyújt a tágan értelmezett Erdélyben. Kalandozást, de nem csapongást. Kiss tanulmánya módszeresen vezeti az olvasót az erdélyi társadalom vallásosságának aktuális kérdéseitől a vallási gyakorlatok szociológiai elemzésén át az erdélyi vallásosság manapság is roppantul fontos funkciójához: a közöség- és kultúrateremtéshez.

A Geambaşu Réka tanulmányában megjelenő tradicionális–modern elágazás másik irányába Márton János *Médiafogyasztás és politikai aktivitás Erdélyben* című értekezése nyit utat. A megannyi táblázattal, függelékkel, empirikus adatokkal alátámasztott elemzés kiemelkedően fontos, mind a *társadalmi identitás*, mind a *modernizáció* szempontjából. A szerző tanulmánya ennek megfelelően számos értelmezési lehetőséget rejt magában. Ennek megfelelően az olvasó érdeklődése döntő mértékben meghatározza, hogy miként olvassa Márton dolgozatát. A technológiai innovációk társadalmon belüli terjedésével foglalkozó „tudós” olvasó képet kap róla, hogy a korábbi tanulmányokban megjelenő értékrendi, tradicionális meghatározottságok milyen mértékben támogatják a korszerű infokommunikációs eszközök terjedését. Az erdélyi magyarok közössége arról tájékozódhat, hogy mely médiumok fűzik egybe leginkább az erdélyi magyar társadalmat. A politikus pedig ennek megfelelően megtudhatja, hogy miként érhetők el az erdélyi magyarok. Ám nemcsak a romániai politikusok számára felbecsülhetetlen eszköz Márton tanulmánya, hanem a magyarországi politikusoknak is. És nem csak a két ország szempontjából, hanem az európai politika szempontjából is.

A kötet zárótanulmánya Kiss Zita tollából származik és *Az erdélyi magyarok lakáshelyzete* címet kapta. A tanulmány úgy konkretizálja a nemzeti identitás és modernizáció kérdésköreit, hogy közben átfogó keretbe illeszti a monográfiát. A *magán* és a *nyilvános* szféra többször előkerülő téma a *Szociológiai mintázatok* című kötetben. Mivel Kiss Zita tanulmánya a *lakással* foglalkozik, egyrészt rendkívül szorosan illeszkedik az identitás legszűkebb környezetét adó

privacy témákhoz. A *magántulajdon* elemzése révén egyrészt az *autonómia* kérdéskörét érinti, másrészt a *lakáspolitiká* révén szorosan kapcsolódik a *társadalompolitikához*, s ebben az értelemben a *nyilvános szférához*. A szerző a lakások, a lakáspolitiká kérdésének Erdélyben történő vizsgálatát remekül helyezi el a kelet-európai rendszerváltások különböző forgatókönyvei között. A tanulmány vége a fiatalok lakáshoz jutásával kapcsolatos attitűdjeivel, elvárásaival, gyakorlataival foglalkozik. A romániai (benne erdélyi) fiatalok lakásvásárlását támogató közpolitikai gyakorlatok igénybevételeéről, illetve tervezett igénybevételeéről szólnak a tanulmány és egyben a kötet utolsó oldalai. A monográfia egyfelől Románia határain belülre szűkül, másfelől viszont az új generációk lakáshoz jutásának elemzésével a jövőbe mutat. Abba a jövőbe, ahol nem csak a bor, de a tömlő is új.

A Veres Valér és Papp Z. Attila által szerkesztett *Szociológiai mintázatok* című kötet olvasmányos, igényes alkotás. Egyaránt megjelennek benne a tradíciók és az újítások. Annak ellenére, hogy a monográfia a 2010-es év körüli állapotokról szól, a témák túlmutatnak az erdélyi társadalom „*hic et nunc*”-ján. A kötetben található tanulmányok pedig különböző szűkebb témák elágazásaiként is olvashatók, melyek újabb és újabb ösvényeket nyitnak meg az erdélyi Kárpátok bércei között élő népek együttélésének tanulmányozásához és harmonikus, konfliktusmentes együttélésük elősegítéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

CSATA Zsombor, KISS Dénes, VERES Valér

2007 Kárpát Panel – Erdély. Gyorsjelentés 2007. In PAPP, Z. A., VERES, V. (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés.* Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Morális rendszer, paraszti életmód és gazdaság

Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*¹

A könyv témája a gazdasági jellegű tevékenységekben fellelhető kooperációs formák vizsgálata. Ezeket, osztályozásuk után a szerző különböző metszetekben – „tematikus csomópontok” köré szervezve – társadalmi beágyazottságukban mutatja be. Az egyes elemzések önállóan is olvasható fejezetek, melyek élő képet nyújtanak a jelenkori erdélyi faluról és paraszti gazdálkodásról. Az elemzést a paraszti gazdálkodás néprajzi, kisebb mértékben szociológiai szakirodalmába ágyazza be, empirikus anyagát három kistérségben: a Nyikó mentén, Felső-Háromszéken és a Kis-Küküllő középső szakaszán gyűjtött anyag képezi.

A könyv első fejezete, *Az erdélyi falu gazdálkodásának keretei: erőforrások, erőforrás-kezelés és kooperáció* tulajdonképpen egy bevezető, amely arra hivatott, hogy bevezesse az olvasót a gazdálkodási gyakorlat általános kereteibe, a kutatott terepek makro- és mikrogazdasági környezetébe. Ezt követően a szerző a kooperációs formákat az informális gazdaság szempontjából tárgyalja, a paraszti gazdálkodást az informalitás perspektívájába helyezve. Egy következő fejezetben, szorosan az előzőhöz kapcsolódva, a gazdasági együttműködések interetnikus vetületei kerülnek az elemzés fókuszába, majd a könyv talán legfontosabb fejezete következik, melyben a paraszti gazdálkodást a morális ökonómia elméletei segítségével elemzi. A továbbiakban – a recenzióírás szokásaitól kissé eltérve – ezekbe a fejezetbe próbálok részletesebb bepillantást nyújtani.

A paraszti gazdálkodás morális dimenzióban történő elemzésének alapgondolata az, hogy mivel a paraszti világot áthatják különböző morális elvek, egyfajta világlátás, ez szükségszerűen hatást gyakorol a paraszti élet részét képező gazdálkodási gyakorlatra, azon belül a gazdasági jellegű együttműködésekre is. Az újdonság ebben a szemléletben az, hogy míg a formális közgazdaságtan a gazdasági cselekvéseket a haszonmaximalizálás elve által irányított racionális kalkulálás eredményének tekinti, a morális ökonómia azt hangsúlyozza, hogy a paraszti gazdálkodásban ezeket morális megfontolások is meghatározhatják. Már a fejezet elején bemutatott példák is jelzik, hogy a morális elvek az erdélyi paraszti gazdálkodásban is jelen vannak.

A szerző nem állítja, hogy a gazdálkodással kapcsolatos morális rendszer egységesen áthatná egy-egy falu gazdaságát, hisz a kapitalizmus racionalitását követő piac mégiscsak jelen van, és hatást gyakorol a paraszti gazdaságokra is. Elég ha csak arra gondolunk, hogy a paraszti morális ökonómia gazdasági alapját a rendelkezésre álló erőforrások végessége szabta (és szabja) meg, hisz ez teszi elkerülhetetlenné a gondos beosztást. Márpedig a gazdasági átalakulással az erőforrások egy része megszűnt végesnek lenni, pontosabban új erőforrások váltak elérhetővé a falu, mint gazdálkodási keret számára, ami természetesen maga után vonja a gazdasági cselekvésekkel kapcsolatos morális elvek megváltozását is.

1 Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.

Más szóval, a szerző nem azt állítja, hogy a modern gazdaság embertelenségével szemben a parasztok egy erkölcsösebb gazdálkodás mellett döntöttek volna. Erről szó sincs. Pusztán arról van szó, hogy adott gazdasági gyakorlathoz morális elvek is fűződnek, amelyek a gyakorlat megváltozásával együtt átalakulnak. Az erdélyi falusi gazdálkodás morális ökonómiájáról azért lehet beszélni, mert e gazdaságban (1) megőrizték dominanciájukat a családi gazdálkodások, amelyek nem integrálódtak a kapitalista rendszerbe, és ezért (2) a gazdálkodási rendszer egésze a helyi társadalmi kapcsolatokba és helyi tudásokba ágyazódik. A morális hagyományok fennmaradása végül is a kényszereknek tulajdonítható, azoknak a kényszerítő körülményeknek, amelyek nem tették lehetővé a gazdaság olyan mértékű átalakulását, amely magával vonhatta volna a morál átalakulását.

A továbbiakban a szerző a morális ökonómia elméletének Edward P. Thompson és James Scott, illetve Samuel Popkin közötti vitájába vezet be. Három tézisben összegzi a morális ökonómia elméletének pilléreit, mindhárom esetben bemutatva az eredeti állítást, azok kritikáját, majd saját álláspontját – utóbbi egyben érvet képez a morális ökonómia elméletének hazai alkalmazhatóságára nézve is. Az *első* állítás szerint a parasztfalvak gazdasági erkölcsét meghatározó legfontosabb elv a biztonság, mindenképp a létminimum biztosíthatóságának mindenek fölé helyezése. A kritikák szerint ennek ellentmond az, hogy ha van fölöslegük, a parasztok is kockáztatnak. Hazai gyűjtött anyagára támaszkodva a szerző itt az eredeti állítás mellett foglal állást, kimutatva, hogy valójában a gazdasági kockáztatás nem jellemző a hazai paraszti gazdálkodásra. Bár az is kétségtelen, hogy a legtöbb esetben nem is a létminimum bebiztosítására törekvés a meghatározó. „Egy mai falu lakói nem a létminimum etikája alapján szervezik életüket, hanem inkább egy *gazdasági és társadalmi optimum*, a hatékonyság elérésére törekednek”, amelyhez azonban hasonlóképpen szükség van a morális imperatívuszokra. A *második* klasszikus állítás szerint a „a falvakban működő közösségek olyan normákat határoznak meg, amelyek egyformán érvényesek mindenkire”, azaz a közösségi célok érdekében egyenlő tehervállalást írnak elő. A kritika szerint ez nem így van, mivel a parasztok is kalkulálnak, és különösen krízishelyzetek közelében, amikor a majdani részesedés bizonytalanra válik, kilépnek a kölcsönöségi hálózatokból. A szerző szerint viszont ez a kritika, legalábbis a jelenlegi erdélyi falvakban, nem állja meg a helyét, a számító kalkulációk nélküli részvétel itt igenis továbbra is létezik. Ha a kölcsönöségi rendszerekből ki is maradoznak egyesek, az inkább az életmódváltozás miatt történik. A *harmadik* klasszikus tétel szerint a morális ökonómia fenntartói patrónus-kliens viszonyrendszerek, amelyeken belül morális elvek a meghatározóak. A kritikusok szerint ez utóbbi állítás azért elvetendő, mert valójában nem morális elvek hatnak, hanem a patrónusnak az a kalkulációja, hogy a kapcsolatrendszere fenntartásával atomizálja kliensi körét, hogy az ne tudjon összefogni ellene. A tételnek a hazai viszonyok közötti felülvizsgálata során a szerző megjegyzi, hogy bár nálunk nincsenek földesurak, de a létező – rendszerint magyar–roma – patrónus–kliens rendszerekben az irányító elv nem nevezhető egészében számítóknak, hanem kölcsönös hosszú távú érdek szolgál alapjául, amely a létminimum biztosítását teszi megvalósíthatóvá. A gazdasági és morális megfontolások keverednek ebben a rendszerben.

A morális ökonómia klasszikus elméletei a paraszti gazdaságnak a környezetével (az állammal és a piaccal) való ütközései kapcsán születtek, ennek leírására. A szerző szerint azonban az elmélet alkalmazható a paraszti család és gazdaság keretein belül is, amint azt több magyar néprajzkutató meg is tette. Morális ökonómiáról tehát két szinten beszélhetünk: a paraszti világ

és annak külső környezete (állam, piac) közötti viszony keretében megvalósuló gazdasági viselkedések magyarázatában, illetve a paraszti család keretein belüli gazdasági viselkedés magyarázatában. A folytatásban a morális ökonómia gazdasági tevékenységeket szabályozó jelenlétét e két szinten követi végig a szerző.

A *külső kapcsolatok terén* a szerző az elemzést a hatalom és a helyi közösség, illetve a városiak és a falusiak közötti viszonyra alkalmazza. A hatalom és a helyi közösség közötti viszony elemzése elsősorban a kollektív gazdaságok korszakára koncentrál, a hétköznapi ellenállás fogalmát felhasználva, több hazai szerző vonatkozó elemzésére is támaszkodva. Az igazán újszerű azonban e szint másik összetevője, a városiak és falusiak közötti kapcsolat hatalmi viszonykénti értelmezése. Miért lehet a városiakról és a hatalomról együtt beszélni? Hogyan érti a szerző ezt a viszonyt? „Amikor a falusiak a városiakról beszélnek, nem veszik figyelembe azt, hogy az erdélyi városok, és ezen belül főként a székelyföldi kisvárosok lakóinak egy nem kis hányada – bár várososon lakik, és esetleg ott van a munkahelye – részt vesz az otthoni termelési folyamatokban. Azt a várost látják, amelynek lakói az ő nézetükben sokkal kevesebbet dolgoznak, mégis kényelmesebben élnek, nyugdíjas koruktól kezdve pedig – ellentmondva a falun érvényes munkával töltött élet és dolgozó öregség parancsának – *csak sakkognak a blokk előtt.*” (245. o.)

A falusi–városi viszonyban a falusiak, azonosítva azt letűnt korok falu-város viszonyával, hatalmi aszimmetriát éreznek, és ebből fakadóan kiszolgáltatottságot. „A falusiak azért is tekintenek úgy a városiakra, mint akiknek ki vannak szolgáltatva, mert úgy vélik, hogy a városiak jóléte és gyarapodása, a kényelem, amiben nekik sosem lesz részük, mivel életük végéig és munkabírásuk végletéig dolgozniuk kell, mindez az ő kárunkra alakul így, hisz azért a kényelemért valakinek meg kell dolgoznia. A városiak és a hatalom emberei azok, akik meglopják őket.” (245. o.) A piac „öntörvényűségéből” fakadó gazdasági kényszerhelyzeteket tehát, mint például az árak természetellenesnek tűnő változásai, valamilyen külső hatalomnak való alávetettség helyzetként értelmezik – hatalmi viszonyról tehát (legalábbis egy megéltről) mindenképpen beszélhetünk. A kollektív gazdaságok korához képest a külső hatalom természetesen sokkal megfoghatatlanabbá vált. Így, míg korábban a láthatatlan ellenállás eszközei a lopások, a hamis adatszolgáltatás, csökkent munkaintenzitás stb. voltak, jelenleg ez inkább csak a beszédgyakorlatban érhető tetten. „A morális érzékenység jellemzője a paraszti gazdálkodásnak, és ennek egyik kifejeződési formája az általános egyensúlytalansági helyzet beszédgyakorlatban való megmutatása: a parasztgazdák sokszor összevetik saját munkájukat a városiak munkájával, a maguk munkáját értelemszerűen értékesebbként tüntetik fel. Az igazságtalanság érzetét az okozza, hogy mindennek ellenére úgy érzik, a városiak jobban élnek. A másik összehasonlítás akkor történik, amikor a parasztgazdaságokban előállított és aztán eladott termékek (tej, hús) termelői és fogyasztói árát vetik össze, ami a világ morális rendjének ingatagságát közvetíti feléjük, hisz azt érzékelik, hogy valaki az ő munkájukból gyarapszik...” (247. o.) „A külső kapcsolatok alapján megfogalmazódó elégedetlenség tehát egy morális rendszerben körvonalazódik, amelyben fontos helye van a mezőgazdasággal foglalkozók kiszolgáltatottságának: a parasztok kiszolgáltatottak a rendszernek, és ebből kifolyólag azoknak a személyeknek és kapcsolatoknak is, amelyek a kedvezőbb feltételeket biztosíthatják a gazdaságok prosperitásának fenntartásában.” (247. o.)

A paraszti gazdaság *belső viszonyainak* körében tetten érhető morális megfontolások közül háromra összpontosít kiemelten a szerző: a munkamorállal, az étkezési kultúrával, valamint a

közösségi munkákkal kapcsolatosakra. A munkabírás ma is presztízsforrás a falusi társadalomban, de a veritékes munkával szerzett vagyon már nem mindig értékelt, mint ahogy az ügyeskedéssel történő meggazdagodás sem mindig elutasított. E tekintetben a döntő az, hogy az érintett egyébként részt vesz-e a falu morális rendjének a fenntartásában – ellensúlyozza-e a munkamorál terén felmerülő normaszegést. A munkaerő beosztása egy másik eleme a morális ökonómiának. E tekintetben a természettel összhangban levő erőbeosztás az elérendő, a túlzott igénybevétel morális ítéletet vált ki. Mind a munkamorállal, mind az étkezéssel kapcsolatos erkölcsi nézetek a napszámosok kapcsán kerülnek terítékre. A napszámos-munkát szabályozó morális keretek ugyanis eredetileg a család keretei – a napszámosok ugyanúgy dolgoztak és ugyanazt ették, mint a családtagok. Az erkölcsi nézetek megfogalmazására itt leginkább az ad okot, hogy a változások hatására a napszámosok elégedetlenek a hagyományos étrenddel, ők ugyanis kevésbé követik a paraszti gazdaságok által kitermelt szabályokat és morált. A következmény a napszámosok 'fogadásával' való felhagyás lehet – eldönthetetlen, hogy gazdasági racionalitás, avagy morális okok miatt – de minden bizonnyal mindkettő miatt.

A morál egy másik jellegzetes megnyilvánulási területe a közösségi munkákhoz kapcsolódó vélekedések rendszere. A példaanyag egy segítségnyújtási helyzet (cserépszállítás), és ennek kapcsán utalás egy mögöttes segítségi kötelezettségre. Az értelmezés és következtetés a következő: „Van tehát egy általános erkölcsi rendszer, amelyben ezek a munkacsere-folyamatok elnyerik igazolásukat, és ha nem is tartja hozzájuk mindenki magát, ezt meg lehet hivatkozni. Amikor rákérdeztem, hogy miként tartják számon a tartozásokat, a következő választ kaptam: *Az élet hosszú. Gyöngye ember, aki azt számítsa, hogy csak akkor megy el segíteni, ha a másik is vissza tud menni.* Ez nézetemben a hosszú távú kapcsolatokban megjelenő általánosított reciprocitás, amelyet egy morális rend tart fenn, és a haszon fogalmának a formális gazdaságtan tételein túlmutató értelmezése indokoltságát támasztja alá. A gazdasági viszonyok tehát kulturális, erkölcsi rendbe ágyazottan nyerik el céljukat.” (253. o.)

A szerző a továbbiakban a gazdasági-társadalmi átalakulásnak a morális ökonómiára gyakorolt hatását vizsgálja, majd egy további alfejezet a bizalom szerepének az elemzését végzi el.

Szabó Á. Töhötöm könyve tehát a morális ökonómia elméleti vonatkozásai iránt érdeklődők számára fontos olvasmány lehet, de ajánlott mindazok számára, akik a kelet-európai faluközösségek és paraszti gazdálkodás huszonegyedik századi átalakulása iránt érdeklődnek.

TÖRÖK, GERGELY

THE ROLE OF CLUSTERS IN REGIONAL DEVELOPMENT

The existence of agglomeration economies and the effects on the process of regional development has long preoccupied researchers in the field of economics as well as social studies. Since the beginning of the last century many authors have tried to shed light on the causes of economic agglomerations, trying to describe the factors (transport costs, information flow, personal relations, etc.) playing an important role in the clustering process. Although their role has significantly changed during the last years, their cumulated effect – due to economic principles – has been linked more and more often to the concept of territorial capital. Regarding the typology of economic agglomerations, we can distinguish a series of different classifications from the simplest ones to the more complex versions, based on the functional relationships, the specialization, territorial concentration as well as a series of other characteristics which make the respective clusters unique. The goal of the paper is to offer a comprehensive overview on the results of cluster research in the last years, insisting on the role of agglomeration economies in the process of regional development, with a special emphasis on the Romanian situation, the importance of the regional dimension, the shortcomings of the innovation system as well as the new opportunities offered by Structural Funds.

VERES, VALÉR

CENSUS 2011: POPULATION SIZE, OCCUPATIONAL STRUCTURE AND LEVEL OF EDUCATION BY ETHNICITY IN ROMANIA

This study is an analysis based on the final results of the Romanian census from 2011. The permanent (stable) population of Romania is 20,121,641 persons. Of these, however, the personal data of 1.18 million were imported from national registers without the persons themselves being surveyed. Therefore, their nationality and mother tongue is not known. This poses several problems and it also decreases the reliability of the results. We focus on two things in this study. On the one hand, we analyse and evaluate the characteristics of the organisation and the methodology of the census from 2011, the population of the country, the data concerning economic activity and nationality, pointing out the most striking shortcomings. We separately analyse the structure of the population of “unknown ethnicity (nationality)”. On the other hand, we analyse the economic activity and the overall educational level of the Romanian society. Furthermore, we study the occupational stratification by ethnicity, paying special attention to the ethnic Hungarian population of Romania.

BUJDOSÓ, ZOLTÁN; KOVÁCS, TIBOR; DÁVID, LÓRÁNT

PROBLEMS OF THE MEDIUM LEVEL GOVERNMENT IN HUNGARY (1989–2011)

The development of regionalism and regionalisation had – obviously – different paths of development both in terms of time and space. For example, in case of the Eastern bloc countries during the socialist era, we can hardly (if at all) speak about regionalism as a form of medium level self-governance, because the principality of statism did not – and in order to gain and keep full power and control over the whole society, could not – allow the evolution of such a “meso-level”. After the collapse of the socialist block, the situation has been and still is under transition: in the ex-communist countries located in the neighbourhood of the developed Europe (e.g. Hungary), some kind of regionalisation evolved, showing not only similarities, but also differences in relation to the Western models. This study discusses the future possibilities of this “meso-level” in Hungary. The most important dilemma concerning the enforcement of the regional medium level in Hungary is whether there should be counties, large counties, NUTS 2 regions or NUTS 1 regions. There are multiple options, with different implications for the distribution of tasks among governmental and municipal authorities. The Hungarian system of counties (NUTS 3 level) has been able to adapt to the changing social, economic and political circumstances throughout the past centuries, and also had a significant role in preserving values and identity; therefore, this system is discussed with emphasis in our study.

BAJTALAN, HUNOR

REGIONALISATION IN ROMANIA: 1859–2013

In the last two-three years administrative-territorial reform has become one of the most widely debated, most mediatised issues of the Romanian public opinion, especially after the determination of the ruling coalition to carry out in 2013 (in one year!) a thorough and comprehensive regionalisation and decentralisation reform. Although a wide debate emerged involving a series of actors from the public, to the academic and political spheres, instead of an in-depth comprehensive analysis of the question of administrative-territorial reform in Romania, the discourse was mainly catalysed by superficial studies and models proposed by various political stakeholders. This process mainly resulted in the frequent publication of several maps presenting the new administrative/territorial structure of Romania, very often generating heated, but superficial public debates. Unfortunately, the negative aspects of the public debate also characterised the government’s reform project, which – amidst superficiality and hasty preparation – not surprisingly ended up in failure.

In this respect, of course, the following article does not and cannot answer all of the above questions; instead the text can be interpreted more like a reflection, which through its specific space-time perspective analyses the issue of regionalisation from the establishment of the first instance of administrative-territorial organisation of the Romanian nation state until present day Romania (1859–2013). Therefore the article opens with a brief introduction to the concept of regions and regionalisation, while the second part chronologically presents past meso-level administrative-territorial structures of the last 154 years through a thorough scientific analysis. This unique historic-geographical perspective, as well as the analysis of the past heritage clearly sheds new light upon administrative-territorial reform of today’s Romania.

KOCZISZKY, GYÖRGY; NAGY, ZOLTÁN; GYÖRFFY, ILDIKÓ; SEBESTYÉNNÉ SZÉP, TEKLA

SELECTIVE MIGRATION AND UNBALANCED SEX RATIO IN RURAL REGIONS

A region's competitiveness and future performance is determined by its capacity to retain its population. This capacity on the other hand influences the structure of the region's labour market both qualitatively and quantitatively. Thus, improving the attractiveness of the region, retaining the population, as well as offering incentives for its inhabitants not to migrate become primordial objectives of economic and regional policies. According to international studies changes in the structure of economies, as well as the growth of the service sector have led to an increase of the share of women in total employment. Of course, growing female employment has been strongly related to migration. In the peripheral and mostly underdeveloped rural regions of Europe traditional male economic subsectors have maintained their dominant role. This may have contributed to the gender selective nature of migration: as a reaction to the lack of employment opportunities in the home country young women have become more likely to migrate, creating thus a numerical male dominance in the younger generations in the sending societies. In our paper we study five regions of the European Union [(Saxony-Anhalt (Germany), Kainuu (Finland), Västernorrland (Sweden), North-Great-Plain and North-Hungary (Hungary))] in order to explore the reasons and consequences of female migration, to identify the needs and expectations of young men and women living in the rural areas, and finally, to analyse the relationship between the unbalanced gender ratio in the young adult generations and economic development.

BODOR-ERANUS, ELIZA

A GOOD START – HALF A SUCCESS? THE OBJECTIVE AND SUBJECTIVE FACTORS OF HUNGARIAN SMALL SETTLEMENTS' TENDERING ACTIVITY

The intention of the regional development policy is to provide equal opportunities especially for disadvantaged townships. Contrary to this, empirical evidence shows that very similar settlements have diverse tendering activities. By tendering activity we mean settlements' participation in the project proposal activity. This paper presents the determining factors of local governments' tendering activities in the Kaposvár micro-region from Hungary. The objective factors affecting tendering activity we find the site and position of the settlement, the number and composition of the population, the number of economic institutions, etc. However, there can be some subjective factors which can influence the varying tendering activity, such as the personality and social network of the mayor, or the composition of the local government's council, etc.

NAGYNÉ MOLNÁR, MELINDA

THE PERSPECTIVES OF SMALL-SCALE FARMING IN TRANSYLVANIA (A SNAPSHOT OF SIKLÓD, A SMALL SZEKLER VILLAGE FROM THE PERIOD OF EU-ACCESSION)

Smallscale peasant type farming has had varying importance in the course of time, but has always been part of rural economy. Following the change of regime in 1989-1990, the large scale farming structure founded during state socialism was dissolved throughout the Central and Eastern European region. These changes led to the revival of the family farms. After the collapse of the socialist agricultural farm structure, the smallscale family farms became the most

widespread farm type. Nonetheless, the new agricultural structure still faces conflicts. One of the most serious problems is the lack of manpower and capital coupled with obsolete production technologies. The extremely fragmented farms make farming inefficient. It seems that the traditional rural peasant society has been preserved, and only a few examples of ambition, project planning and risk taking ability can be spotted. In this paper I would like on the one hand to summarise the factors that determined the spread of smallscale landownership in Transylvania; on the other hand I would like to shed light upon the challenges posed by market economy based on a case study of a village (Siklód).

GÁBORA, ATTILA; PÁSZTOR, GYÖNGYI; PÉTER, LÁSZLÓ

**TURISM AS A POTENTIAL MEANS OF REGIONAL DEVELOPMENT: THE EXAMPLE OF THE KÖRÖSRÉV/
VADUL CRIȘULUI MICRO-REGION**

The present article deals with tourism as a possible instrument for regional development. Based on the strategic marketing plan of Romanian Vadul Crișului region (Bihar County) the authors present a theoretic and analytic tool based on analysis – diagnosis –, as well as specific tourist profiles, highlighting both resources and possibilities.

Keywords: regional development, turism, microregion, turistic profiles, resources.

Szerzőkről

BAJTALAN HUNOR a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, Magyar Földrajzi Intézet PhD. Hallgatója. Kutatási területe interdiszciplináris, a földrajztudomány, a történelem, a regionális tudományok és a politikatudomány határán ragadható meg: régiók kialakulása, fejlődése és intézményesülése, a regionális identitások és a többszintű (multilevel) területi kormányzás kérdésköre. Email: bajtalan.hunor@gmail.com

dr. BENEDEK JÓZSEF egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár – Miskolci Egyetem. Az MTA külső tagja. Kutatási területei: városfejlesztés, területfejlesztés és regionális fejlődés.

BODOR-ERANUS ELIZA a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájában szerzett doktori fokozatot 2013-ban. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen oktat szervezetszociológiát. Érdeklődési területe a szervezetek közötti, illetve szervezeten belüli kapcsolathálózatok. E-mail: eliza.erasus@uni-corvinus.hu, eliza.erasus@gmail.com

Dr. BUJDOSÓ ZOLTÁN, főiskolai tanár a Károly Róbert Főiskola Turizmus, Területfejlesztési és Idegen Nyelvi Intézetének Igazgatóhelyettese. Kutatási területe elsősorban a magyarországi megye- és városhálózat változásaihoz, területi problematikájához és területfejlesztési kérdéseikhez kapcsolódik. E-mail: zbujdoso@karolyrobert.hu

Dr. habil. DÁVID LÓRÁNT főiskolai tanár a Károly Róbert Főiskola Turizmus, Területfejlesztési és Idegen Nyelvi Intézetének Igazgatója. Kutatási területe a turizmus és a területfejlesztés kapcsolatrendszerének vizsgálata. E-mail: davidlo@karolyrobert.hu

GÁBORA ATTILA, szociológus, mesteri hallgató a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munkásképző Karán, Településfejlesztésben alkalmazott szociológia szakon. Kutatási, érdeklődési terület: szociális gazdaság, terület- és településfejlesztés. Email: attila_gabora@yahoo.com

Dr. GYÖRFFY ILDIKÓ, egyetemi adjunktus a Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézetben. Kutatási területe az elérhetőségi viszonyok, területi egyenlőtlenségek vizsgálata.

KISS DÉNES előadótanár a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia tanszékén. Kutatási területei a vidékszociológia és vallásszociológia. Email: kiss.denes@socasis.ubbcluj.ro

Dr. KOCZISZKY GYÖRGY, egyetemi tanár a Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar dékánja, a Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet igazgatója és a Regionális Gazdaságtan Tanszék vezetője. Kutatási területe elsősorban az európai integráció gazdaságtana, illetve a regionális gazdaságtan (területfejlesztés), növekedés- és fejlődésméletek.

Dr. KOVÁCS TIBOR főiskolai docens az Eszterházy Károly Főiskola Gazdaság és Társadalomtudományi Karán a Turizmus Tanszék tanszékvezetője. Fő kutatási területei a regionalizáció kérdései Magyarországon és Kelet-Németországban. E-mail: kovacs Tibor@ektf.hu

Dr. NAGY ZOLTÁN, egyetemi docens a Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézetben, a Világgazdaságtani Tanszék vezetője. Kutatási területe elsősorban a világgazdasági régiók folyamatai, illetve a városfejlődés.

NAGYNÉ DR. MOLNÁR MELINDA társadalomföldrajzi szakember, a gödöllői Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán a Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet egyetemi docense. A Debreceni Egyetem Földtudományi Doktori Iskolájában szerzett doktort fokozatot. Kutatási témája: tanyák, falvak, rurális térségek szociálgeográfiai vizsgálata. Email: nagyne.molnar.melinda@gtk.szie.hu

PÁSZTOR GYÖNGYI, szociológus, a kolozsvári BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének oktatója. Kutatási területei: városszociológia, valamint a turizmus szociológiája. Email: gyongyipasztor@gmail.com

PÉTER LÁSZLÓ szociológus, a kolozsvári BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének oktatója. Kutatási területei: társadalmi problémák (egyenlőtlenség, szegénység, ökológiai problémák), valamint a sport (labdarúgás) szociológiája. Jelenleg a Jyväskyläi Egyetem (Finnország) ösztöndíjasa. Email: peterlaci@yahoo.com

PRAZSÁK GERGŐ, szociológus, PhD. ELTE TáTK Interdiszciplináris társadalmi kutatások doktori program oktatója. Kutatási területei: érték- és kultúraszociológia, információs társadalom, társadalmi devianciák. Email: prazsak@gmail.com

SEBESTYÉNNÉ DR. SZÉP TEKLA egyetemi tanársegéd a Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézetben. Kutatási területe elsősorban az energia- és a környezetgazdaságtan, különös tekintettel a visszapattanó hatásra. Email: regtekla@uni-miskolc.hu

TÖRÖK GERGELY, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Karának doktorandusza, az Északnyugati Regionális Fejlesztési Ügynökség főállású munkatársa. Érdeklődési területét a társadalmi-gazdasági folyamatok elemzése képezi, pontosabban a romániai klaszteresedési potenciál és ennek hatása a regionális fejlődésre. Email: torokgergo@yahoo.com

VERES VALÉR, egyetemi docens, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munka Intézet igazgatója. Kutatási területei: kisebbségi nemzeti identitás, ifjúságkutatás, különösen az erdélyi magyarok társadalomszerkezetére és népességszökkenésére fókuszálva. Email: veresv@socasis.ubbcluj.ro